

Kvenskans status

Kenneth Hyltenstam
under medverkan av
Tommaso Milani

Centrum för tvåspråkighetsforskning
Stockholms universitet

Rapport för Kommunal- og regionaldepartementet och
Kultur- og kirkedepartementet i Norge, oktober 2003

Kvenskans status

Kenneth Hyltenstam
under medverkan av Tommaso Milani

1. Bakgrund

Föreliggande rapport redovisar resultatet av ett uppdrag från Norges Kommunal- og regionaldepartement samt Kultur- og kirkedepartementet att utreda kvenskans status. Uppdraget är specifikt inriktat på att sammanställa ett kunskapsunderlag omkring två frågor:

- kvenska som ett eget språk respektive som en dialekt av finska
- likheter och skillnader mellan kvenska och meänkieli

Utredningen har genomförts mellan november 2002 och juli 2003. Den bygger huvudsakligen på publicerat material om kvenskan och dess samhällspolitiska situation samt i stort om den kvenska befolkningen i Norge. Information har även samlats in genom personliga kontakter, muntligt eller via skriftlig korrespondens, med sakkunniga som företräder Norska Kveners Förbund och Kväntunet (Norsk senter for kvænsk språk og kultur) samt sakkunniga vid Universitetet i Tromsø (Instituten for språk og litteratur og historia). Den insamlade informationen diskuteras i denna rapport mot bakgrund av författarnas akademiska specialområden (tvåspråkighet och språkinläring, minoritetsspråk, språkpolitik och språkideologi) samt specifikt utifrån förstaförfattarens tidigare arbeten främst omkring meänkieli och samiska, men också andra minoritetsspråkssituationer i Sverige (romani, nya invandrarpråk) och flerspråkighetssituationer i utvecklingsländer (Moçambique och Bolivia).

Kvenska är en språkform, eller med en övergripande språkvetenskaplig term, en *varietet*, vars status är föremål för aktuell debatt; är kvenskan en dialekt av finska eller kan den betraktas som ett eget språk? Denna fråga står i enlighet med uppdraget i fokus för föreliggande utredning. Ett mer djuplodande resonemang om frågan kräver hänsynstagande till historiska och nutida politiska och kulturella förhållanden som varit och är bestämmande för kvenskans form och funktion idag. Vi vill här inledningsvis i punktform nämna några förhållanden som påverkat dess utveckling:

- en kontinuerlig språkkontakt med såväl norska som samiska
- periodiskt nyinflöde i den kvenska talgemenskapen av finsktalande från Tornedalen, norra Finland och efter hand också från andra delar av Finland

- en samhällsutveckling som gått från lokala, mer statiska näringar som jordbruk och fiske till ett rörligt industri- och tjänstesamhälle, där yrkesliv och offentligt socialt liv i övrigt bidragit till uppsplittring av de tidigare mer sammanhållna etniska grupperna
- en lång period av starkt assimilationstryck (den s k förnorskningspolitiken), särskilt under de ca 100 åren från 1850-talet fram till andra världskriget
- ogynnsamma attityder till kvenskan från finsk sida inklusive från senare finska immigranter i Norge

Ovanstående förhållanden har lett till en särutveckling av kvenskan i förhållande till såväl finska varieteter i Finland, inklusive standardspråket, som i förhållande till meänkieli i Sverige. De har också lett till ett successivt språkbyte till norska, och språkbytesprocessen måste sägas vara i ett långt framskridet skede. Dessa förändringar i kvenskans form och talarnas behärskning av kvenska har vidare skett under en tid då språkfrågor och språkpolitik haft en framträdande roll i majoritetssamhället, särskilt med avseende på de två s k målförmerna bokmål och nynorska samt norska dialekter.

Vi menar att en behandling av kvenskans status måste ta hänsyn till alla dessa skilda förutsättningar. Rapportens två huvudavsnitt utgörs därför av kvenskans relation till finska och meänkieli respektive språkbyte och revitalisering av kvenskan. I rapportens avslutande del görs några överväganden vilka bland annat tar hänsyn till en terminologisk fråga som vi menar haft och har stor betydelse för synen på kvenska i det norska samhället, nämligen att varieteten historiskt har omnämnts och även nu för tiden omnämns med olika termer, nämligen *kvenska*, *finska* eller *kvenska/finska*.

Vi använder själva i denna rapport termen *kvenska* för att markera skillnaden mellan riksfinska – eller modern finska i Finland inklusive dess dialektala variation – och den finska varietet som utvecklats under de senaste århundradena i Nordnorge. Det är också denna term som används i vår uppdragsbeskrivning från departementen.

2. Presentation av kvenerna

2.1 Allmänt

Kvenerna är en etnisk grupp med territoriell hemvist i Nordnorge, närmare bestämt i Nordtroms och Finnmark. Som en definition på 'kven' anger Niemi (2002: 25f) att det är "den gamle skandinaviske betegnelsen på folk med finsk kulturell bakgrunn som har flyttet till Nord-Norge". Beteckningen 'kven' används idag i officiella sammanhang och forskning i allmänhet inklusivt om "alle med finsk språk og kulturbakgrunn som har flyttet til Norge før 1945, og deres etterkommere, forutsatt at denne bakgrunn på en eller annen måte oppleves relevant i dag" (Megard, 1999: 3f; jfr NFR, 1996: 2). I Nordtroms är det främst orterna Skibotn, Nordreisa och Kvenangen

som representerar kvensk bosättning (jfr Karikoski & Pedersen, 1996: 8f). De främsta kvenska bosättningsorterna i Finnmark är i den västliga delen Alta och Porsanger med Lakselv och Børselv. I Östfinnmark är Bugöynes, Neiden och Pasvik i Sör-Varanger starkt förknippade med kvensk bosättning, medan bl a Vestre Jakobselv, Vadsö och Skallelv hör till de kvenska orterna i området norr om Varangerfjorden (se Figur 1). Vadsö omtalades redan på slutet av 1800-talet som "finnarnas huvudstad i Norge" (Niemi, 1978: 55); så sker även idag (Lindgren, 1998: 122).

Som en effekt av samhällets modernisering under efterkrigstiden, är emellertid många kvener eller ättlingar till kvener idag också i stor utsträckning bosatta i tätbebyggelse, regionalt i Nordnorge (främst Tromsö) eller i andra delar av Norge, inte minst i de större städerna och särskilt i Oslo, som antas ha den starkaste koncentrationen av kvener idag (Lindgren, 1998: 122).

Befolkningsgruppen är sedan 1998 erkänd som nationell minoritet i Norge i enlighet med Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter. Även gruppens språk, kvenskan, är tillsammans med samiska, romanes och romani erkänt som nationellt minoritetsspråk i Norge i enlighet med Europarådets konvention om regionala språk eller minoritetsspråk¹ (på svenska förkortat minoritetsspråkskonventionen).

Figur 1: Nordtroms och Finnmark med framträdande kvenska orter och områden angivna.

¹ *The European Charter for Regional or Minority Languages*, på norska *Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk*.

2.2 Historik

Det tidigaste omnämmandet i skriftliga källor av kvenerna som ett av folkslagen i norra Norge (tillsammans med samer och norrmän) är från ca 890 i den s k Ottars resebok (Niemi, 1994: 13). I den beskriver den nordnorske hövdingen Ottar de s k nordområdena för kung Alfred i England och refererar då bl a till 'Cwenas' och 'Cwena land'. Termerna 'kvenir' och 'Kvenland' förekommer senare i Egilssagan, som ju antas ha tillkommit ca 1230, men som förtäljer om händelser på 900-talet. Kvener omnämns också i några senare isländska skrifter som författats på 1200- och 1300-talen. Att det fanns kvensk bosättning i det nordnorska området redan på medeltiden stöds också av arkeologiska fynd och ortnamnsmaterial. Vidare framgår av de äldsta dansk-norska skattemantalslängderna från 1500-talet att kvener då fanns bosatta i området (ibid.).

Kvensk bosättning i de inre delarna av Finnmark (Kautokeino) finns också dokumenterad från 1600-talet, men bosättning i större omfattning startade först i början av 1700-talet och fortsatte sedan under 1800- och 1900-talen. Niemi (t ex 1978: 52ff) urskiljar två perioder med betydande kvensk inflyttning av familjer och enskilda från Tornedalen och norra Finland. Den första perioden sträcker sig från ca 1720 till 1820. Under dessa 100 år fanns tre mer betydande inflyttningsvågor, 1710-1720, 1740-talet respektive 1790-talet. Som en fortsättning på den finska bondekolonisationen av lappmarkerna i nuvarande Finland och Sverige, som hade pågått sedan senmedeltiden och som var fullbordad på 1700-talet, påbörjades nu en kolonisation av Nordnorge. Med svedjebbrukare i spetsen och därefter genom fast bosättning uppodlades jordbruksområden i Nordtroms och Finnmarks älvdalar och fjordbottnar, från Lyngområdet i väst till Tanadalen i öst. Särskilt Lyngen och Alta drog till sig de nya bosättarna. Under denna inflyttningsvåg var det framför allt frågan om familjeinflyttning.

Den andra perioden, som inträffade 1820-1890, innebar en ännu intensivare inflyttning. Bakgrunden till vad som har karakteriserats som massflyttning var bl a missväxt i Nordfinland och Nordsverige under 1860-talet. Bosättning skedde främst i fjord- och kusttrakterna i Nordtroms och Finnmark där orterna Alta, Lakselv och Börselv var framträdande mål. Utöver jordbruk innebar nu även främst fiske men även gruvhantering, hantverk och anläggningsarbeten viktiga utkomstskällor.

En tredje period av invandring från Finland omnämns också i litteraturen. Den startade efter andra världskriget och har inneburit inflyttning av finsk arbetskraft i synnerhet till den expanderande fiskeindustrin i Nordnorge, men generellt till en mängd olika yrken (se t ex NFR, 1996: 3). Denna nyinvandring kan dock med tanke på gängse definitioner av vem som är kven (jfr ovan) inte räknas in i det kvenska befolkningsunderlaget.

När man talar om den finska kolonisationen av Nordnorge är det värt att erinra sig att de nationella gränserna inte var stadfästa under den tidigare fasen. Den svensk-norska gränsen fastställdes 1751,

och gränsen mellan Norge och Ryssland först 1826. Detta innebär att begreppet 'invandring' får en oklar status när det används om denna tid.

2.3 Demografi

Kvener registrerades som en egen grupp i offentlig statistik endast under åren 1845-1930; före 1845 och efter 1930 urskildes endast norrmän och samer (Niemi, 1978: 52). Enligt varierade källor (angivna i t ex Karikoski & Pedersen, 1996: 6) står det emellertid klart att kvenerna från och med 1700-talet började utgöra en betydande andel av befolkningen i Nordnorge (Niemi, 2002: 26). Den andra periodens invandring under 1800-talet innebar vidare en påtaglig ökning av den kvenska befolkningen. Enligt 1875 års folkräkning angav sig 25% av befolkningen totalt i Finnmark vara kvener; i Vadsö var 1885 över 60% kvener och i flera andra orter låg talen på 20-40%. I Troms var år 1875 den totala andelen 8%.

Exakt hur stor Norges kvenska befolkning är idag finns det inga statistiska uppgifter om. Enligt 1930 års folkräkning, där såväl språk som härstamning registrerades, fanns i Finnmarks och Troms fylke 10 877 kvener. I Nordlands fylke, där den senaste registreringen skedde 1910 fanns då 119 kvener. Enligt de mest aktuella uppgifterna som framkommit i en hälsoundersökning genomförd av Institutet för samfunnsmedicin vid Universitetet i Tromsø 1987-1988 framkom att i genomsnitt var fjärde person i Finnmark uppgav finskt ursprung. Över 18.000 personer i åldrarna 20-62 år identifierade sig som finskättade. Motsvarande siffror för Troms skulle vara 11.000 (Seppola, 1996: 17). Om man även tar hänsyn till lägre och högre åldrar är det inte orimligt att anta att en tredjedel av befolkningen i Finnmark kan räknas som kvener (se Niemi, 2002: 36, och referenser där). Det påpekas bland annat av Megard (1999: 3) att ”mange av disse også har delvis samisk og/eller delvis norsk slektsbakgrunn”.

Det finns ytterligare ett par beräkningar. Saressalo (1996), refererad i Megard (1999: 3), Utvik (1996: 18) samt Andreassen, Huss och Lindgren (2001),² har utifrån en demografisk beräkning på basis av antalet invandrare med finsk bakgrund under 1600-, 1700- och 1800-talen kommit fram till att potentiella ättlingar till dessa idag skulle kunna utgöra 50.000-60.000 personer. Saressalo har i sin beräkning använt kriteriet, att minst en av mor- eller farföräldrarna ska ha använt finska som dagligt språk, vilket för övrigt motsvarar det kriterium som i samiska sammanhang fram till nyligen använts för att definiera samiskhet (Utvik: 1996: 18).³

Det är helt klart att tillgängliga siffror helt enkelt är tämligen osäkra. Bedömningar eller framräkningar ger en mycket ungefärlig bild av verkligheten och presenteras ofta i ett politiskt syfte. Även officiella statistiska uppgifter, som i utgångsläget kanske kan förefalla

² Vi refererar som här oftast endast indirekt till texter på finska.

³ Numera gäller kriteriet i dessa sammanhang ytterligare en generation tillbaka (Andreassen, personlig kommunikation, augusti 2003).

mer trovärdiga, lider av att de speglar attityder eller uppfattningar hos dem som svarat på enkäter eller enskilda frågor t ex i folkräkningar. Eftersom frågor omkring minoritetsskap ofta är känsliga, måste man räkna med underrepresentation i kontexter där det kan vara nödvändigt eller viktigt att dölja informationen och överrepresentation där stora tal är av vikt.

2.4 Kvenerna i det norska samhället

Attityderna till kvenerna från det norska samhällets sida har växlat under århundradena. Niemi (t ex 2000: 21ff) urskiljer tre perioder med olika profiler vad gäller storsamhällets inställning till kvenerna. Den första perioden sträcker sig från början av 1700-talet till mitten av 1800-talet och sammanfaller alltså i stor utsträckning med den första inflyttningsperioden. Inställningen till kvenerna – och även samerna – var positiv. Kvenerna uppskattades för skicklighet och idoghet i samband med nyodling av jordbruksmark i norr. De hade vissa skattelättnader och var befriade från en del avgifter enligt en nybyggarpolitik som syftade till att de nordliga territorierna skulle odlas upp och ”besättas”. Detta var viktigt både näringspolitiskt och säkerhetspolitiskt i relation till statsbyggandet i gränsområdena mot Sverige och i synnerhet Ryssland. Ideologiskt fanns också i den dansk-norska staten under inflytande från tysk romantik en multikulturell och multietnisk inriktning, i vilken folkrätt och folkkaraktär värnades; om minoriteterna användes beteckningarna ’nation’ och ’folk’.

Den andra perioden sträcker sig från mitten på 1800-talet fram till andra världskriget. Denna period utmärks i kontrast mot den föregående av en stark assimilationspolitik i förhållande till minoriteterna. Man talar om en ’förnorskningspolitik’. Denna politik genomfördes under andra hälften av 1800-talet med skolan som huvudinstrument (se bl a Sundelin, 1997: 53ff). Senare genomfördes förnorskningen av Nordnorge även med hjälp av kultur, jordbruksprojekt, industri- och försvarsanläggningar.

Assimilationspolitiken kan i viss utsträckning sägas ha varit en allmän europeisk trend vid denna tid under ideologiskt inflytande av socialdarwinism, rasism, imperialism – och nationalism i allmänhet – men ”strengheten i den norske minoritetspolitikken” (Niemi, 2000: 23) kan hänföras dels till det norska nationsbygget, där bland annat unionsstridigheter med Sverige spelat en roll, dels – relaterat till detta – till norsk säkerhetspolitik. Gränsminoriteter blev misstänkta som potentiella säkerhetsrisker. Dessa misstankar riktades skarpare mot kvenerna, (’den finske fare’), än mot samerna, även om också dessa var utsatta. En delförklaring utgörs av att Finland, liksom Norge, var inne i en nationsbyggnadsperiod med nationalistiska strömningar (den s k fennomanin) och en storfinlandsrörelse, och kvenerna antogs kunna uppvisa lojalitet med Finland vid en eventuell konflikt med Norge. Eftersom Finland under denna tid och fram till 1917 var ett storhertigdöme under Ryssland, blev emellertid den befarade

säkerhetsrisken med kvenerna ännu större. De blev uppfattade som ”potensielle russiske femtekolonner” (ibid.) (’den ryska faran’). Från att ha blivit betecknade som ’nation’ och ’folk’ under den tidigare perioden benämndes kvenerna under en övergångsperiod med beteckningen ’nationalitet’; senare började man tala om ’de främmande raserna’, ’mongoler’, ’ursprungligen mongoler’ och så småningom alltmer ’invandrare’ eller ’ursprungligen invandrare’. Att beteckningen invandrare allt sedan denna tid kommit att användas om kvener har inneburit en för gruppen olycklig kategorisering och hierarkisering i förhållande till övriga befolkningsgrupper i området (Niemi, 2002; Megard, 1999: 89; för jämförelse mellan norsk och svensk politik under denna tid, se Elenius, 2001: 70ff).

Assimilationspolitiken under denna hundraåriga period resulterade i en stigmatisering av den kvenska identiteten och en förnorskning av kvenerna på alla plan, inte minst språkligt med språkbyte till norska som följd. Även om den officiella förnorskningspolitiken upphörde vid tiden för andra världskriget, var dess effekter verksamma långt senare, vilket hade avgörande betydelse för ett fortsatt språkbyte. Så sent som på 1970-talet blev kvenska föräldrar tillhållna av skolan att sluta prata finska med barnen och helt övergå till norska (Andreassen, 1999: 58).

Den tredje perioden stäcker sig enligt Niemis indelning från andra världskriget och fram till idag. Tidigt under denna period började signaler på mer pluralistiska attityder från centralt håll göra sig gällande, främst gentemot samerna. I fråga om kvenerna hade detta i princip inga konsekvenser. De blev föga uppmärksammade ända fram till 1980-talet, kanske i skuggan av den samepolitiska mobiliseringen; det rådde en ”minoritetspolitisk taushet” omkring kvenerna (Niemi, 2000: 25). Perioden efter 1980 präglas av en kvensk etnopolitisk mobilisering. Etableringen av *Norska kveners förbund* 1987 har inneburit en kanalisering av denna etniska rörelse, som blivit en viktig faktor för det norska samhället att förhålla sig till.⁴

2.5 Beteckningen ’kven’

Den etniska beteckningen ’kven’ och namnet Kvenland har omdiskuterade ursprung. Mot bakgrund av en diskussion om den geografiska placeringen och utsträckningen av det som benämns Kvenland i de äldsta källorna, särskilt med hänsyn till beskrivningar i Egilssagan, kommer historikern Vahtola (1994: 9; se också Vahtola, 2001), som bl a forskat om ortnamn som historisk källa, fram till tolkningen att ordledet ’kven’ härstammar från ett fornnorskt – eller fornvästnordiskt – ord, *hvein*, med betydelsen ’sumpig mark’. Med betydelsen ’låglänt, sumpig mark’ förekommer också ordet *hven* i nutida svenska dialekter. Ordet förekommer också i nutida norska dialekter i olika former, *hvein*, *gvein*, *kvein* i betydelsen ’fint slags

⁴ En annan organisation, *Finskförbundet i Norge* (tidigare *Finmarks finskförbund* och *Nordnorska finskförbundet*) orienterar sig huvudsakligen mot finländare som invandrat till Norge relativt nyligen, även om också kvener finns bland medlemmarna.

gräs'. Vahtola menar att Kvenland, både med hänsyn till preciseringar i Egilssagan och omnämningen i andra källor, med största sannolikhet kan lokaliseras till "Norra Botten", dvs innersta Bottenvikens västliga och östliga kuster med nuvarande Tornedalen som kärnområde (s 6ff). För norrmännen, som hade betydande kontakter med den botteniska kulturen, skulle då Kvenland vara en naturlig benämning på den låglänta marken i älvdalen, sedd i kontrast till de norska fjällområdena.

Vahtola citerar också olika källor för att komma fram till vilken geografisk utsträckning Kvenland kan tänkas ha haft. Dels nämns i det sammanhanget egentliga Tornedalen: "20 kilometer åt väster och 20 kilometer åt öster från Torneå stad och sedan uppströms längs Torneälven och andra älvar [...] ungefär 300 kilometer" (s 8). Dels påpekas också att det inte finns några fakta som anger exakta gränser för Kvenland, och att norrmännen "tydligt" vid mitten av 1700-talet uppfattade ett vidsträckt område kring Bottenviken som hörande till Kvenland. Kvener var då "alla de finnar som bodde i Kvenland" eller "den finska befolkningen kring Botten", och även då förstås kvener som flyttat till Finnmarken (s 9).

Den finska beteckningen *Kainuu* som namn på regionen, särskilt Österbotten eller Österbottenskusten, har ibland uppfattats som antingen grunden till beteckningen 'kven' eller som härlett ur 'kven'. Vahtola påpekar emellertid att namnet enklast kan härledas ur en terrängterm i finska språket, bl a med formen *kainu*, som betyder 'låglänt mark' och som är av gammalt germanskt ursprung. *Kainuu* är sedan gammalt en benämning på Bottenvikens kustområde i Finland. Han kommer därför till slutsatsen att "Kvenland och *Kainuu* [...] kan förklaras som uppkomna från av varandra skilda, ur egna synvinklar" (s 11), Kvenland från den norska, närmast den nordnorska, *Kainuu* från den finska sidan, och att båda, så att säga oberoende av varandra, syftar på "den låglänta, ängrika kusten kring Bottenvikens innersta del" (ibid.).

'Kven' är alltså ursprungligen en norskspråkig utgruppsbenämning på den finsktalande etniska gruppen i Nordnorge. Själva kallade man sig för *suomalaiset*, som närmast skulle översättas med 'finnar' (Niemi, 1991). Dock var det inte alla kvener som använde denna beteckning. Enligt Arosen (personlig kommunikation, september 2003) säger äldre i Porsanger "met emmä ole koskhaan olheet suomalaiset/vi har aldri vært finlendere". Beteckningen kven har sedan använts kontinuerligt om de finsktalande inflyttarna under 1700- och 1800-talen, och det har också med vissa undantag då benämningen 'finn' användes, t ex vid folkräkningen 1875, varit den i officiella sammanhang oftast använda termen. I samband med de nationalistiska strömningarna och den starka assimilatoriska politiken gentemot kvenerna mellan 1850 och andra världskriget fick termen 'kven' en starkt negativ värdeladdning, särskilt omkring sekelskiftet 1900 (Karikoski & Pedersen, 1996: 3). Effekterna av detta blev att kvenerna klart blev utsatta för diskriminering, både i förhållande till kultur och språk. Allmänt kan sägas att termens konnotativa innehåll tydligt följer de olika periodernas attityder till kvenerna.

Under 1920- och 1930-talen förekom en debatt om användningen av kvenbegreppet. Bland de författare som bidrog mest till att dokumentera kunskap om kvenerna under denna tid, finns både de som konsekvent använder begreppet 'kven', främst skolmannen, museimannen, forskaren och politikern Just Qvigstad (Qvigstad, 1921), och de som genomgående använder 'finsk' och 'finländare', som prästen och språkforskaren Johan Beronka (t ex 1921), vilken kanske hade en tydligare orientering mot Finland (Niemi, 1991).

Under efterkrigstiden och fram till 1960-talet blev begreppet 'kven' allt mindre använt, särskilt eftersom många kvener mot bakgrund av den stigmatisering som vidlåde beteckningen reagerade negativt mot den. Först sedan 1970-talet har begreppet kven upplevt en rehabilitering och har också successivt tagits upp som egenbeteckning av kvenerna själva. Det har emellertid även under de senaste årtiondena varit delade meningar om lämpligheten av detta. Explicit argumentering mot användning av begreppet har framförts av Olsen (1985), som anför att 'kven' inte är en ingruppbeteckning, att termen avspeglar en norsk tradition och därmed majoritetens växlande attityder mot gruppen, att den skapat förvirring, och att den av många i den egna gruppen uppfattas som negativt laddad och tvetydig. Olsen menar att man bör använda termerna *finne*, *finsk* och *finskättad*. Niemi (1991) å andra sidan anser att begreppet 'kven' *bör* användas. De skäl för detta som han anför är att termen kven håller på att utvecklas till en gemensam utgrupps- och ingruppsbeteckning, att den undviker rikspolitiska och nationella associationer till Finland eller finländare, att termerna 'finn' eller 'finne' fortfarande kan associeras med samer, att kven ingår i både riksnorsk och riksfinsk terminologi, samt att kven i utgångsläget var ett värdeneutralt begrepp som nu håller på att rehabiliteras.

Att begreppet i stort har rehabiliterats och även accepterats av gruppen själv illustreras av att kvenerna använder den i namnet på sitt förbund, *Norska kveners förbund*. Debatten om lämplig etnonym har avstannat, men "sjølv om mange, både frå inn- og utgruppa bruker termen, er det [...] ikkje alle i dag som vil nytte nemninga *kven* om seg sjølv" (Karikoski & Pedersen, 1996: 4). Megard (1999), som i sitt socialantropologiska arbete fokuserar på hur bruket av beteckningarna 'kvener' och 'finskättade' varierar, poängterar att det fortfarande råder skilda uppfattningar om lämpligt val av neutral beskrivande term och väljer själv dubbelbeteckningen kvensk/finskättad.

3. Vad är ett språk? Vad är en dialekt?⁵

3.1 Utgångspunkter

Ett faktum som varje lingvist känner till, men som för andra ofta är svårt att acceptera är att det inte finns några objektiva kriterier som i varje given situation bestämmer gränsen mellan vad som är olika

⁵ Detta avsnitt är baserat på och i stora drag taget från Hyltenstam (1999: 100-117). Flera ändringar, tillägg och strykningar har dock gjorts.

språk och vad som är dialekter av samma språk. Inför frågan om språkvarieteteten x är ett språk eller en dialekt tvingas vi alltså redan här inledningsvis med Haugen (1966/72: 97) ta till det nedslående konstaterandet att ”det ligger i termerna själva att inget svar kan ges. De innebär en enkel dikotomi i en situation som är nästan oändligt komplex”.⁶ *Språk* och *dialekt* är relativa termer, vars användning bygger både på språkstrukturella och på politisk-samhälleliga kriterier. En ofta refererad definition av termen språk (Kloss, 1978: 23ff) bygger på två kriterier: ett lingvistiskt uttryckt med termen *Abstand* (avstånd) och ett sociologiskt, *Ausbau* (utbyggnad). Enligt det lingvistiska kriteriet betraktas som språk alla språkformer som kännetecknas av ett ’lingvistiskt avstånd’ från andra språkformer. Enbart beroende på att språkformerna skiljer sig starkt från varandra kallas de för olika språk (t ex baskiska och norska). Det följer att dialekter istället är språkformer som ligger strukturellt nära varandra. Med språkformer som är språk enligt kriteriet *Ausbau* gäller att de skulle betraktas som dialekter av ett annat språk om de inte hade varit socialt ”utbyggda” med skriftspråk. Kloss nämner exempel som slovakiska i förhållande till tjeckiska och vitryska i förhållande till ryska (s 25). Avståndskriteriet är emellertid svårt att applicera, eftersom ”lingvistisk avstand er eit subjektivt begrep som kan målas på mange måtar, og det skal halde hardt å finne fram til endegyldige og objektive kriterium for denne målinga” (Vikør, 1994: 52f); även om Kloss’ definition är viktig i att den fångar ett par grundläggande aspekter på vad som kan kallas språk, kommer vi i den fortsatta framställningen att ha behov för flera dimensioner.

När man talar om vad som menas med ett *språk*, kan det vara lämpligt att ha de stora tidsperspektiven i åtanke. Det finns ingen säker kunskap om hur länge mänskliga språk har existerat. Aktuella gissningar varierar kraftigt - mellan 40.000 och 2 miljoner år (Jansson, 1995: 160). Så sent som på 1930-talet framfördes teorier som gick ut på att mänskliga språk funnits bara 5-6.000 år, ”inom parentes en helt orimlig tanke” (Malmberg, 1964: 176). De äldsta skelettfynden av *homo sapiens* är ca 120.000 år gamla, men molekylärgenetiska analyser av aktuella fossila fynd i Afrika verkar bekräfta att *homo sapiens* uppstod för cirka 200.000 år sedan (Werdelin, 1994: 579; Stringer, 2003). Det är inte klart om ännu äldre människoarter hade språk liknande vårt, eller å andra sidan om arten *homo sapiens* för så länge sen använde språk som i princip var likvärdiga med dem som existerar idag.

Vad som är viktigt att understryka i denna kontext är att mänskliga språk har existerat under årtusendena helt oberoende av modernare påfund som skrift och standardspråk; detta gäller för de flesta språken också i dagens värld. Ändå är det ofta så att endast språk som regelmässigt skrivs, dvs som har skriftspråk, i den nu aktuella västliga världsbilden uppfattas som ”riktiga” språk. Skriftspråk har funnits i minst 5.000 år enligt vad vi har bevis för, men troligtvis i upp till 7.000 år (Allén, 1995: 568; Crystal, 1996: 198). Det

⁶ Alla citat från engelska texter är här översatta till svenska; citat från norska har bevarats i originalets språk.

är emellertid bara under de senaste drygt hundra åren som läskunnigheten haft en mer allmän utbredning – och då talar vi om den rika delen av världen. Det är alltså självklart att existensen av standardspråk och skrivna normer inte är avgörande för om en språkform ska kallas för ett språk eller ej. Språk är i grunden talade kommunikationsmedel och tankeinstrument. De kan ha eller sakna skriftspråk.

Mänskliga språk är ofantligt flexibla. De anpassar sig till den verklighet de används i på ett smidigt sätt, inte minst i ordförrådet. Om någon grupp människor har anledning att regelbundet tala om sju eller fler olika sorters snö, som t ex samerna har, så finner de på olika benämningar, olika ord för dessa företeelser. Språk förändras ständigt, inte bara i ordförrådet utan också i grammatisk form och uttal. Det betyder att alla språk talas i olika former. Komplexiteten i den språkliga mångfalden och den språkliga variationen är imponerande.

Vilka funktioner har språket för sina talare? Det som är mest framträdande och som oftast betonas i språkvetenskapliga beskrivningar är språkets funktion av *kommunikationsmedel*. Men språket har också viktiga funktioner som *tänkeredskap* och som instrument för *social organisation* (Linell, 1978). De sociala funktionerna bygger bl a på språkets roll som *identitetsskapande* faktor och som markör för *tillhörighet* till och *lojalitet* med en eller flera grupper.

Utöver dessa funktioner har språket en roll som blir särskilt viktig att framhålla i samband med bevarande av hotade språk, nämligen dess *kulturskapande* och *kulturbevarande* funktion. Språket möjliggör ett vidareförande av en grupps kultur från generation till generation, såväl genom muntlig tradering som genom skriftlig dokumentation. Men muntlig tradering och skriftlig dokumentation bygger också på språkets funktion som kommunikationsmedel som vi diskuterade ovan – kommunikation med tidsfördröjning. De är delvis förknippade med konstformen litteratur, men givetvis också med all slags kunskapssamlande och vetenskaplig dokumentation. Språkets kulturbevarande funktion framträder ännu tydligare i det faktum att en grupps kultur och världsbild är nedlagd i språket självt. Det är inte minst detta som är essensen i de strävanden som är uttryckta i *Europarådets konvention om regionala språk eller minoritetsspråk*. Genom att skapa förutsättningar för en vidare användning i samhället av Europas minoritetsspråk möjliggörs bevarandet och utvecklandet av den språkliga och kulturella mångfald som präglar Europa. Om man med Mühlhäusler (1987: 19) vill uttrycka saken något högtravande, men icke desto mindre träffande, så innebär mångfalden ”en källa för alternativa filosofier, vetenskapliga metaforer och levnadssätt”. Varje språk speglar potentiellt en specifik verklighetsuppfattning eller världsbild: ”Vårt språk er vår livsfilosofi” (Aronsen, 1999: 29). När språk dör ut försvinner också nycklarna till dessa skilda verkligheter.

3.2 *Språk och dialekt – relativa termer*

Språks flexibilitet, deras dynamiska förmåga att anpassa sig till och spegla den verklighet de används i, skapar en ofantlig komplexitet som inte är enkel att beskriva. För att ge namn åt åtminstone en del av denna komplexitet används ofta distinktionen mellan *språk* och *dialekt*. Som vi strax ska se används också en del andra termer för att beteckna delar av komplexiteten; just nu lämnar vi dessa åt sidan.

Få människor tänker på att termerna språk och dialekt skulle vara problematiska. De flesta är överens om att norska, finska, svenska, engelska, franska, thailändska och swahili är språk, medan skånska, dalmål eller sognemål och vitværska är dialekter av svenska respektive norska. Det är enkelt så länge vi talar om förhållanden som är välkända för oss. Vi har helt enkelt vant oss vid att kalla norska och svenska för två olika språk, medan vi kallar sognemål och vitværska för två olika dialekter. Men egentligen är detta blott konventioner för hur vi ser på verkligheten; skillnaden mellan språk och dialekter är inte något som föreligger i verkligheten. Att det förhåller sig så blir vi lätt varse om vi ställer oss frågan *varför* vi kallar svenska och norska olika språk men sognemål och vitværska för dialekter. Är norska och svenska mer *olika* varandra än sognemål och vitværska, så att vi därför, alltså pga storleken på skillnaden, kallar det första paret för språk och det andra för dialekter? Har en svensktalande person och en person som talar norska svårare för att förstå varandra än vad personer som talar sognemål och vitværska? Dvs är graden av ömsesidig förståelighet avgörande? Eller är norska och svenska olika språk pga att de föreligger i olika standardiserade former med olika skriftspråk? Beror det på det faktum att norska och svenska talas i olika länder att de är olika språk? Och är det då så att det förhållandet att sognemål och vitværska båda talas i ett och samma land gör dessa varieteter till dialekter?

Även om det ligger en hel del i de antaganden som ligger bakom frågorna, är det lätt att ge exempel på att termerna språk och dialekt används på olika sätt i olika sammanhang. Det är detta som gör att det är svårt att finna entydiga definitioner på vad som avses med termerna. Ta de två språkrelaterade kriterierna ovan, dvs storleken på skillnaderna mellan två varieteter och ömsesidig förståelighet. Ett aktuellt exempel utgörs av kroatiskan och serbiskan. De två varieteterna är ömsesidigt förståeliga och de språkstrukturella skillnaderna är tämligen små - i före detta Jugoslavien var de sammanförda till ett språk, serbokroatiska. Ändå kallas de idag vid sidan om bosniska olika språk (Jacobsson, 1995: 377). Motsatsen gäller för den kinesiska språksituationen där språkliga varieteter anses vara dialekter av samma språk, trots att de är strukturellt mycket olika varandra och till och med helt och hållet obegripliga sinsemellan. En person från Peking och en från Shanghai kan inte kommunicera med och förstå varandra när de använder sina respektive varieteter av kinesiska. Trots det anser man i Kina att de talar dialekter av samma språk.

En av orsakerna till att man kallar dessa varieteter av kinesiska för dialekter och inte språk är att de talas i samma land. Motsatsen, att två varieteter talas i *olika* länder gör dem dock inte alltid till olika språk. *Ett* språk, tyska, talas i både Tyskland och Österrike, även om det förstås finns typiska skillnader t ex i uttalet. Om man invänder att de varieteter av tyska som talas i Tyskland och Österrike dock är så lika varandra att det skulle vara orimligt att anse dem vara olika språk, ja då använder man ett kriterium som vi redan avvisat i det jugoslaviska fallet, nämligen att det är storleken på skillnaderna som är avgörande. Ett annat exempel är arabiska som är officiellt språk i många länder, t ex Marocko, Algeriet, Sudan, Egypten, Irak och Syrien. De former av arabiska som talas i t ex Nordafrika och på arabiska halvön skiljer sig mycket från varandra språkstrukturellt och är inte ömsesidigt förståeliga. Här har vi alltså ett exempel där varieteter talas i olika länder, är starkt skilda från varandra, inte ömsesidigt förståeliga och ändå kallas de inte olika språk utan dialekter.

Både det kinesiska och det arabiska fallet förklaras av att de olika varieteterna skrivs med samma skriftspråk, man använder alltså samma standard för skriften; detta är det främsta skälet till att man kallar dem för dialekter av kinesiska respektive arabiska. Men även detta kriterium har undantag. Nordsamiska och sydsamiska har olika skriftspråk. De är dessutom strukturellt starkt skilda från varandra och inte ömsesidigt begripliga. Ändå kallas nord- och sydsamiska ofta för dialekter av samiska, inte olika språk.

Språk och dialekt är alltså relativa termer, vars användning utgår från språkstrukturella förhållanden, men där det avgörande för om den ena eller andra termen ska användas i slutändan är de politiska och samhälleliga förhållanden som är för handen. Det är nödvändigt att för varje fall som man önskar diskutera beskriva just detta falls komplexitet. För att göra det behövs en systematisk utredning av vad som i olika sammanhang kan menas med termerna språk och dialekt. I det följande förs ett något utförligare resonemang om dessa frågor, i vilket vi bl a vänder tillbaka till några av de exempel som använts ovan i problematiserande syfte.

3.3 Språklig varietet

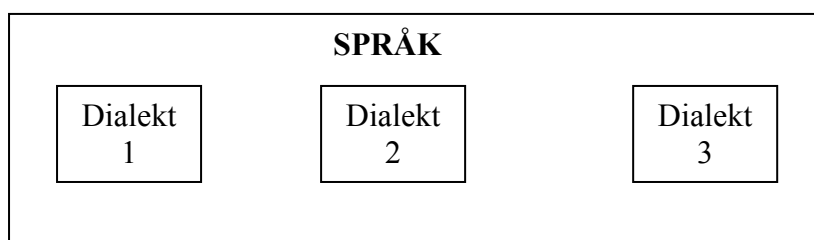
Begreppet *språklig varietet* har använts upprepade gånger i texten ovan. Det finns alltså behov av en term för att tala om olika språkformer utan att ta ställning till om de är språk eller dialekter eller vilken status de har (jfr Hudson, 1996). Språklig varietet är en överordnad eller mer generell term än termerna språk och dialekt. Det finns emellertid också språkliga varieteter som varken brukar kallas för språk eller dialekt, t ex *sociolekter*, dvs språkformer som används av olika sociala grupper, *idiolekter*, som innebär enskilda individers specifika sätt att använda sitt språk, *gruppspråk*, t ex ungdomsspråk, yrkesspråk etc samt *register*, som innefattar individers sätt att variera sitt språk i förhållande till den situation som språket används i (t ex

mer eller mindre formellt språk). Termen språklig varietet har alltså en vidare innebörd än den som täcker språk och dialekt. Denna del av komplexiteten lämnar vi dock utanför den fortsatta genomgången.

3.4 Användningar av termen dialekt

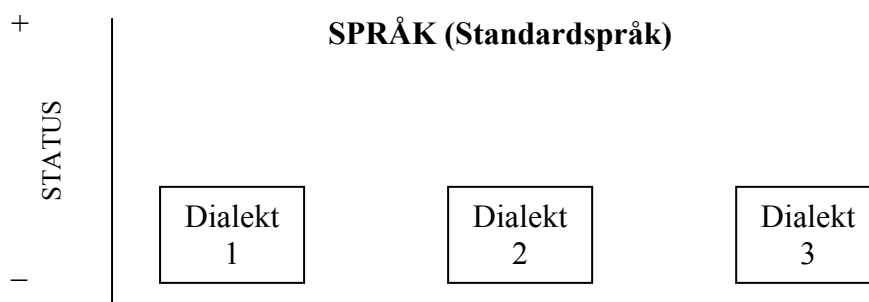
3.4.1 Den historiska bakgrunden

Termen dialekt används ofta om språkliga varieteter som saknar skriftspråk. Med tanke på det kan det förefalla förvånande att termen dialekt först användes om just skrivet språk, nämligen om de olika regionala skriftspråksformer som antikens grekiska förekommer i. Dessa dialekter blev också överregionalt förknippade med vissa litterära genrer, så att epik skrevs på joniska, körlyrik på doriska och prosa på joniska eller attiska, den dialekt som så småningom låg till grund för klassisk grekiska som under Alexander den Stores tid spreds i en enhetlig form, *koiné*, över den grekiska världen (Haugen 1966: 923f; Blomqvist & Sabatakakis, 1992: 39). Termen *koiné* har sedan kommit att användas om utjämnade språkformer över huvud taget. Den grekiska situationen med förekomst av språkformer med olika funktioner men med liknande status och där språket är en överordnad term som inkluderar alla varieteterna skulle kunna illustreras som i Figur 2.

Figur 2: Dialekter i ett språk med olika funktioner men odifferentierade i fråga om status.

Den franska användningen av termen dialekt hänförs till samma sätt till de skrivna regionala varieteter av franska som förekom under medeltiden. Dessa skriftspråksformer ersattes så småningom av den skrivna normen för den talade varietet, *francien*, som användes i regionen omkring Paris. Redan på 1500-talet fick denna centrala form av franska status av officiellt standardspråk (1539) (Jonasson, 1991: 633). Övriga varieteters skriftspråk försvann, de förlorade i prestige och degraderades från att ha kallats dialekter till att kallas *patois*, landsmål. I franskan lever denna skillnad kvar mellan dialekt (*dialecte*, en regional varietet av ett språk som är bärare av litterär kultur) och landsmål (*patois*, en språkform som inte används för litterära eller officiella ändamål, främst brukad i informella situationer) (Haugen, 1966: 923). Detta innebar att ordet dialekt alltmer kom att associeras med varieteter som har lägre status i samhället, vilket illustreras i Figur 3.

Figur 3: Förhållanden där språk associeras med hög status och dialekt med låg status.

Den hierarkiska statusskillnaden i tre nivåer mellan *språk*, dvs standardspråk, *dialekter* och *landsmål* (patois) är specifik för Frankrike, men liknande förhållanden speglas också i andra länders terminologi. Eftersom termen språk alltmer kom att förknippas med standardspråk, vilket i sin tur förutsatte existensen av ett skriftspråk, utvecklades en distinktion mellan språk och dialekt som *enbart* tog fasta på den prestigeskilnad som hängde samman med att ha respektive sakna ett skriftspråk. Detta blev särskilt tydligt under kolonialtiden då ett språkbruk blev vanligt enligt vilket endast kolonialmakternas språk benämndes språk, medan de språkformer som koloniernas infödda talade kallades dialekter. Detta språkbruk blev fast rotat, och ännu gör man t ex i länder som Moçambique en skillnad mellan portugisiska, det officiella språket, och dialekt, där dialekt då är beteckningen för något av de ca 20 bantuspråk som talas i landet. I denna användning av termen dialekt finns alltså inget språkstrukturellt samband mellan vad som kallas språk och vad som kallas dialekt. Dialekt är en språkform med underordnad status rätt och slätt.

3.4.2 Språkhistoriska/språkstrukturella kriterier

När språkvetare, särskilt dialektologer, talar om dialekter avser de oftast lokala eller regionala varieteter av ett språk. Grunderna för hur språk delas in i olika dialekter kan vara mer eller mindre grova. Språkvetenskapligt grundade dialektindelningar tar hänsyn till hur språkliga enheter varierar, t ex var gränsen går mellan områden med en sorts uttal av /r/ och områden med ett annat uttal av samma språkljud.

Dialekterna förutsätts traditionellt inom dialektologin ha utvecklats ur en tidigare mer enhetlig språkform. Att en sådan enhetlig språkform splittrats i grenar som utvecklats i olika riktning menar man beror på att olika grupper av talare har haft bristande kontakt med varandra pga naturhinder (bergskedjor, ogenomträngliga skogar etc) eller sociala hinder (gränser mellan stater, fiendskap mellan grupper etc). Eftersom språk ständigt utvecklas och anpassas till den sociala situation i vilken de fungerar, resulterar avsaknaden av täta kontakter

med tiden i att de olika grupperna som talar språket i fråga utvecklar detta språk i olika riktningar.

Dialekter är alltså språkformer som har språkstrukturella likheter med varandra, men som samtidigt skiljer sig åt i olika dimensioner. Skillnaderna kan avse alla eller vissa språkliga nivåer, uttal (eller fonologi), morfologi, syntax eller ordförråd. Ett försök att finna ett mått på avståndet mellan varieteter utgör den s k *lexikostatistiska* metoden, enligt vilken statistiska jämförelser mellan ordförråden i två varieteter företas. Inom den s k *glottokronologin* har lexikostatistik använts för att bedöma hur lång tid två varieteter varit skilda från varandra. Dessa metoder har emellertid blivit starkt kritiserade. Dels innebär begränsningen till ordförrådet att man inte får en tillförlitlig bedömning av avståndet; metoden skulle behöva kompletteras med analyser av likheter och skillnader också t ex i grammatisk strukturering. Dels förutsätts, i fråga om glottokronologin, att varieteterna utvecklats helt isolerade från varandra och i samma hastighet, vilket nästan aldrig är fallet. För en diskussion av dessa metoder, se t ex Wurm (1982).

Under inflytande av ökade kommunikationer och allmänt större rörlighet bland befolkningarna har dialekterna i västvärlden under detta århundrade varit utsatta för en utjämning och anpassning till standardspråken. Man kan tala om olika normnivåer (Edlund, 1995: 479): *lokal* eller *genuin dialekt*, *regional* eller *utjämnd dialekt*, *regionalt standardspråk*, *neutralt standardspråk*. De genuina dialekterna (*folkmålen*, *landsmålen*) är landsbygdsens språkvarieteter, i vårt medvetande särskilt så som de talas av de äldsta medborgarna. Regionala eller utjämnade dialekter är likartade över större områden och har anpassats i viss grad mot standardspråket samtidigt som de innehåller dialektala särdrag både i uttal, grammatik och ordförråd. Regionalt standardspråk varierar främst i uttalet, medan det har samma ordböjning, syntax och ordförråd som det neutrala standardspråket.

Det är viktigt att påpeka att den dialektala/regionala variationen samverkar med social variation. Således används de mest utpräglade dialektformerna mer i lägre socialgrupper än i högre. Den sociolektala variationen inom varje givet dialektområde är således påtaglig. Dialektal variation samverkar också i samhällen av västerländsk typ med åldersmässig variation (äldre använder mer dialektala former än yngre) och könsvariation (män använder oftast mer dialektala former än kvinnor) (se t ex Trudgill, 1974).

En särställning intar *stadsmålen* i förhållande till de genuina dialekterna. Pga den större rörligheten i städerna har stadsmålen varit mera heterogena än landsbygdsdialekterna. Drag i språket hos inflyttande från andra dialektområden har tagits upp samtidigt som utjämningen i riktning mot standardspråket varit mer påtaglig och tidigare. Stadsmålen kan ses som mellanformer mellan landsbygdsens dialekt och standardspråket (Nordberg, 1995: 186). De uppvisar särskilt i större städer drag av intern variation och snabba förändringar (för Stockholm, se Kotsinas, 1995: 267ff). Stadsmålen kallas ofta

också för dialekter, som t ex när man vardagligt talar om Oslodialekten.

Termen dialekt används ofta i motsättning till standardspråk som till exempel i Edlunds taxonomi ovan. Dialekt används i andra sammanhang med ett vidare omfång. Edwards (1985: 19) definierar dialekt på följande sätt: ”En dialekt är en varietet av ett språk som skiljer sig från andra varieteter med avseende på ordförråd, grammatik och uttal.” Här kallas alltså alla urskiljbara former av ett givet språk för dialekter, och kopplingen till geografiska områden är inte den enda indelningsgrunden. Detta innebär att även standardspråket är en av språkets dialekter, liksom stadsmålen och de varieteter som är knutna till olika sociala grupper, dvs sociala dialekter eller sociolekter.

3.4.3 Kriteriet ömsesidig förståelighet

Vi nämnde tidigare att ömsesidig förståelighet var ett kriterium som använts för att avgöra om två varieteter skulle betraktas som två olika språk eller två dialekter av samma språk. Om talare av två varieteter kan begripa varandra när de talar sina respektive varieteter skulle dessa vara dialekter av samma språk, annars skulle de vara olika språk. Det finns ett antal problem med detta kriterium. Hudson (1996: 35ff) nämner fyra sådana problem. Det första problemet är att varieteter som är ömsesidigt förståeliga ibland kallas för språk (svenska/norska) snarare än dialekter, medan varieteter som *inte* är ömsesidigt begripliga ibland kallas för dialekter (olika kinesiska dialekter, som kantonesiska och mandarin).

Ett annat problem är att det finns *grader* av ömsesidig förståelse, det är inte frågan om antingen eller. Den genomsnittlige norrmannen förstår t ex svenska och danska tämligen bra, men isländska betydligt sämre eller inte alls, kanske bara några enstaka ord. Frågan är då *hur god* förståelsen ska vara för att man ska kalla två varieteter för dialekter och *hur dålig* för att två varieteter ska vara olika språk. Varje sådan gräns för när man kan säga att förståeligheten är för dålig för att två varieteter ska betraktas som språk snarare än dialekter blir godtycklig.

För det tredje är ömsesidig förståelighet en fråga om ett kontinuum i övergången från en språklig varietet till en annan. Ibland används termen ’språkkedjor’ för denna företeelse (se t ex Crystal, 1987: 25). Ett typiskt mönster är att bland talare av tre angränsande varieteter, A, B och C, så förstår talare av A och B varandra, och talare av B och C likaså, men inte nödvändigtvis talare av A och C. Om A och B är dialekter av samma språk och B och C också är dialekter av samma språk, så följer att även A och C är dialekter av samma språk, trots att dessa två inte är ömsesidigt förståeliga. Kriteriet ömsesidig förståelighet skulle alltså strikt använt ge det något paradoxala resultatet att A var ett annat språk än B om det sågs utifrån C:s synvinkel och samma språk som B om det sågs utifrån B:s synvinkel.

Det fjärde problemet formulerar Hudson så att ömsesidig förståelighet inte är en relation mellan språkliga varieteter utan mellan

människor (ibid.: 36). Det är människor som förstår – eller inte förstår – vad andra människor säger. Det betyder att det finns ett antal individuella faktorer som påverkar om kommunikationen lyckas. Bland andra kan nämnas individernas erfarenhet och motivation. Erfarenhet spelar stor roll. En person som är van vid att lyssna på en annan språklig varietet än sin egen lär sig så småningom att förstå den, ibland även om den skiljer sig starkt från den egna varietet. Sydsvenskar är t ex ofta bättre än svenskar från andra delar av Sverige på att förstå danska, vilket kan ha samband med att de förutom att deras varietet av svenska strukturellt ligger närmre danska också ofta har större erfarenhet av att höra danska än andra svenskar. På ett mer allmänt plan kan man anta att vana vid språklig variation generellt också innebär en större beredskap att förstå avlägsnare varieteter. Norrmäns dokumenterade förmåga att förstå de övriga skandinaviska språken bättre än danskar och svenskar (se nedan) kan kanske delvis förklaras genom deras större vana vid språklig variation (Vikør, 2001: 126f). Den särskilda status som dialekterna åtnjuter i det norska samhället bidrar till att norrmän generellt har stor vana vid att lyssna på andra varieteter av norska än sin egen. I det aktuella fallet kan dock även språkstrukturella aspekter anföras som en (del)förklaring, större likheter i ordförråd mellan norska och danska samt mer likartade fonologier i norska och svenska. Faktorn motivation kan leda till individuella skillnader i viljan att anstränga sig för att förstå talare av en annan varietet trots språkstrukturella hinder.

Slutligen innebär allt detta att ömsesidig förståelighet inte nödvändigtvis är reciprok. Det kan mycket väl vara så att talare av varietet A förstår talare av varietet B tämligen bra, medan talare av varietet B nästan inte alls förstår A-talarna. Typiskt är det t ex så att dialekttalare förstår standardspråkstalare bättre än tvärtom. Ett annat exempel gäller den just diskuterade ömsesidiga förståeligheten mellan de nordiska språken. Undersökningar har visat att denna inte alls är reciprok (Haugen, 1953; Maurud, 1976; Börestam Uhlmann, 1991, 1994). Danskar förstår svenska bättre än svenskar förstår danska, norrmän förstår svenska bättre än svenskar förstår norska, norrmän förstår danska bättre än danskar förstår norska. Norrmännen förstår således grannspråken bäst och svenskarna sämst.

3.4.4 Kriteriet standardisering

Ett vanligt sätt att se på dialekter är att de är varieteter som är knutna till samma standardspråk. Den viktigaste komponenten i språkstandardisering är utvecklandet av en skriftspråksnorm. Därför kan man säga att varieteter som är kopplade till samma skriftspråk är dialekter av det språk som manifesteras i detta skriftspråk. Flera av de exempel som vi berört tidigare från andra delar av världen kan förstås inom denna användning av termerna. Mandarin och kantonesiska är sinsemellan obegripliga, men de skrivs på samma sätt. Att det går att skriva två varieteter som inte har samma eller ens liknande uttal, grammatik och ordförråd på samma sätt beror förstås på att den kinesiska skriften är logografisk, dvs varje ord eller ordelement skrivs

med ett särskilt tecken, och då spelar det ingen roll hur ordet eller elementet låter (fast i vissa av de kinesiska tecknen förekommer så kallade ljudangivare).

Att de olika arabisktalande ländernas varieteter kallas för dialekter beror också på att ett och samma skriftspråk, det klassiska arabiska skriftspråket, används över hela området. Detta har som följd att det oftast är mycket stor skillnad mellan de talade varieteterna och skriften, vilket bl a innebär speciella svårigheter vid barns läs- och skrivinlärning i dessa språkområden. Det existerar ett typiskt *diglossiförhållande* (Ferguson, 1959) mellan de talade folkspråken – eller dialekterna – och standardspråket klassisk arabiska. I en situation karakteriserad av diglossi förekommer typiskt en s k *högform* av språket (standardspråket) som lärs in genom utbildning och en *lågform* (folkspråket) som tillägnas i naturlig kommunikation med omgivningen.

Olika språks standardiserade former har olika bakgrund. Vissa har varit standardiserade under mycket lång tid, andra har relativt sent utvecklats till normerade skriftspråk. I de europeiska språken speglas detta ofta i språkens ortografier. Språk med tidigt standardiserade ortografier har ofta en stavning som speglar utvecklingsstadiet långt tillbaka i tiden, från vilka det moderna talade språket skiljer sig starkt. Engelskan är ett sådant exempel. Den nutida stavningen har inte förändrats mycket sedan mitten av 1700-talet och i stor utsträckning finns stavningskonventioner kvar som följdes redan i fornengelskan (före 1100-talet) (Ellegård, 1991: 508). Språk vars ortografier standardiserats under senare tid har en stavning som i stor utsträckning väl speglar det nutida uttalet. Detta gäller t ex finskan.

Att dialekter är förbundna med varandra genom ett gemensamt skriftspråk stämmer som vi var inne på i inledningen inte alltid. Som vi nämnde där är samiska ett exempel. Man talar ofta om *ett* samiskt språk med ett antal dialekter, varav vissa inte är ömsesidigt förståeliga. Men här är det *inte* så att det samiska språket har *ett* skriftspråk som de olika dialekterna är knutna till. Tvärtom är det huvuddialekterna som har standardiserats med olika skriftspråk. Nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska (de huvuddialekter som förekommer i Norge och Sverige och i fråga om nordsamiskan också i Finland) har sålunda olika skriftspråk. Dessutom förekommer ytterligare tre skriftspråk för varieteter som talas i Finland och Ryssland, enare-, skolt- och kildinsamiska (Larsson, 1995: 229). Å andra sidan kan man säga att det är konventionen som gör att de olika samiska varieteterna kallas för olika dialekter. Vissa av dem skulle lika gärna kunna kallas för olika språk; avståndet mellan nordsamiska och sydsamiska har bedömts vara lika stort som mellan norska och isländska (NOU, 1985: 14). De samiska huvudvarieteterna omtalas dock allt oftare som de samiska *språken* i många vetenskapliga sammanhang (se t ex Lindgren, 2003; Jansson, 2003), vilket inte behöver stå i motsättning till att samiska betraktas som *ett* språk i minoritetsinterna politiska sammanhang där detta har ett viktigt symbolvärde för den samiska sammanhållningen.

Eftersom förekomsten av standardisering är ett viktigt kriterium för vad som betraktas som ett språk, ska vi diskutera vad standardisering består i lite mer ingående.

Existensen av utvecklade och i lag stadfästa eller på annat sätt allmänt auktoriserade standardspråk bygger ytterst på centrala politiska beslut och samhällsliga åtaganden omkring vård av språket, bl a utifrån beskrivningar av gällande normer för skrift och ibland även för tal. En aktuell och vedertagen uppfattning om samhällets roll i förhållande till språk skiljer mellan *statusplanering*, *korpusplanering* (språkvård) och *planering av språktillägnande* (Cooper, 1989: 45). Statusplanering ligger bakom att ett givet språk eller en given språkvarietet ges en viss funktion i samhället, t ex som officiellt språk. Korpusplanering är inriktad mot språkets form, och gäller standardisering (av t ex ortografi, grammatik, ordförråd etc) och modernisering (framför allt anpassning av ordförrådet till aktuell samhällsutveckling). Inlärningsplanering avser språkundervisning, eller mera generellt, åtgärder som syftar till spridning av kunskaperna i givna språk.

Ett språk sägs vara standardiserat om det har kodifierade normer som talarna av språket i någon utsträckning har accepterat. Om undervisning förekommer i och på språket är det dessa normer som används. Kodifieringen manifesteras i grammatikor som *beskriver* språkets uppbyggnad (deskriptiva grammatikor) eller grammatikor, skrivregler etc som uttalat *föreskriver* hur man bör uttrycka sig på språket (preskriptiva grammatikor och handböcker). Ibland blir grammatikor och ordböcker som inte från början vara avsedda för normerande bruk den standard som skriftspråket håller sig till. Vidare kan det vara fråga om skrivregler, men också förekomsten av litteratur skriven på språket i fråga.

Språkstandardisering är en process som kan beskrivas i olika steg, där vissa steg klaras av tidigt i processen, medan andra sedan ständigt pågår i språkvårdsarbetet. I Figur 4 (från Haugen, 1966/72: 110) belyses standardiseringsprocessens olika steg:

	<i>Form</i>	<i>Funktion</i>
<i>Samhälle</i>	selektion	acceptans
<i>Språk</i>	kodifiering	elaborering

Figur 4: Steg i standardisering av ett språk (Haugen, 1966/72: 110).

Det första steget, *selektion*, innebär att välja den *språkform* som ska utgöra basen för det standardiserade språket i ett land eller, mer generellt, i en politisk-administrativ enhet. Ofta är det den varietet som talas i området eller landets politiskt-administrativa centrum som väljs. Vi har redan berört hur det franska standardspråket sedan 1500-talet utvecklats på basis av Parisområdets talade språk. Detsamma

gäller för det svenska standardspråket som tog utgångspunkt i det talade högstatusspråk som utvecklats i Stockholm under 1700-talet (Teleman, 1995: 473).

Såväl det finska som de norska standardspråken har en annan och ovanligare bakgrund. Det finska standardspråket har ibland kallats för en ”kompromiss” mellan västfinska och östfinska dialektdrag (jfr Lainio, 1999: 171; Andreassen, 2001: 91), medan nynorska främst bygger på en grupp västnorska dialekter. Även bokmål har en speciell bakgrund genom att det ytterst är baserat på danskt skriftspråk.

Kodifiering innebär att den valda formen måste dokumenteras eller beskrivas. Som framgår av Figur 4 är selektion en samhällsfråga, det är frågan om ett medvetet eller omedvetet framhävande av en viss eller vissa språkformer. Vilka varieteter som kan väljas är beroende av den sociala dynamiken i samhället. Kodifiering däremot är en språklig aktivitet som måste utföras av personer som arbetar professionellt med språk, alltså personer som kan analysera och beskriva språk ur olika aspekter.

De övriga två stegen i standardiseringsprocessen, *acceptans* och *elaborering*, samverkar med varandra. Acceptans har att göra med nödvändigheten av att befolkningen vill använda det standardiserade språket enligt den kodifiering som språkvetare föreslår. Acceptans är således en samhällsfråga. Graden av acceptans bestämmer vilken roll språket i fråga får i samhället. Elaborering innebär att den kodifierade språkformen används i olika sammanhang, i medierna, i skolundervisningen, i officiella dokument samt i olika slags litteratur (skönlitteratur, religiös och vetenskaplig litteratur etc).

Haugens modell passar tämligen väl som en (historisk) beskrivning av den process som ligger bakom standardisering av de språk som är officiella språk, t ex i dagens Europa. När det gäller minoritetsspråk som står *inför* en standardisering blir modellen inte så enkel att applicera. Oftast saknas både den samhällsapparat som krävs för att fatta auktoritativa beslut om selektion och den organisation för språkvård och utbildning som de statsbärande språken har lutat sig mot – och styrts av. Matras (1999), som analyserar och resonerar om standardisering av romani, ett ovanligt komplext exempel med tanke på romanis geografiska spridning och enorma rikedom på varieteter (se Fraurud & Hyltenstam, 1999), framhåller att de former av standardiseringsarbete som har utsikter att bli framgångsrika bygger på en ”postmodern’ attityd gentemot standardisering i vilken enhetlighet bör ge vika för accepterad variation eller ’polycentralism’, där elaborering är selektiv och anpassad till de omedelbara behoven, och där kodifiering inte betraktas som helt bindande för de berörda” (s 486). Med hänvisning till empiriska studier av Hübschmannová och Neustupný (1996) i Tjeckien och Slovakien hävdar Matras att ”denna variation [i skriftspråket] varken hindrar kommunikationen eller skapar sociala klyftor” (ibid.). Han pekar på fyra grundläggande aspekter som bör uppfyllas:

1. att selektionen baseras på den varietet som talas i respektive region/land

2. att kodifieringen baseras på det alfabet som används i majoritetens standardspråk
3. att centralt planerad elaborering inte förväntas
4. att spridning (och därmed acceptans) av normen sammanfaller med ökat kulturellt och politiskt deltagande bland minoritetsmedlemmar

3.4.5 Talarnas attityder till den egna varieteten

Det har framgått av ovanstående att vad som kallas för språk och vad som kallas för dialekter ofta har att göra med hur talarna själva uppfattar sin egen grupp och sin egen varietet i förhållande till de varieteter (språk eller dialekter) som finns i omgivningen. Det är idag en ofta omhuldad inställning bland såväl minoritetsmedlemmar själva som myndigheter och forskare att det är talarna själva som bör avgöra om deras varietet är ett språk eller ej: ”språkanvändarna själva har rätt att klargöra om deras språk bör betraktas som ett eget språk eller en dialekt” (Kultur- og kirkedepartementet, 2002: Part I, sektion 5d). Att talarna själva uppfattar sin varietet som ett språk är den ena avgörande förutsättningen för att varieteten ska kunna uppnå språkstatus. (Den andra avgörande förutsättningen bygger på politiskt-administrativa förhållanden, vilket behandlas i nästa avsnitt.)

Frågan om inställning till språket är nära knuten till hur en minoritet uppfattar sin etnicitet. ”Det är här det ’subjektiva’ perspektivet är användbart. En etnisk grupp består av individer som uppfattar sig själva som en avskild grupp [...] förenad genom känslomässiga band” (Edwards, 1985: 8). När en befolkning splittras i olika grupper, t ex genom politisk gränsdragning inom ett område, kan grupperna med tiden få så olika livserfarenheter att de känner sig som olika folk. Ett intressant exempel utgör den drygt fyrtioåriga delningen av Tyskland i Öst- och Västtyskland, som faktiskt innebar delvis olika språklig utveckling. Ett annat exempel som har påtagliga paralleller med kvenska och meänkieli i förhållande till finska är Elsass, där befolkningen anser att de talar ’elsassiska’ snarare än tyska (Hansegård, 1988: 309).

Motsatsen förekommer också, t ex när grupper eller enskilda, särskilt ur majoriteten, uppfattar att det *inte* finns några markerade språkskillnader. Hansegård (ibid.) nämner ett intressant exempel på detta, nämligen Mussolinis uttalande om att rätoromanskan (som är ett av Schweiz’ officiella språk) egentligen är en dialekt av italienska.

Det är ur känslan av etnisk avskildhet och särskildhet som medvetenheten om det egna språket som viktig kulturbärare växer fram, liksom viljan att odla och utveckla detta språk till ett fungerande standardiserat språk. På motsvarande sätt påverkar graden av standardisering, och den status språket därmed uppnått, styrkan i den etniska identiteten, vilket illustreras av den etniska medvetenheten hos sådana minoriteter som har långa skriftspråkstraditioner, t ex katalanerna.

Olika varieteters status har ofta haft påtagliga konsekvenser. Dialekttalande har särskilt under tidigare skeden i historien ibland

betraktat sina varieteter som degenererade till skillnad från det ”riktiga” standardspråket. Ett sådant synsätt kommer förstås inte ursprungligen från dialekttalarna själva, utan emanerar från dem som talar standardvarietet. Pga att den dominerande gruppen ofta har hegemoni på vilka uppfattningar som betraktas som riktiga i ett samhälle (jfr Phillipson, 1992), överförs attityder från standardspråkstalande till dialektalande. Det är i den process som leder till *stigmatisering* av befolkningsgrupper som också stigmatisering av deras språk uppstår.

3.4.6 Politiskt-administrativa förhållanden

Den andra avgörande förutsättningen för vad som ska betraktas som ett språk är att en politisk-administrativ enhet faktiskt explicit erkänner en varietets språkstatus eller agerar i sitt regelverk utifrån att en given varietet är ett språk. Detta senare exemplifieras av de fall där det inte finns lagstiftning om vilket språk som är ett lands officiella språk, men där ett givet språk av konvention har denna funktion (t ex engelska i USA och Storbritannien, franska i Frankrike eller svenska i Sverige). Statsbildningar definierar på olika sätt ett eller fler *språk* för officiella funktioner. Det framgår av exemplifieringen ovan att det är betydelsefullt för språkstatusen i vilken utsträckning språkliga varieteter talas i olika länder eller i olika administrativa enheter. Detta kriterium *samverkar* med språkstrukturell skillnad, och normerna blir olika i olika sammanhang. Ovan nämndes exemplet med tyska i Tyskland och Österrike. Varieteterna talas i olika länder men har ansetts vara tillräckligt lika varandra för att man ska säga att de hör till samma språk. Om vi å andra sidan tar färöiska och isländska i förhållande till danska så har det bl a pga de stora språkstrukturella skillnaderna aldrig varit tal om att kalla dessa för danska dialekter, trots att både Island och Färöarna varit respektive är under den danska kronan.

Officiella standardiserade språk utvecklas ofta inom stater. Centrala varieteter i dessa stater har som nämnts ovan i allmänhet bildat grunden för det som har kommit att kallas för språk. Detta har ofta inneburit brott i de kontinua eller språkkedjor som förekommer bland språkliga varieteter i ett område. T ex är de språkliga varieteterna på vardera sidan gränsen mellan Nederländerna och Tyskland lika varandra, men på den tyska sidan kallas de dialekter av tyska och på den holländska sidan dialekter av nederländska. Med tiden har detta fått som följd att de varieteter som talas på den tyska sidan om gränsen blir mer lika det tyska standardspråket, medan de som talas på den nederländska sidan blir mer lika nederländskan. Mot bakgrund av utbyggnadskriterier blir det påtagligt att ”språk är inte endast kulturella konstrukter utan också temporära konstrukter” (Trudgill, 2002: 1). Språk kan bli dialekter, dialekter kan bli språk och dialekter av ett språk kan bli dialekter av ett annat språk beroende av politiska faktorer. Plattyska och provensalska har blivit dialekter av tyska respektive franska. Bosniska och makedonska blev egna språk efter att deras respektive nationer fick självständighet. Och skånska

som fram till 1658 räknades som en dialekt av danska blev genom freden i Roskilde en dialekt av svenska på samma sätt som de norska dialekterna i Jämtland och Härjedalen genom freden i Brömsebro 1645 började räknas som svenska dialekter (exemplen nämns också i Andreassen, 2001: 87). I takt med att standardspråken blivit allt mer inflytelserika i alla delar av ländernas territorier, har gränsdialekterna utvecklats i riktning mot sina respektive standardspråk, bl a genom funktionen som administrativa språk, men under de senaste 100-150 åren också genom medier och inte minst genom skolan.

3.5 Sammanfattning om skillnaden mellan dialekt och språk

Det är uppenbart att inget av de kriterier som kan sättas upp för vad som är språk och vad som är dialekt är undantagslöst. Hur man än drar gränsen mellan vad som anses vara språk och vad som anses vara dialekt, finns det andra helt parallella situationer där gränsen dras annorlunda. Språklig variation är mångfasetterad och det är därför inte underligt att man på olika håll i världen och i olika sammanhang begreppsmässigt organiserar denna komplexa verklighet på olika sätt.

Även om ett givet sätt att se på skillnaden mellan språk och dialekt, som vi sett i ovanstående avsnitt, inte kan användas undantagslöst i alla sammanhang, finns det några förhållanden som gäller med tämligen stor sannolikhet.

1. För att en språklig varietet ska kallas för en dialekt av ett visst språk, måste historisk släktskap föreligga så att uttalsmässiga, grammatiska och ordförrådsmässiga paralleller är tydliga.
2. Språkliga varieteter som är ömsesidigt förståeliga kallas oftast för dialekter, medan sådana som inte är ömsesidigt förståeliga oftast kallas för språk.
3. Språkliga varieteter som är standardiserade och har skriftspråk betraktas oftast som språk snarare än dialekter.
4. Standardiserade språkliga varieteter som används för officiella funktioner i en stat kallas i allmänhet för språk och inte dialekter.
5. Standardiserade språkliga varieteter som saknar officiella funktioner kallas ofta men inte alltid för språk snarare än dialekter.
6. Språkliga varieteter som saknar en särskild skriven form och som är relaterade till ett standardiserat språk kallas oftast för dialekter snarare än språk.
7. Språkliga varieteter som talarna själva upplever som egna språk kallas ofta för språk snarare än dialekter.

Två av dessa punkter, 1 och 2, har med språkliga relationer mellan varieteter att göra, medan de övriga, 3-7, gäller skillnader i sociopolitisk ställning. Det är samspelet mellan dessa å ena sidan lingvistiska och å den andra sociala, politiska och även psykologiska dimensioner som i verkligheten ger ett givet utfall. Även om det är de språkliga förhållandena som utgör basen för diskussion om närhet och avstånd mellan språkliga varieteter, är det i slutändan de förhållanden som har med varieteternas sociopolitiska ställning att göra som i dagens samhälle bestämmer om en varietet ska kallas ett språk eller ej.

4. Kvenskans status som eget språk

I detta avsnitt förs ett resonemang om kvenskans status som eget språk mot bakgrund av de kriterier för språk och dialekt som just diskuteras. Innan vi kommer in på detta, ges dock en kort inledning omkring beteckningen kvenska samt om hur den kvenska talgemenskapen ser ut.

4.1 Beteckningen 'kvenska'

På motsvarande sätt som termen 'kven' varit omdiskuterad som beteckning på den etniska gruppen har etiketten 'kvenska' som språkbenämning inte alltid varit självklar. Traditionellt har det varit vanligast att benämna kvenernas språk med beteckningen 'finska' (Megard, 1999: 5); trenden idag är att termen 'kvenska' vinner terräng. Andreassen (1999: 52) refererar till aktuell debatt om kvenbegreppet och menar sammanfattande att beteckningen 'kvensk' (om språk såväl som kultur) är mer accepterad av kvenerna i de områden som representerar den äldsta kvenska bosättningen (Nordtroms, Alta, Porsanger), medan beteckningen 'finsk' föredras i Östfinnmark (Tana, Varanger). Inom forskningen är bruket av kvenska som namn på språket alltmer dominerande (ibid.: 53).

Seppola (1999: 38) påpekar att språket officiellt kallades för kvenska under 1700-, 1800- och början av 1900-talet, medan det blev mer brukligt att tala om finska efter den finska statens framväxt efter 1917. Han nämner också att detta, dvs att använda finska i stället för kvenska, blev stadfäst som officiellt norskt språkbruk 1956. Norska myndigheter använder idag dubbelbeteckningen 'kvenska/finska' (Kultur- og kirke departementet, 1999). Denna beteckning introducerades vid mitten av 1980-talet på förslag av Terje Aronsen i en arbetsgrupp som tillsattes av skoldirektören i Finnmark i samband med den första livliga debatten om utformning av undervisning för kvenska elever. Avsikten var främst att betona existensen av två olika pedagogiska synsätt och två språk samt att spegla en prioriteringsordning mellan kvenska och finska, inte att föreslå en beteckning på kvenernas språk för användning i officiella sammanhang (Aronsen, personlig kommunikation, september 2003).

Andra beteckningar som använts bygger på den finska termen *ruija* som används som geografiskt adjektiv för företeelser som hänför sig till egennamnet *Ruija* som på finska betecknar kvenernas bosättningsområde i Nordnorge, men som i vissa kvenska dialekter används för att beteckna 'norsk' respektive 'Norge' i sin helhet (Utvik, 1996: 13). Således finns som egenbeteckningar 'ruijan murteet' (kvendialekter) (Lindgren, 1994: 30) och 'ruijan suomi' (Norge-finsk) (Lainio, 1999: 169-171). Också 'norjan suomi' förekommer (ibid.).

På norska förekommer både stavning *kvensk* och *kvænsk*. I den senare, som officiellt används t ex i Kväntunet speglas ett uttal med öppet ä-ljud, vilket är mer i samklang med språkbruket (Aronsen, personlig kommunikation, januari 2003).

4.2 Den kvenska talgemenskapen

Kvenskan utbredningsområde sträcker sig från Lyngenområdet i Nordtroms till de östligaste delarna av Finnmark runt Varangerfjorden. Två- eller trespråkigheten är omfattande och måste under tidigare skeden antas ha varit mer utbredd än idag, dvs fram till mitten av 1900-talet innan språkbytet till norska hade blivit mer påtagligt.

En speciell del av flerspråkigheten i området utgörs av att även finska talas av de finskspråkiga som sedan andra världskriget invandrat från Finland. Dessa invandrare manifesterar givetvis olika regionala talade varieteter av finska; en del av dem är talare av standardspråket och samtliga som invandrat i vuxen ålder har skolats i det finska skriftspråket. Många av dem som bosatt sig i Nordnorge kommer ursprungligen från norra Finland. Förutom att vara sysselsatta främst i fiske- och oljeindustrin är många som slagit sig ner i Nordnorge kvinnor gifta med norska medborgare, varav en del är kvener (Karikoski & Pedersen, 1996: 47). Inflyttningen av nya grupper av finsktalande bidrar å ena sidan till att kvenska kan brukas mer och därigenom revitaliseras (Sundelin, 1997: 132). Å andra sidan finns ett visst dominansförhållande mellan kvenska och finska på så sätt att finska i vissa sammanhang – av båda grupperna – uppfattas som det "riktigare" språket som är mer värt att kunna, medan kvenska skulle vara "sjöllaga finsk" (Utvik, 1996: 61). I den yngre generationen kvener är det dessutom så att vissa talar ett språk som kan jämföras med vardagligt finskt talspråk; de har fått språkundervisning i standardfinska och har kanske interagerat med finska invandrare eller finsktalande i Finland och Sverige (Lindgren, 1998: 130). Spänningen mellan att sålunda utgöra ett stöd för och en konkurrent till kvenskan är en viktig aspekt på interaktionen mellan de två språkformerna.

På samma sätt som konstaterades i inledningen angående antalet *kvener* finns det ingen statistik över antalet *talare av kvenska* idag. De uppgifter som föreligger har nyligen redovisats i Lindgren, et al. (2001), som framställningen här nedan huvudsakligen bygger på.

Enligt ett tillägg till folkräkningen 1950 (genomförd av Statistisk Sentralbyrå) fanns 1.704 personer i Finnmark och 59 i Troms som dagligen använde kvenska i hemmet. Detta kan jämföras med den folkräkning som skedde 1930, där även ”språk” registrerades, då det i Finnmarks och Troms fylke fanns 8.215 som var finsktalande. Norsk kulturråd (1976: 34f) påpekar emellertid att siffrorna ej är tillförlitliga utan klart för låga. Liksom i fråga om etnicitet framkommer i undersökningar av språktillhörighet alltid underrepresentation av socialt dominerade befolkningsgrupper (Bugarski, 1993). Norsk kulturråd (ibid.) redogör också för en undersökning speciellt för Bugöynes åren 1968/69 (se vidare presentation i Sundelin, 1997: 85ff). Enligt denna räknade sig 65,8% av befolkningen sig som ”finskättad”. Fördelningen i olika åldersgrupper med avseende på om man föredrog ”finska”, ”norska” eller ”finska/norska” som vardagsspråk är intressant i ett språkbytesperspektiv (ibid.: 87):

Män

ålder	antal	finska	norska	finska/norska
1-29 år	65	15,4%	75,4%	9,2%
30 år +	87	81,6%	5,8%	12,6%

Kvinnor

ålder	antal	finska	norska	finska/norska
1-29 år	45	6,7%	88,9%	4,4%
30 år +	56	67,9%	14,2%	17,9%

Siffrorna torde kunna ha giltighet för hela Varangerområdet under 1950- och 1960-talen.

Enligt en uppskattning på 1980-talet, baserad på en grundlig analys av språksituationen i kvenbygderna som bland annat innefattande en språksociologisk undersökning i tre områden, nämligen Nordreisa, Børselv och Vestre Jakobselv, kom Marjut Aikio och Anna-Riitta Lindgren fram till ett antal av 1.500-2.000 kvener som dagligen använde kvenska i samtal med andra kvener. Kriteriet ”kvener som dagligen använder kvenska med andra kvener” identifierar emellertid endast en del av dem som *behärskar* kvenska. För många kvener ligger det nämligen på grund av tvåspråkigheten ofta närmre till hands att använda norska när de talar med andra kvener, medan kvenskan av dem brukas huvudsakligen vid samtal med finländare med begränsad eller ingen behärskning av norska (Lindgren, 1999: 148). Ett kriterium som beaktar behärskning snarare än dagligt bruk skulle ge ett betydligt större antal talare. Norska kveners förbund antog 1994 att antalet som talar kvenska ”mer eller mindre” är 5.000-7.000. Uttrycket ’mer eller mindre’ är helt befogat,

eftersom talgemenskaper i minoritetsspråk som är inne i en språkbytesprocess just behärskar språket i olika utsträckning.

Det ska tilläggas att beräkningar som utgår från ”kunskaper i finska”, dvs både kvenska och den finska som talas av senare tiders invandrare kommer fram till siffran 10.000 personer (se redogörelser för olika bedömningar i Utvik, 1996: 24).

De personer som aktivt använder kvenska idag är i allmänhet äldre eller medelålders (Huss, 1999: 92), medan bruket av kvenska är mycket ringa bland de yngre generationerna enligt det mönster som är vanligt i hotade minoritetsspråk. Terje Aronsen som sedan början av 1980-talet drivit undervisning i och på kvenska i Börselv konstaterar: ”Hittil er det ingen av elevene som aktivt har kunna noe kvænsk når de har begynt på skolen” (Aronsen, 1999: 30).

4.3 Språkhistoriska/språkstrukturella kriterier applicerade på kvenskan

4.3.1 Kvenskans historiska och språkstrukturella relation till finskan och till meänkieli

4.3.1.1 Kvenskans särutveckling jämfört med finska

Kvenskan har en språkstrukturell och lexikal karaktär som är resultatet av en särutveckling för varieteten i Norge under en tidsperiod på åtminstone 300 år. Alla språk och språkliga varieteter förändras över tid. Hur stora förändringarna blir över en given tidsperiod har att göra med en mängd sociala faktorer som påverkar språkens eller varieteternas användning. Vi vet t ex att isländskan har förändrats i mycket mindre grad ur språkstrukturell aspekt än de närbesläktade skandinaviska språken under de senaste tusen åren. Tre hundra år är en betydande tidsperiod, särskilt för en icke-standardiserad språkform som talas av en språklig minoritet.

Kvenskan har främst formats av de olika finsktalande grupper som sedan början av 1700-talet bosatt sig i Nordnorge. Dels är den i grunden baserad på de nordfinska dialekter som bosättarna förde med sig från sin tidigare hemvist, dels har den påverkats av de sociala sammanhang som kvenerna mötte på de nya bosättningsorterna i Norge. Ett antal förhållanden har här spelat en viktig roll (se Lindgren, 1994: 37, 1998: 123ff, 1999: 147).

För det första innebar den nya miljön en mer eller mindre intensiv kontakt med andra språk, både norska och samiska. En effekt av detta är att lexikalt och grammatiskt stoff direkt tagits över i kvenskan från dessa språk. En annan mer indirekt effekt av kontaktsituationen är särutvecklingar som skett på grund av kontaktspråkets specifika form utan att interferens eller lån varit för handen. Ett exempel som tolkats på detta sätt är bevarandet av den protofinska dentala spiranten /d/ i Börselvdialekten. Att detta fonem också existerar i samiskan, som här varit ett viktigt kontaktspråk, kan på olika sätt ha fungerat som ett stöd för att bevara draget i denna kvenska dialekt (Lindgren, 1999: 152).

För det andra har de nya bosättningsorternas flerspråkighet i de sammanhang där sådan varit förhärskande på olika sätt haft ett inflytande på kvenskans särutveckling. *Dels* har intensiteten i eller utrymmet för användning av kvenskan blivit mindre i samma utsträckning som talarna i olika sammanhang i sitt dagliga liv också brukat norska (i vissa fall, särskilt tidigare, samiska). Hur intensivt ett språk används har bl a konsekvenser för talarnas förhållande till språklig norm och därmed för toleransen för variation. Inte minst förnorskningspolitiken från 1850-talet och fram till och med andra världskriget, men med tydliga effekter ända fram till 1970-talet och kanske längre än så, påverkade kvenerna både till att använda kvenskan allt mindre och till att dölja sina kunskaper i kvenska (Andreassen, 1999: 58; Huss, 1999: 91). Det senare var en effekt av den stigmatisering som kom att häfta vid språket i samband med assimilationspolitiken. *Dels* har finskan, särskilt på 1700- och 1800-talet, men även långt in på 1900-talet, också talats som *andraspråk* av personer som haft norska eller samiska som modersmål (Lindgren, 1999: 145), t ex på grund av exogami, dvs att icke-kvener blev ingifta i kvensktalande familjer, eller på grund av att finskan under denna tid i stor utsträckning fungerade som ett *lingua franca* (ibid.: 147; Andreassen, 1994: 141), och senare även som religiöst språk, ett *lingua sacra*, inom den laestadianistiska frikyrkorörelsen. Vad det betyder för ett språks utveckling att det används som andraspråk eller som *lingua franca* är mindre klart, men man kan åtminstone sluta sig till att talare av kvenska under århundradena hört språket användas i starkt varierande former, vilket kan ha haft ett inflytande på inkorporering av nya grammatiska former, nya ord och nya uttalsmönster.

För det tredje har kvenerna i princip inte varit berörda av de språkstandardiseringsinsatser och den starka normering av finskan i Finland som från 1860-talet och framåt successivt resulterade i det finska standardspråket. Som vi nämnde ovan är detta på samma sätt som nynorskan ett språk som *skapats* av drag från flera varieteter snarare än en standardisering av en given talad varietet. Det var främst väst- och östfinska dialekter som utgjorde underlaget för standardfinskan, medan specifikt nordfinska drag inte beaktades (Andreassen, 2001: 91). Finskan blev först 1902 fullt jämställd med svenskan som Finlands nationalspråk; båda språken är sedan 1919 Finlands officiella språk (Larsson, 1991: 297). På grund av den centralistiska syn på standardspråket som särskilt under de första femtio, sextio åren efter landets självständighet varit förhärskande i Finland, har den moderna finskan där inte bara i sin skriftspråksform utan även i sin talade form avlägsnat sig starkt från de ålderdomliga dialekterna, särskilt från dem som tala(de)s i landets periferi, t ex i finska Lappland. Sålunda uppger *Uppslagsverket Finland* (band 1, uppslagsordet *finska*) från 1982 att massmedierna och mobiliteten haft en nivellerande inverkan på de finska dialekterna under 1900-talet. Detta är ett drag som finskan delar med de flesta europeiska nationalstaternas huvudspråk, men graden av centralisering tycks ha varit påtagligt stor i Finland.

För det fjärde har kvenskan använts i samband med specifika näringsutövningar i Norge där ett specialiserat ordförråd i stor utsträckning lånats från norskan och samiskan. Denna del av det kvenska ordförrådet är alltså okänd i finskan. Ett exempel utgör det ordförråd som används i samband med havsfiskenäringen (Andreassen, 1989, 1994).

Vi kan alltså konstatera att kvenskan och det finska standardspråket följt skilda utvecklingsvägar. De förhållanden som lett till kvenskans form skiljer sig starkt från de omständigheter som varit styrande för det finska standardspråkets utveckling. Det kan tyckas som om jämförelsen mellan kvenskan och det finska standardspråket haltar – man jämför varieteter som ligger på helt olika stilnivå, dialekt, eller allmogespråk, med standardspråk (jfr Hansegård, 1988: 36) – men i vårt aktuella sammanhang är den relevant, eftersom det är valet mellan kvenska och det finska standardspråket som i olika sammanhang är mest aktuellt i den norska situationen.

4.3.1.2 Kvenskans särutveckling jämfört med meänkieli

Det kan konstateras att dagens kvenska och meänkieli påminner starkt om varandra som talade språk (Andreassen, 2001: 81). Förhållandet mellan kvenska och meänkieli är på samma sätt som mellan kvenska och finska generellt bestämt av de historiska omständigheter som styr respektive varietets utveckling. Eftersom tornefinska dialekter, eller rättare sagt den finska som talades i Tornedalen på 1700- och 1800-talen, utgör den viktigaste grundkomponenten i kvenskan, liksom de också är grunden för dagens meänkieli, har kvenskan och meänkieli av naturliga skäl mycket mer gemensamt än kvenska och standardfinska. Både kvenska och meänkieli är ur dialektologisk synvinkel nordfinska varieteter (jfr Paunonen, 1991: 93). Vi kommer nedan att reda ut dessa förhållanden mer i detalj. Det finns emellertid också stora skillnader mellan kvenska och meänkieli som är ett resultat av de skilda samhällsförhållanden som varit för handen för respektive varietet.

Kvenskans utveckling i kontakt med norskan och samiskan motsvaras av meänkielis utveckling i kontakt huvudsakligen med svenska, men också i viss utsträckning med samiska. Det har dock i stor utsträckning varit skilda samiska grupper som påverkat de två varieteterna. Kvenskan har t ex specifikt lånat sjö- och fiskevokabulär från sjösamerna vid Ishavskusten (Andreassen, 1994), medan ett vitt spektrum av samiska lånord för naturföreteelser, transport, maträtter etc förekommer i meänkieli (Korhonen, 1989), enligt Hansegård (1988: 290ff) särskilt i Gällivarevarietetet.⁷

Den andra punkten omkring flerspråkighetens indirekta inverkan på kvenskan kan sägas ha haft liknande effekter på meänkieli på processnivå, varför samma slags företeelser torde förekomma, även om de exakta manifestationerna kan skilja sig åt.

⁷ Korhonen och Hansegård använder givetvis inte termen meänkieli, eftersom den ännu inte hade spridning vid tiden för deras publikationer.

Att såväl kvenskan som meänkieli varit föga berörda av standardiseringsprocessen av finskan i Finland har haft betydelse för de processer som påverkar varieteternas exakta utveckling, dvs hastigheten i utvecklingen är större än i dialekter som är ”bundna” till ett standardspråk och riktningen i varieteternas respektive utveckling har varit mindre förutsägbar. Konkret har alltså de två varieteterna kvenska och meänkieli blivit mer olika varandra än om de hade varit knutna till och påverkade av det finska standardspråket.

Vad gäller specifika näringsutövningar och livsomständigheter i övrigt som haft betydelse främst för de två varieteternas vokabulär, är detta ett av de områden där skillnaderna med tiden torde ha blivit tämligen betydelsefulla. Medan den tornedalska befolkningen under lång tid hade sin utkomst huvudsakligen som bönder, blev kvenernas livsformer i Norge delvis mer varierade. Även om det även där var jordbruksnäringen som dominerade fanns även havsfisket som en ny viktig gren.

Sammanfattningsvis kan sägas att både kvenskan och meänkieli genomgått en del grammatiska och fonologiska förändringar som skiljer de två varieteterna från varandra. De största skillnaderna finns dock i ordförrådet där kontakterna med norska och (sjö)samiska varieteter varit viktiga för kvenskans vokabulär, medan svenskan och renskötande samers samiska varit av större betydelse för meänkieli. Utöver dessa skillnader kan man också peka på att meänkieli kommit längre i en standardiseringsprocess än kvenska, vilket i konkreta termer kan sägas innebära ett ökat avstånd mellan de två varieteterna. Å andra sidan kan det meänkieliska standardiserings- och moderniseringsarbetet komma att utgöra en modell för kvenskan.

4.3.1.3 Kvenskans språkstrukturella relation till sina ursprungsdialekter samt dess aktuella dialektala variation

Som framgått tidigare har kvenskan främst sin grund i de finska dialekter som talades av de finsktalande som bosatte sig i Nordnorge under 1700- och 1800-talen. De finska dialekter det huvudsakligen rör sig om är tornedialekterna och kemidialekterna, dvs nordfinska dialekter. Finska dialekter har traditionellt delats in i två huvudtyper, västfinska och östfinska. I denna typologi har då nordfinska räknats till det västfinska dialektområdet. Västfinska omfattar enligt den finske dialektologen Martti Rapola sydvästfinska, tavastländska, syd-mellan- och nordösterbottniska samt nordfinska dialekter, medan östfinskan omfattar savolaxiska och sydöstfinska dialekter (se referat i Paunonen, 1991: 80). Under de senaste årtiondena har indelningen av finska dialekter i endast två huvudtyper ifrågasatts från olika håll. Paunonen (1991: 92) föreslår en indelning av finska dialekter i tre i stället för två huvudtyper, ”rena” västdialekter, ”rena” östdialekter och nordliga blanddialekter. Han framhåller att termen blanddialekter inte är särskilt väl vald: ”de nordliga dialekterna är synkroniskt sett inte mindre rena än de andra.” Motivet för att ändå kalla dem blanddialekter är att de innehåller både västliga och östliga former. Wande (1982: 53) framhåller att tornedalsfinskans dialektala bas är

västfinsk, men att den också har östfinska och karelska drag. Detta illustreras bland annat i det äldsta ordförrådet i *meänkieli*, särskilt i gällivaredialekten, som enligt Winsa (1991) har fler karelska och östfinska drag än man tidigare antagit.

Paunonen påpekar också att det finns en tydlig dialektgräns inom de nordfinska dialekterna mellan kemi- och tornedialekterna och gör följande bedömning angående dynamiken i förhållandet mellan områdena:

Inom kort är det möjligt, att den skarpaste gränsen följer riksgränsen, dvs att den går mellan *meänkieli* och de dialekter som talas på den finska sidan. (Paunonen, 1991: 93)

Angående hur kvendialekterna i Nordnorge förändrats i förhållande till andra nordfinska dialekter understryker Paunonen för övrigt att dessa, dvs kvendialekterna, innehåller så många innovationer ”att det är mer befogat att avskilja dem som en egen undergrupp” (ibid.).

Att torne- och kemidialekterna bär såväl västfinska som östfinska drag kan förstås utifrån vad som är känt om den tidiga bosättningen i området (jfr Niemi, 1978: 50ff). Flera folkgrupper hade under medeltiden rört sig till den inre delen av Bottenviken. De som på medeltiden kallades kvener antas ha kommit hit redan före år 1000. Man tror att deras tidigare hemvist var det område där nuvarande Tammerfors ligger. En annan grupp som redan på 1100-talet började konkurrera med kvenerna om naturresurserna i området var karelarna. Dessa antas emellertid snart ha assimilerats med den kvenska befolkningen. Vidare antas nya grupper ha kommit på 1300-talet från de sydvästliga delarna av Finland.

Även svensk kolonisation av den inre delen av Bottenviken skedde under 1300- och 1400-talen, och ett norskt inslag tillkom vid mitten av 1500-talet, men området antas ha varit klart finskdominerat vid medeltidens slut. Under 1500-talet tillkom vidare den sista finskspråkiga gruppen, nämligen savolaxarna, som för övrigt i samma migrationsvåg även stod för kolonisationen av det som kom att kallas finnbygderna i de södra gränsområdena mellan Sverige och Norge.

Den finska kolonisationen av Lappmarkerna, dvs de samiska områdena norr om nuvarande Rovaniemi i norra Finland, genomfördes i större skala under 1600-talet och var i princip fullt genomförd under 1700-talet, även om vissa delar fick finsk bondebefolkning först på 1800-talet.

Det var alltså på de varieteter av finska som talades i Tornedalen och finska Lappmarken som det kvenska språket i Nordnorge grundades under 1700- och 1800-talen. Den demografiska historien med dominans av ursprungligen västfinsktalande folkgrupper och med senare inlemmande av ursprungligen östfinsktalande grupper ger – kopplat till vad som allmänt är känt om dominerande folkgruppers starkare inflytande på den resulterande språkformen vid språkkontakt (se resonemang i Hyltenstam & Stroud, 1991: 21ff; Vikør, 2001) – en rimlig förklaring till observationen att de nordfinska dialekterna vilar på västfinsk bas men att de har östfinska inslag, dvs det östfinska har aldrig tagit över i dominans, men har satt vissa spår.

Redan innan de egentliga migrationsvågorna startade på 1700-talet fanns kvensk bosättning i det inre av Finnmark (jfr ovan s 4). De kvener som tidigt slagit sig ner i orter som Kautokeino, Karasjok och i Tanadalen verkar emellertid ganska fort ha assimilerats i den samiska befolkningen (Niemi, 1978: 61). Den finska bosättningen i Nordnorge under 1700- och 1800-talen kan ses som en fortsättning på den finska kolonisationen av Lappmarkerna i (nuvarande) Finland och Sverige. Under 1700-talet och de första årtiondena på 1800-talet gick den kvenska flyttningen främst till Troms och Västfinnmark, med Lyngen och Alta som de tidigaste huvudorterna (ibid.: 60). De som bosatte sig i dessa västligare områden under de första inflyttningsfaserna kom i huvudsak från Tornedalen (Andreassen, 1999: 53), dvs de var talare av tornedialekter. Vissa toppar i bosättningen i det västliga området förekom även på 1830-talet och 1860-talet (Haukedal, 1980: 155, citerad i Utvik, 1996: 18). Från 1830 gick huvudströmmen av migrationen i stället till den östra delen av Finnmark, mot Varangerfjorden med Vadsö som huvudort. Under denna tid kom bosättare i större utsträckning även direkt från finska Lappland, särskilt från det område som på finska benämns Kainuu, dvs det österbottniska kustområdet i det sydvästligaste hörnet av finska Lappland, men också fortsatt från Tornedalen (Lindgren, 1998: 120). Migrationen skedde även från de kvenska bosättningarna i Troms och Västfinnmark (Niemi: 1978: karta s 65). Även om många fortsatt hade sin bakgrund i tornedialekterna, blev ändå inslaget av kemidialekter större i de östra bosättningsområdena.

Vi har därmed gett en bakgrund till de förhållanden som idag kan iakttas i de kvenska dialekterna i Nordnorge. Dessa dialekter hör otvetydigt till den nordfinska dialektgruppen, närmare bestämt till denna grupps periferi. Kärnområdet för de nordfinska dialekterna omfattar det södra området för torne- och kemidialekterna samt kemijärvidialekten. Periferin utgörs förutom av kvendialekterna av gällivaredialekten och de nordligaste delarna av torne- och kemidialekterna (Lindgren, 1994: 32, 1999: 141).

Kvendialekterna kan delas upp i västliga och östliga. De västliga talas runt fjorden Porsangen och i det kvenska bosättningsområdet väster därom, dvs bort till Lyngen, de östliga särskilt runt Varangerfjorden och i Pasviksdalen (Lindgren, 1994: 35). Samtliga kvenska dialekter har gemensamma drag med tornedialekten, de östra kvendialekterna även med kemidialekten, vilket som just konstaterats har ett samband med befolkningens delvis olika ursprung.

Den dialektala variationen inom kvenskan är således påtaglig. Ett förhållande som kan ha bidragit till att skillnaderna är tämligen stora är att dialektområdet inte är sammanhängande utan snarare utgörs av fickor i för övrigt norsk- och samisktalande områden. Dagens skillnader är en effekt dels av den dialektala variation som så att säga fanns med från början, men dels också av de språkförändringar som ägt rum och som tagit delvis olika riktningar på olika håll i kvenskans utbredningsområde. Den specifika minoritetssituationen som talarna befunnit sig i har haft påtagliga konsekvenser för förändringarnas hastighet och för resultatet av

förändringarna (Lindgren, 1999; jfr mer generellt om förändringshastigheten i språk som saknar normerande skriftspråk Mühlhäusler, 1989).

4.3.1.4 Skillnader mellan kvenska och nordfinska kärnområdesdialekter

Variation i kvenska dialekters fonologi och morfologi har analyserats av Anna-Riitta Lindgren i ett material insamlat under åren 1978-1984. Talarna som ingår i undersökningen kommer från tre områden, varav de två första representerar västkvenska dialekter och det tredje östkvenska: 1) Raisi/Nordreisa, 2) Pyssyjoki/Börselv och 3) Annijoki/Vestre Jacobselv.⁸ Forskningsarbetet är redovisat i Lindgrens doktorsavhandling från 1993 (se sammanfattningar bl a i Lindgren, 1998: 126-128 och 1999: 149-153). Kvenskan skiljer sig på alla undersökta nivåer från den finska som talas i svenska Norrbotten och finska Lappland.

4.3.1.4.1 Fonologi

I fonologin urskiljer Lindgren två grupper av förändringar:

- A. Förändringar som har skett endast i de perifera dialekterna, dvs bland annat i kvendialekterna.
- B. Förändringar som skett i kärnområdesdialekterna och där fortskridit så långt att de lett till ett nytt system med kategorisk användning av nya former, medan dessa former i de perifera dialekterna förekommer variabelt, dvs förändringarna har här satt igång, men är mindre avancerade än i kärnområdet.

Båda typerna av förändringar har naturligtvis bidragit till att öka avståndet mellan kvendialekterna och dialekterna i kärnområdet. Sex fonologiska förändringar hör till kategori A:

- förkortning av långa finala vokaler (*soutta* från *souttaa*, 'att ro')
- monoftongering till lång vokal av diftong som slutar på *i* (*kokkoosin* från *kokkoisin*; konditionalis första person singularis av *koota*, 'att samla')
- monoftongering till lång vokal av diftong som slutar på *a* (*tohtii* från *tohtia*, 'att våga')
- förlängning av kort konsonant före lång vokal (*amppuu* från *ampuu*, 'skjuter')
- övergång av /o/ till /u/ (*kyllä sen näkkee kuonusta mistä se ov vuonusta*, 'Man ser det i ansiktet på en person vilken fjord han/hon kommer från' i stället för *kyllä sen näkkee kuonosta mistä se ov vuonosta*)

⁸ I detta avsnitt används de kvenska ortnamnen i enlighet med bruket i Lindgrens studie.

- övergång av /s/ till /h/ mellan vokaler (*voitelihin* från *voitelisin*, konditionalis första person singularis av *voidella*, 'att smörja')

De flesta av dessa förändringar i de kvenska dialekterna har ännu inte uppnått ett kategoriskt stadium utan förekommer variabelt, dvs både den nya formen och den gamla förekommer sida vid sida i en och samma dialekt. Detta är normalfallet för pågående förändringar i alla språk. Förhållandena är tämligen olika i de studerade dialekterna. Skillnaderna mellan dialekterna i Raisi och Pyssyjoki är dock tämligen små. Samtidigt har dessa västkvenska dialekter utvecklats längre bort från de nordfinska dialekterna i kärnområdet än dialekten i det östkvenska Annijoki. Annijokidialekten är en typisk representant för de östkvenska varieteterna. Dialekten i Pyssyjoki är mest avancerad vad gäller användning av de nya formerna (s 153), dvs förändringarna har här gått längst.

De sex förändringar som hör till kategori B är följande:

- förkortning eller förlängning av /n/, /m/, /l/ och /r/ beroende på stavelsens betoning och längd (*kuola* från *kuulla*, 'att höra')
- förlängning av en kort vokal i andra stavelsen efter en kort första stavelse (*menèn* från *menen*, ('jag går'; ingen översättning i källan; ortografi enligt källan)
- monoftongering till kort vokal av diftong som slutar på *i* (*ajot* från *ajoit*, imperfekt andra person singularis av *ajaa*, 'att köra')
- finalt /si/ till /s/ (*vetäis* från *vetäisi*, konditionalis andra person singularis av *vetää*, 'att dra')
- protofinskt /đ/ till /Ø/ (/j/, /v/) (*syöjä* från *syöďä*, 'att äta')
- finalt /t/ som kommer ur protofinskt finalt /k/, till /Ø/ (*lukkee* från *lukkeet*, 'att läsa')

Intressant är förändringen av det ålderdomliga draget /đ/ som finns kvar variabelt i Pyssyjoki, men som inte förekommer i andra nordfinska dialekter eller i finskan generellt.

Lindgren menar att talarnas förhållande till språklig norm är olika i olika talgemenskaper av ett språk. De perifera områdena med sin kontakt med andra språk och i det närmaste obefintlig påverkan av det finska standardspråkets utveckling leder till större tolerans för språklig variation, vilket kan vara en bakgrund till att förändringarna i båda kategorierna ovan är i ett skede där variation mellan nya och gamla uttalsformer förekommer under längre tid (s 151f).

4.3.1.4.2 Morfologi

Stor variation förekommer också inom morfologin, dvs den del av språkets grammatik som gäller ordens former. I alla tre dialektområdena existerar för ett flertal böjningskategorier nya och gamla former sida vid sida, vilket som nämnts kan tolkas som en spegling av pågående förändring. De tre studerade dialekterna

uppvisar som förväntat stora likheter i det morfologiska systemet, men det finns också skillnader. Morfologiska innovationer verkar på grund av det ovan nämnda förhållandet till språklig norm ha slagit rot och utvecklats snabbare i kvendialekterna än i kärndialekterna. Här finns bara utrymme för att ge ett par exempel som en illustration av existerande skillnader. Fenomenet nivellering av två stamallomorfer för finska verb, kort och lång stam, existerar generellt i finskan och är en process som pågått i långsam takt under lång tid. I kvendialekterna har processen accelererat så att de långa stammarna där expanderat kraftigt. Exempelvis förekommer imperativformen i 2:a person pluralis av verbet *juosta*, 'att springa', med kort stam, *juos+kaa*, eller med lång stam, *juokse+kaa* (s 157). Medan endast korta stammar förekommer i kärndialekterna, har de långa stammarna expanderat starkt i kvendialekterna, mest i Nordreisa och minst i Annijoki (s 158). Ett annat exempel är en ny verbform som bygger på en annan stam än den som motsvarande traditionella form bygger på. Den nya formen för t ex presens 3:e person plural är *vettää+vät*, av verbet *vetää*, 'att dra', medan den gamla formen är *vetä+vät*. Vad som hänt här är att en böjd form, presens 3:e person singularis, kommit att fungera som en ny stam. Presens 3:e person singularis består av stammen *vetä* + ett suffix som i detta fall resulterar i vokalförlängning, *vetää*, dock i kvenska med förlängning av den korta konsonanten före den långa vokalen, alltså *vettää* (se den 4:e punkten under fonologiska förändringar av A-typ ovan). Det är denna form som antagit funktionen av stam för andra former, t ex presens 3:e person plural, alltså *vettää+vät* (s 157). Det är framför allt i Pyssyjoki som dessa nya former förekommer, men även sporadiskt i Raisi. De förekommer inte alls i Annijoki.

Lindgren diskuterar särskilt kvantitativa och kvalitativa aspekter på hur de olika undersökta dialekterna skiljer sig åt morfologiskt och kommer fram till att den hierarki som fastställts på fonologiska grunder även gäller för morfologin: Dialekten i Nordreisa är mest avlägsen från dialekterna i kärnområdet, därefter kommer dialekten i Pyssyjoki och minst skillnad finns i den östliga dialekten i Annijoki (s 161).

Lindgren pekar också på ett antal faktorer som kan ligga bakom de skillnader som hon finner mellan dialekterna (s 163). Hon specificera på följande sätt de olika ekologier som gäller för respektive dialekt:

I *Raisi* förekommer den mest omfattande fonologiska och morfologiska variationen. Talarna tycks alltså här vara mycket toleranta mot variation. I *Raisi* är den kvenska talgemenskapen minst jämfört med de andra orterna. Finska har ofta talats som andra- eller tredjespråk av den norska och samiska befolkningen. Vidare har området varit trespråkigt redan på 1800-talet, och förnorskningen startade tidigare här än i Pyssyjoki och Annijoki.

I *Pyssyjoki* finns visserligen många kvensktalande samer, men förnorskningen började sent – norska användes endast i begränsad utsträckning ända till 1960-talet – och den kvenskspråkiga talgemenskapen är proportionellt störst. Detta kan vara bakgrunden till

den mindre variationen, dvs att nya regler genomförs och används kategoriskt i större utsträckning (Lindgren, 1985, citerad i Utvik, 1996: 49).

I *Annijoki* finns den största kvensktalande talgemenskapen räknat i absoluta tal. Färre personer har använt kvenska som andra- eller tredjespråk här och många enspråkiga kvener fanns kvar till på slutet av 1800-talet, bland dem även personer som ännu inte haft omfattande kontakt med norskan. Inflyttningen var som nämnts ovan senare än i de övriga områdena, varför tidsrymden för att utveckla skillnader också varit mindre.

4.3.1.4.3 Ordförråd

Det är sannolikt att de största skillnaderna mellan kvendialekterna och övrig finska finns inom *ordförrådet*. Det ska dock understrykas att stora delar av ordförrådet är gemensamma i finska och kvenska (se Utvik, 1996: 267). Det finns en tämligen stor kärna av centrala betydelser som täcks av ett urgammalt gemensamt ordförråd. Hit hör förutom urfinska ord många gamla lånord av indoeuropeiskt, särskilt baltiskt, germanskt och slaviskt ursprung samt samiska ord. Till det gemensamma ordförråd som förekommer i kvenska, meänkieli och i många finska dialekter i Finland, men inte i det finska standardspråket, hör en hel del svenska lånord som rensades ut ur finskan i Finland i samband med standardiseringsprocessen under slutet av 1800- och början av 1900-talen. Utöver detta finns gemensamt med nordfinska dialekter en del samiska lånord som inte existerar i standardfinskan eller i andra finska dialekter. Detta gäller ord knutna till rennäringen eller till terräng- och naturföreteelser.

Den nordnorska verkligheten i vilken kvenerna levde sina liv och talat sitt språk speglas särskilt tydligt i det för kvenskan specifika ordförrådet. Ord för sådana företeelser och begrepp i den nya verkligheten som man inte stött på tidigare lånades in från de omgivande språken, samiska och norska. Det är också lätt att inse att hela den samhällsutveckling som skett under de århundraden kvenskan utvecklats i Norge har frambringat en mängd nya företeelser som när kvenerna kom i kontakt med dem ofta redan hade fått sina etiketter på norska. Man kan här reflektera över vad som hänt med ordförrådet i alla europeiska språk under de senaste 100 åren. Utvecklingen från agrara till industriella och kommunikationsteknologiska samhällen med utvecklade samhällsbyråkratier och näringslivsorganisationer innebär att alla språk har bytt ut viktiga delar av sina ordförråd. Ord som *slätter* och *hässja* har blivit obsoleta, medan ord som *stämpelur*, *printer* och *regionschef* har kommit in på scenen.

Kvenskan har som sagt ett stort antal lånord från samiska som inte förekommer i andra nordfinska dialekter. De ord som lånats in från samiskan i de sjösamiska samhällena är framför allt förknippade med havsfiske (Andreassen, 1989) och namn på fiskarter och andra havsdjur som ingått i samernas kosthållning, t ex *runnukka*, 'småtorsk', från det samiska *rutnot* (Andreassen, 1994: 147). Även om det också finns lånord från norskan inom detta semantiska fält, t ex

rääkki, 'räka' (ibid.: 146), är det samiskan som varit den viktigaste källan för denna typ av lån. På samma sätt som i fråga om fonologi och morfologi förekommer skillnader mellan de västliga och östliga kvenska dialekterna i detta avseende. Andreassen har studerat ordförrådet i kvenska fiskarhushåll i Altaområdet (Västfinnmark), Börselvområdet i Porsanger (mellersta Finnmarken) och Bugöynes i Sör-Varanger (Östfinnmark). I Altamaterialet finns det färre termer inom det aktuella semantiska fältet än i de övriga två materialen. Detta anser författaren hänga samman med att havsfisket varit en mindre viktig näring här samt att förnorskningen skedde tidigare, vilket innebär att språkbytet till norska är i ett mer avancerat stadium (ibid.). Att Bugöynesmaterialet innehåller flest termer har på motsvarande sätt att göra med att dessa talare kommer från det enda riktigt typiska fiskeläget bland de tre. Börselv å sin sida har den största andelen samiska termer.

I en studie av nyare substantiviska lånord i kvenskan, främst från norska, redogör Utvik (1996) för vilka semantiska kategorier och ämnesområden lånorden faller inom. Undersökningen bygger på skriftligt material från tre källor, varav två utgör huvudkällor: 1) material författat på 1980-talet av Terje Aronsen (f. 1947), vilket representerar kvenskan i Börselv, och 2) material författat på 1980-talet av Olavi Beddari (f. 1928) representerande dialekten i Pasvik. Ett tilläggsmaterial utgörs av de iakttagelser angående skillnader mellan Porsangerdialekten och Vadsödialekten som publicerades på 1920-talet av Johan Beronka (Beronka, 1922).

En del norska lånord i kvenskan har kommit in via samiskan (Utvik, 1996: 259). Dessa lån är i huvudsak beteckningar på naturföreteelser eller ord kopplade till havsfisket. De lån som skett direkt från norskan representerar ett antal centrala betydelseområden:

- matvaror (*krönsaakkeri*, 'grönsaker', för standardfinskt *vihannekset*; *putetti*, 'potatis', för *peruna*; *riisenkryynipuuro*, 'risgrynsgröt' för *riisiryynipuuro*)
- kläder och skodon (*kensseri*, 'ylletröja', för *villapaita*)
- transportmedel (*hurttiruutta*)
- många samhällsrelaterade ord (*siukhuusi*, 'sjukhus', för *sairaala*)
- skola och fritid (*plyjantti* ~ *plyantti*, 'blyertspenna', för *lyijykynä*)

Utöver dessa finns ett stort antal nyare internationella ord som lånats in via norskan. Dessa ord återfinns i många av världens språk. I kvensk fonologisk/ortografisk form blir det *telefuuni*, *traktuuri*, *konttori* ~ *kontturi* ~ *konttuuri*, *orkanisasjuuni*, *systeemi*, *prupleemi* och så vidare.

Sammanfattande kan sägas att det existerar tämligen omfattande skillnader i språkstrukturellt avseende mellan kvenska och de nordfinska dialekter som kvenskan stammar från och vilka den liknar mest. Som framgår av diskussionen ovan är skillnaderna mellan kvenska och finskt standardspråk större än dem mellan kvenska och

de nordfinska dialekterna. Detta gäller både i förhållande till modernt finskt talspråk, som ju utvecklats under andra omständigheter än kvenskan, och självklart ännu tydligare i förhållande till det standardiserade skriftspråket (Andreassen, 2001: 79).

4.3.2 *Kvenskans status som eget språk utifrån språkstrukturella kriterier*

Språkstrukturellt är det å ena sidan så att kvenskan har omfattande likheter med såväl meänkieli som finska. Å andra sidan är skillnaderna likväl betydande, vilket genomgången ovan försökt illustrera. Det är svårt att för läsare som inte behärskar någon av varieteterna ge en klar bild av storleken på skillnaderna. För att kunna förstå detta på ett djupare eller initierat plan måste man faktiskt ha en egen uppfattning utifrån sin erfarenhet som språkanvändare på det sätt som norrmän kan ha en uppfattning om avståndet mellan norska och svenska eller mellan olika norska dialekter. Det är därför användbart med jämförelser som är gjorda av tvåspråkiga personer som har egen användarerfarenhet från mer än ett kontinuum av språkliga varieteter. Anna-Riitta Lindgren bedömer utifrån sin förstahandsinsikt i å ena sidan kontinuet finska-meänkieli-kvenska och å andra sida det skandinaviska språkkontinuet skillnaden mellan kvenska och standardfinska i samma storleksordning som mellan norska och svenska och större än skillnaden mellan danskt skriftspråk och bokmål (Lindgren, 2003). Jämförelsen ger den tänkvärda insikten att en språkplanering som ginge ut på att välja finskt skriftspråk för kvensktalande skulle vara som om norsktalande hade danska eller till och med svenska som skriftspråk – eller *vice versa*, som om svensktalande skulle ha bokmål eller nynorska som skriftspråk.

Som vi sett ovan är det dock så att storleken på den strukturella skillnaden mellan två varieteter inte i sig själv är avgörande för om de två ska kallas för två olika språk eller om de ska betraktas som två dialekter av samma språk. Skillnader mellan varieteter, oavsett om dessa är stora eller små, är inte någon tillräcklig förutsättning för om de ska kallas språk eller dialekter. Det enda som är en nödvändig förutsättning för att två varieteter ska vara olika språk är att *någon* skillnad existerar – och det gör det allt som oftast som vi sett. Dock är det samtidigt så att ju större skillnaderna är, desto större är sannolikheten för att två varieteter ska uppfattas som olika språk. Det är endast i politiskt speciella situationer som avsteg från denna princip gäller.

Slutsatsen är att kvenska klart *kan* betraktas som ett eget språk utifrån språkstrukturella kriterier, men att det inte *behöver* betraktas så (jfr Lindgren, 1994: 42, 2003).

4.4 Kriteriet ömsesidig förståelighet applicerat på kvenska-finska och kvenska-meänkieli

4.4.1 Kunskapsunderlaget

Om det finns en hel del specifik kunskap om de strukturella skillnaderna mellan kvenska och olika varieteter av finska och meänkieli, så är kunskapen om den ömsesidiga förståeligheten mellan dessa språkformer mycket begränsad. Ömsesidig förståelighet är som vi nämnde ovan inte något man kan sluta sig till t ex utifrån storleken på skillnaderna mellan de två aktuella varieteterna. Den är också beroende av de kommunicerandes motivation att förstå varandra och deras erfarenheter av varandras varieteter. Graden av ömsesidig förståelighet kan alltså bara fastställas genom empiriska undersökningar. Vi har dessvärre inte kunnat finna några regelrätta undersökningar av hur väl kvener och talare av olika finska varieteter förstår varandra, men det finns en del spridda kommentarer i den litteratur som föreliggande rapport baserar sig på. T ex säger Andreassen (1999: 53) att ”kvener og finlendere [vanligvis kommuniserer] godt med hverandre” trots föreliggande skillnader mellan språken. Utvik (1996: 62) citerar några fall som omnämns i Marjut Aikios forskning (1982) där det berättas om nyanlända kvener (från Kuusamo i finska Lappland respektive från Pajala i Tornedalen) att de inte alltid blev förstådda av de kvener som sedan länge varit bosatta i Nordnorge utan blev tvungna att lära sig ”reisafinska” i Nordreisa. Utvik nämner också att det främst är det nyare kvenska ordförrådet som vållar förståelseproblem för finstalande (s 51), men kvener kan naturligtvis ha samma slags svårigheter med att förstå nytt finskt ordförråd (Andreassen, personlig kommunikation, augusti 2003). Aronsen nämner att den ömsesidiga förståelsen kan vara begränsad även om många kvenkstalande inte vill vidgå att de har problem med att förstå finska. Det finns även de som tar till engelska eller undviker kommunikation över huvud taget i kvensk-finska möten (personlig kommunikation, september 2003).

Vi har även fått berättat för oss om exempel på att kvener klarar sig bra i kommunikation med finstalande i Finland (Niemi, personligt samtal, maj 2003) och särskilt i Tornedalen, där graden av språklig igenkänning och hemhörighet blir betydligt större än i Finland (Viinikka-Kallinen; Niemi, personliga samtal, maj 2003).

Det finns skäl att dra in den ömsesidiga förståelsen mellan meänkieli och finsk finska i bilden, eftersom den jämförelsen i viss mån är parallell med den mellan kvenska och finska. Dock är det samma sak här, det finns inga egentliga undersökningar som ger något mått på hur väl talare av meänkieli å ena sidan och talare av standardfinska eller talare av dialektal finska på den finska sidan om Torne älv förstår varandra. I en publikundersökning genomförd av Sveriges Radio 1979 angående norrbottniska lyssnare till det finskspråkiga programutbudet konstaterades dock att majoriteten av den meänkielitalande befolkningen kunde förstå radioutsändningar på standardfinska (Gröndahl, 1980, refererad i Wande, 1984: 228f). Å andra sidan kan de ofta ganska negativa attityderna gentemot

meänkieli från riksfinskt håll, där varieteten betraktats som ”arkaisk, starkt ’dialektal’ och som bemängd med svenska lånord”, kopplat till en, särskilt tidigare, negativ bild av den egna varieteten från tornedalingarnas sida (Wande 1982: 65), ha påverkat motivationen till ömsesidig förståelse i ogynnsam riktning. Speciellt från standardfinskt håll torde denna attityd ha lett till en upplevelse av svårigheter att förstå tornedalsfinska. Vidare kan det förhållandet att tornedalingarna tidigare ej haft erfarenhet av finskt skriftspråk ha inneburit svårigheter för förståelsen från deras sida. Det finns en uppfattning från vissa tornedalingars sida om att den egna varieteten är så annorlunda att (finsk) finska inte går att förstå. Man kategoriserar sig som ”ej finstalande” eller säger att man inte alls kan förstå ”finska” (Hansegård, 1988: 306).

Vår tolkning av det knappa underlaget är att den ömsesidiga förståelsen är tämligen stor mellan kvenska och finska för många talare, särskilt för dem som har mer positiva attityder till den andra gruppen och erfarenheter av hur den andra varieteten låter. Den särutveckling som skett i Nordnorge kopplad till den utveckling i riktning mot standardfinskan som förekommer på den finska sidan har förstås, som vi tidigare konstaterat, haft som följd att varieteterna på respektive sida gränsen numera är mera skilda än tidigare och rent objektivt svårare för respektive grupp att förstå. Att särutvecklingen skett särskilt på ordförrådssidan innebär att den ömsesidiga förståeligheten kan ha försämrats i betydande utsträckning. För förståeligheten är det nämligen viktigare att de talande är bekanta med samma ordförråd än att de har exakt samma uttal och grammatiska struktur i sina varieteter (jfr Johansson, 1978: 71 angående främmandespråksanvändare). Som påpekas av Lainio (1999: 173) i samband med de parallella förhållandena i Tornedalen, kan särutvecklingens konsekvenser för den ömsesidiga förståeligheten dock ha dämpats av det kontinuerliga inflödet av finstalande från Finland. Inte minst det s k tvärgiftet (ibid.), där tornedalska/kvenska män gift sig med finska kvinnor, kan här antas ha haft betydelse.

Det kan dock också konstateras att modern forskning har visat att man i allmänhet har underskattat förståelseproblemen vid kommunikation mellan talare av olika relaterade varieteter, särskilt mellan standardspråkstalare och talare av dialekter (Sato, 1989: 266). Detta gäller t ex säkert många internordiska samtal på skandinaviska språk. Även om talarna upplever sig förstå varandra tämligen väl, uppstår ofta tolkningsproblem och missförstånd som har en direkt bakgrund i att varieteterna har olika lexikala och grammatiska uttryck för parallella innehåll. Det är troligt att detta förhållande också gäller i fråga om kvenska på så sätt att talarna av denna varietet och talare av finsk finska inklusive standardfinska har större svårigheter att förstå varandra än vad som alltid är uppenbart.

4.4.2 *Kvenskans status som eget språk utifrån kriteriet ömsesidig förståelighet*

Som vi nämnt är det förknippat med en hel del svårigheter att applicera kriteriet ömsesidig förståelighet. Inte minst det faktum att det är enskilda individer som ska förstå respektive varieteter och att dessa individer har olika motivation och erfarenhet innebär att kriteriet inte kan användas enkelt. Förståelsesvårigheter mellan talare av kvenska och varieteter av finska existerar uppenbarligen i olika utsträckning. På samma sätt som vid det förra kriteriet, som ju byggde på språkstrukturella förhållanden, går det inte att ge ett allmänt accepterat mått på ömsesidig förståelighet som skulle vara avgörande för när två varieteter vore att betrakta som dialekter (för att de hade en hög grad av ömsesidig förståelighet) eller olika språk (eftersom de hade en låg grad av ömsesidig förståelighet).

Slutsatsen är att kvenska *kan* betraktas som ett eget språk också utifrån kriteriet ömsesidig förståelighet. Det är emellertid inte heller utifrån detta kriterium *nödvändigt* att betrakta varieteten som ett eget språk.

4.5 *Kriteriet standardisering applicerat på kvenska*

4.5.1 *Standardisering av kvenska*

Kvenskan kan sägas befinna sig i en situation där standardiseringsarbetet just har startat. Sett utifrån Haugens modell av språkstandardisering har arbetet ännu inte genomförts på något av de fyra stegen som modellen beskriver, selektion, kodifiering, elaborering och acceptans. Utifrån Matras' resonemang omkring svårigheter att applicera Haugens modell på standardisering av nya språk som vi redogjort för ovan, kan man också ifrågasätta om selektionsfasen i kvenskans fall över huvud taget kan bli aktuell i ett tidigt skede av processen. Det är troligt att en mer inklusiv hållning till variation även i skrift som spegling av förhållandena i de olika dialekterna har stor chans att vinna gehör. I ett språk som inte har tradition av ett skriftspråk är det viktigt att talare av olika dialekter har möjligheter att känna igen sitt eget språk i skriften.

De initiala stegen som kvenskan befinner sig i vad gäller standardisering kan dock diskuteras i relation till Haugens modell. Vad gäller *selektionsfasen* utgår vi alltså ifrån att det inte kommer att ske något aktivt val av en viss kvensk varietet som underlag för ett standardiserat språk. Den rimligaste strategin för att så småningom nå en standard är måhända att som Matras beskriver för romani i ett första steg arbeta utifrån idén att gynna variation i skrift som en spegling av de talformer som språkanvändarna upplever som sina egna. Liksom meänkieli har utvecklat ett skriftspråk genom att olika författare helt enkelt har skapat en fungerande språkform baserad på sitt eget talspråk (Hansegård, 1988: 310), finns i fråga om kvenskan utgångspunkter i skriftligt material av främst Terje Aronsen, som bygger på hans egen lokala Börselvsdialekt, och Olav Beddari, som skrivit texter på sin Pasviksdialekt. Helt aktuell är en roman av Alf

Börsskog, skriven på Börselvdialekten. Aronsens material utgörs av läromedelstexter, föredragsmanus (jfr beskrivning av detta material hos Utvik, 1996: 66) tidningsartiklar m m. Beddaris texter på sin egen dialekt utgörs av berättelser och barndomsminnen samt en översatt text. Han har också samlat in exempel på ett antal kvenska dialekter (från Nordreisa, Alta, Börselv, och Östfinnmark) och riksfinska i en läsebok ämnad för skolan.

För övrigt utgör resultaten av den språkvetenskapliga forskningen omkring kvenskan, och som till en del redovisats ovan, underlag och utgångspunkter för val av språklig form för en kvensk standard.

Viktigt för *kodifieringen* av kvenskan är tillkomsten av deskriptiva handböcker, dvs ordböcker och grammatikor. Här behöver man ta ställning till bl a val av ortografiska principer och kanske göra ett visst urval i den grammatiska variation som förekommer. Givetvis bör de traditioner som blivit använda i ovan nämnda arbeten tillvaratas och värderas. Den ortografi som skribenter hittills använt bygger helt på samma principer som förekommer i finska och meänkieli (Andreassen, 2001: 90), vilket är en stor fördel för den ”interfinska” förståelsen (jfr internordisk förståelse). Helt i enlighet med vad som sagts ovan om möjligheten att använda den egna varieteten för skrift finns för Porsangerdialekten i tillägg en bokstav, nämligen <đ>, som motsvarar denna dialekts dentalspirant, vilken som nämnts ovan inte förekommer i andra finska varieteter. Ortografin hos de kvener som skriver på kvenska är konsekvent och klar (Anna-Riitta Lindgren, personlig kommunikation, februari 2003).

Det existerar ännu inga ordböcker för kvenska, men arbete på en ordlista pågår vid Kväntunet i Porsanger (Andreassen et al., 2001). Det är i första hand frågan om en nätordbok i storleksordningen 10.000 ord som sammanställs av Terje Aronsen (Söderholm, personlig kommunikation, mars 2003). Det planerade omfånget är för övrigt lika stort som det som är representerat i *Meän kielen sanakirja - Tornedalsk ordbok*, utgiven 1992 under redigering av Matti Kenttä och Erling Wande. Som Lindgren påpekar bör en kvensk ordbok innehålla såväl traditionellt som modernt material; ytterligare insamling av det traditionella materialet brådskar med tanke på den höga åldern hos många kvenska talare. Ett stort arbete behövs också i fråga om det moderna materialet. För att språket ska fungera i det moderna samhället är det viktigt att inkorporera ord som betecknar alla företeelser i den aktuella omvärlden. Frågan är om luckor ska täckas med ord hämtade från finskan eller med anpassade norska lånord.

Arbete med en kvensk deskriptiv referensgrammatik är på planeringsstadiet (Söderholm, personlig kommunikation, mars 2003). En sådan grammatiks önskvärda innehåll och förutsättningar kommenteras i Andreassen et al. (2001). Existerande forskningsmaterial täcker i stort fonologi och morfologi, men visst kompletterande material angående kvenskans syntax behöver insamlas. Vidare bör grammatiken redogöra för variationen i

kvenskan, något som torde vara viktigt i ett arbete som skulle utgöra ett underlag för en successiv standardiseringsprocess.

Det finns en namnkonstulentjänst för kvenska ortsnamn i Nordnorge (nuvarande innehavare är Irene Andreassen). Det konkreta arbetet i denna språkvårdande funktion bygger på insamlat material i diverse arkiv (ibid.). En viktig del av den kvenska synligheten ligger i användningen också av de icke-norska ortsnamn som etablerats i området. En publikation som är ett led i detta arbete för en enskild kvenbygd är Bente Imerlunds *Finske stedsnavn i Nordreisa* (1993).

Bland de organisationsformer som ovanstående arbete bedrivs i (projekt etc.) är kanske *Kväntunet* den institutionsform som kommer närmast ett embryo till en språknämnd för kvenska. Målsättningen för centret är nämligen att arbeta för en revitalisering och modernisering av kvenskt språk och kvensk kultur. Förutom rent språkvårdsarbete som utvecklingen av ordbok och deltagande i utvecklingen av en referensgrammatik, organiseras alfabetiseringskurser för vuxna och lägerskolor för barn och ungdomar. Centret ska vidare fungera som mötesplats där det kvenska språket kan användas, bland annat i förmedling av berättartraditionen. Det ska också fungera som insamlings och dokumentationscentral för språk och kultur. Även *Vadsö museum* bedriver språk- och kulturdokumentation. Tillsammans med *Kväntunet* och andra institutioner utvecklas i ett projekt undervisningsinnehåll vad gäller kvensk kultur och historia för ämnet finska som andraspråk. På planeringsstadiet finns ett kompetens- och dokumentationscentrum för kvenskt/finskt språk och kvensk/finsk kultur i Sör-Varanger kommun samt ett kvenkulturcentrum i Nordreisa (ibid.: 20f).

Till *elaboreringsfasen* hör språkets användning i olika sociala sammanhang, framför allt i mer offentliga eller officiella situationer. När ett språk används om olika ämnen på olika stilnivåer skapas naturligen nya uttrycksmedel så att språket på ett smidigt sätt kan spegla alla möjliga sakförhållanden, fantasier, sinnesstämningar, önskemål etc. Elaboreringen är beroende av att språket används i alla slags skriftliga sammanhang, men Kloss (1978: 40ff) framhåller särskilt sakprosans roll för ett språks elaborering (i hans terminologi, utbyggnad, *Ausbau*). Ett första steg här kan vara att kopplat till att språket används i skolundervisning, där läromedelstexter i olika ämnen täcker en initial behandling av ett stort antal ämnen. Men även användning i medier, både skriftliga och muntliga, bidrar starkt till ett språks elaborering.

För kvenskans del existerar tills vidare ett mycket begränsat skriftligt material, framför allt det som författats av Aronsen, Beddari och Börskog som vi nämnt tidigare. Sedan 1995 har tidningen *Ruijan Kaiku*, som är en norsk-kvensk-finsk publikation, utkommit. Innehållet fokuserar på att synliggöra den kvenska minoritetens kultur och språk både genom informerande artiklar och genom en spegling av och deltagande i debatt om frågor som rör kvenska förhållanden. För övrigt innehåller den också artiklar särskilt om tornedalska och finska ämnen (Andreassen et al., 2001). *Ruijan Kaiku* har en tvåspråkig layout, främst på norska och finska. Det finns ett stort

intresse för det material på kvenska som ibland ingår, och läsare önskar sig mer av detta (Liisa Koivulehto, redaktör för *Ruijan Kaiku*, personlig kommunikation, maj 2003). Det är emellertid svårt att få in material skrivet på kvenska på grund av att få kvener anser sig kunna uttrycka sig på kvenska i skrift, vilket förstås hänger samman med att de flesta aldrig fått skolning vare sig i kvenska eller finska. Tidningen utkommer trots finansieringssvårigheter med 12 nummer per år; upplagan är 800 ex (Andreassen et al., 2001).

År 2002 utkom den första jultidningen (*julehefte*) på kvenska i form av serietidningen *Kapteinin joulut, Jouluina 2002* (Almmuheadji AS, Lakselv). Utgåvan är en översättning av Terje Aronsen av den norska texten *Kapteinens jul* (Rudolph Dirks skämtserie, *The Captain and the kids*, på svenska *Pigge och Gnidde*). Häftet blev ”veldig godt mottatt” (Aronsen, personlig kommunikation, januari 2003).

Radioutsändningar riktade till kvener på finska kom igång 1970, men har alltsedan dess haft en mycket blygsam omfattning. Det har rört sig om program en gång i veckan på mellan 5 och 15 minuter, sedan slutet på 1990-talet 12 minuter. TV-program riktade till kvener förekommer inte (Andreassen et al., 2001).

Norska Kveners Förbund stiftade 1999 ett förlag, *Ruija Forlag AS*, med målet att ge ut *Ruijan Kaiku* som veckotidning och att utveckla en kvensk skrifttradition och kvensk litteratur (ibid.: 20).

Kvenskans användning i utbildning som en del av elaboreringen av språket förekommer i starkt begränsad utsträckning och bygger i stor utsträckning på enskildas initiativ snarare än på samhällelig stimulans. Det största arbetet har genomförts i kvenskundervisningen i Börselv (se redogörelse i Aronsen, 1999). Här fick man 1980 tillstånd att på försök starta undervisning i finska i stället för i det norska ”sidomålet”. Efter det att försöket avslutats, bland annat med många avhopp bland eleverna, som sannolikt haft att göra med att denna första undervisning skedde på standardfinska (Aronsen, 2000, citerad i Andreassen et al., 2001), startade undervisning 1985 på kvenska. Från 1990 inleddes försök, först på tre år, sedan utvidgat till fem år, med undervisning i finska som andraspråk i sex skolor i Troms och Finnmark. Efter försöksperiodens slut 1995 ville det ansvariga departementet avbryta andraspråksundervisningen och reguljärt endast erbjuda finska som tillvalsämne, men en stortingskommitté som behandlade frågan lade fram förslag om att ge finska status som andraspråk, vilket också fick gehör i Stortinget (Niiranen, 1996: 186). Idag ingår denna undervisning i den lagstadgade rätten till finska som andraspråk som sedan 1997 gäller för alla grundskolor i Troms och Finnmark (se Seppola, 1999: 41). I Börselv är det fortsatt den kvenska språkformen som används. Material på kvenska har här framställts i form av ett antal häften, delvis ”hjemmelaga” (Aronsen, 1999: 30), både för undervisningens språkdel och för dess historisk-kulturella del.

Den undervisning där kvenska barn idag kan komma i kontakt med finska, i vissa fall kvenska, sker för grundskolans del alltså inom ramen för det just nämnda ämnet *finska som andraspråk*. De som

väljer detta ämne kan i allmänhet få tre timmars undervisning i veckan under hela den obligatoriska 10-åriga grundskolan.⁹ Finska kan också väljas som tillvalsämne från 8:e klass. På gymnasienivå kan finska fortsatt tas som andraspråk. De som har haft finska som tillvalsämne på ungdomssteget i grundskolan kan välja finska som B-språk. Finska förekommer på gymnasienivå också som C-språk, dvs som nybörjarspråk (Niiranen, 2001: 84). Aktiviteterna i dessa verksamheter försiggår som nämnts huvudsakligen på standardfinska, vilket gör att stödet för elaborering av kvenska som bäst kan ses som indirekt. Undervisningsmaterial importerar i stor utsträckning från Finland och utgörs av läromedel i finska riktade till den finlandssvenska befolkningen i Finland (Niiranen, 1996: 184; Andreassen, 1999: 60). För närvarande utvecklas särskilda norska läromedel i finska vid Statens utbildningskontor i Troms (Stortingsmelding 15, 2000-2001: avsnitt 6.4.3.2). Detta har gjort att nätbaserade läromedel i viss utsträckning är tillgängliga för grundskolans grund- och mellansteg (Andreassen et al., 2001). Lärarsituationen är besvärlig, särskilt med tanke på bristen på personer som talar kvenska och som kan hantera kvenska i en formell undervisningssituation. Att undervisningen sköts av lärare som rekryteras från Finland uppfattas inte som någon nöjaktig lösning (Stortingsmelding 15, 2000-2001: avsnitt 6.4.5.2). Den befintliga undervisningens roll i språkstandardiseringsprocessen är alltså komplex och skulle behöva analyseras vidare.

Vid sidan om undervisning som riktas mot den kvenska befolkningen finns även undervisning i finska som modersmål för elever vars familjer invandrat från Finland på samma sätt som för alla andra invadrargrupper. Kvenska som förstaspråk (jfr motsvarande kursplan för samiska) eller som modersmål (jfr kursplanerna för modersmålsundervisning för invandrade grupper) finns inte representerat i den norska skolan.

Vuxenutbildning finns i liten skala i form av skriv- och läskurser för kvener i Porsanger (Andreassen et al., 2001).

Undervisning i finska på högskolenivå (ibid.) ges vid universiteten i Oslo och Tromsø, samt vid Høgskolen i Finnmark, Alta. Vid de två senare läroanstalterna har Nordkalottperspektivet varit framträdande. Båda har kurser på olika nivå med inriktning mot kvenskt språk och kultur, bl a inom lärarutbildningar. Vid Universitetet i Tromsø utvecklas kvenskt språk och kultur till ett eget universitetsämne. Högskolan i Finnmark har nationellt ansvar för utbildningen av finsklärare i landet.

Frågan om det fjärde steget, *acceptans* av ett kvenskt skriftspråk, är av naturliga skäl kanske för tidigt väckt och vi kommer inte att behandla detta steg vidare här. Denna fråga är hur som helst föga diskuterad i den litteratur vi har gått igenom.

⁹ Den 10-åriga grundskolan, i vilken barnen börjar vid sex års ålder, är uppdelad i tre 'trinn', steg: 'småskoletrinnet' (1:a-4:e klass), 'mellomtrinnet' (5:e-7:e klass) och 'ungdomstrinnet' (8:e-10:e klass) (Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen: L97).

4.5.2 Kvenskans status som eget språk utifrån språkstandardiseringsaspekten

Minoritetsspråkskonventionen utgår från insikten att många minoritetsspråk i moderna västerländska samhällen inte kan överleva om de används endast i privatsfären. De måste utvecklas så att de kan användas i samhället på liknande sätt som majoritetsspråken, dvs i en skriftlig och talad form som lämpar sig för representation av alla upptänkliga företeelser. Det finns sedan 1990-talet ett betydande intresse för standardisering av kvenskan. Processen kan ännu inte sägas ha kommit särskilt långt, vilket säkerligen inte minst hänger samman med begränsade ekonomiska och personella resurser, men ordboksarbete, grammatikarbete och utvecklandet av institutionella former för språkvårdsarbetet indikerar en beslutsamhet omkring ståndpunkten att betrakta kvenska som ett eget språk. Det är främst som ett led i denna språktillblivelse som språkvårdsarbetet har sin mest framträdande betydelse och mening.

De svårigheter som standardiseringsarbetet står inför är betydande. Inte minst för språkets elaborering inklusive dess modernisering krävs en starkt utökad användning av språket i olika kontexter, dvs i litteratur, media, utbildning och andra officiella sammanhang. Det står klart att ett långsiktigt arbete behövs för att öka kadern av personer med förmåga att använda kvenska i skrift och i mer formella kommunikativa situationer. Detta är nödvändigt för att komplettera de viktiga insatser som idag genomförs av en handfull kvener med starkt engagemang i språkfrågan och akademiker med expertis på området.

4.6 Kriteriet talarnas attityder

4.6.1 Kunskapsläget

Attityderna bland kvener till den egna språkvarieteteten har under lång tid varit delade. Det kan konstateras att idéströmningar och förhållningssätt i det omgivande samhället har ett klart inflytande på i vilken utsträckning talare reflekterar över språk över huvud taget och på de specifika attityder som uppstår. Kvenskans underordnade roll i förhållande till norska och finska sammanhänger med att ”folk gjennom generasjoner har lært at kvænsk språk og kultur er mindreverdige” (Aronsen, 1999: 36). Under assimilationstrycket har språket blivit nedvärderat av både kvenerna själva, norrmän och finländare; denna negativa attityd har sitt ursprung i det norska majoritetssamhället – och även i det finska samhället – men den har kanske haft sina starkaste manifestationer bland kvenerna själva. Omdömen som att kvenska är ”sämre”, ”inte ett riktigt språk”, ”en blandning” eller ”inte riktigt finska” har särskilt tidigare stått som uttryck för vanliga uppfattningar. Man kan även idag höra sådana uttalanden (Megard, 1999: 128), även om mer positiva attityder under de senaste 30 åren gjort detta mer sällsynt (Lindgren, 1994: 40, 2003).

Det är svårt att skilja mellan attityder till kvensk identitet i allmänhet och till det kvenska språket. Man måste räkna med att

förändringar i etnisk medvetenhet och skillnader i attityd till den kvenska identiteten motsvaras av attitydförändringar gentemot språket. Två aktuella undersökningar omkring etnisk identitet från skilda discipliner är särskilt relevanta. I den ena, som är en undersökning av etnisk identitet bland samiska, kvenska och norska gymnasieelever i de tre nordligaste fylkena i Norge,¹⁰ konstaterar Kvernmo & Heyerdahl (1999: 22) att kvenerna har starkare assimilationsattityder och jämförelsevis låg värdering av sin etniska identitet. I den andra undersökningen (Megard, 1999) analyserades inställningar till beteckningarna 'kvensk' och 'finskättad', och författaren konstaterar att det finns vissa mönster i de varierade inställningar som framkom i materialet,¹¹ även om det också påpekas att flera av de intervjuade gav uttryck för en ambivalent eller motsägelsefullt hållning till kvenbeteckningen (s 118). Personernas *ålder* i samverkan med *språkkunskaper* samt deras *utbildning* tycks samvariera med vissa attityder. Åldersfaktorn (s 116f) speglas i att personer över 60 år i stort sett är negativa till kvenbegreppet, medan de under 40 är positiva. Personer i 40-50-årsåldern utgör en mer sammansatt grupp vad gäller attityder. Megard pekar på att detta kan ha sin förklaring i att de över 60 växte upp under den s k förnorskningsperioden där negativa verbaliseringar om gruppen ofta förekom i samband med att beteckningen 'kven' användes. Personer under 40, som inte har några problem med att använda beteckningen 'kven' om sig själva, har i allmänhet inte för sin egen del upplevt ordet som skällsord eller negativt laddat och har inte skapat negativa känslor omkring det. De allra yngsta, de omkring 20 år, tycks inte ha några särskilda preferenser vad gäller beteckningarna 'kvensk' eller 'finskättad'; de har ofta också begränsad kunskap om vad begreppet 'kven' faktiskt står för över huvud taget. Vad gäller språkkunskaperna (s 116) är det så att många av dem som behärskar kvenska (som i och för sig ofta samtidigt är personer över 60) är kritiska till kvenbegreppet, medan de som inte kan språket är mer positiva. Utbildning slutligen (s 117) tycks samvariera med ålder på så sätt att de högre utbildade är mer positiva till kvenbegreppet och gärna använder beteckningen om sig själva.

Med en mer direkt inriktning på attityder till *språkliga* aspekter genomförde Niiranen (1994) en undersökning bland föräldrar till barn som fick undervisning i skolämnet finska som andraspråk. Hon ställde frågan om föräldrarna föredrog att kvenska eller standardfinska användes i undervisningen. I stora drag var föräldrar i Börselv positiva till att deras barn fick undervisning i den kvenska varieteten. Dessa föräldrar var fortfarande talare av kvenska, och de hade också erfarenheter av att denna varietet användes i undervisningen (jfr ovan). Föräldrar på andra håll var mer skeptiska. De använde själva kvenska i liten utsträckning – man kan anta att språkbytet framskridit längre i deras fall – och de såg främst på

¹⁰ Undersökningen är baserad på enkätsvar från 348 kvenska, 674 samiska och 1.925 norska elever.

¹¹ Huvuddelen utgjordes av "fältsamtal" med personer bosatta i kvenska bosättningsområden, främst Vadsö, med och utan kvensk bakgrund.

nyttovärdet av att kunna finska snarare än att språkkunskaperna skulle vara ett uttryck för minoritetsidentitet. Negativa attityder gentemot kvenska i denna grupp uttrycktes med att kvenska är ett ”blandat språk” (ibid.: 85f).

Frågan om huruvida undervisning i ämnet finska som andraspråk, som ju är speciellt inriktat mot de ”kvensk/finske miljöerna i Nord-Norge” (Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen: L97: 315), ska ske på den kvenska varieteten eller på standardfinska har fortsatt att vara brännande och har diskuterats livligt i pressen under 1990-talet (se översikt i Huss, 1999: 178). Ståndpunkten att den kvenska varieteten bör användas, t ex representerad av Terje Aronsen (se t ex 1999), baseras på att det är detta språk som på det mest direkta sättet ger uttryck för den kvenska identiteten och att standardfinska är ett främmande språk i Norge, medan inställningen att standardfinska bör användas grundar sig på att denna varietet skulle vara mer praktiskt användbar. En nedvärderande inställning till kvenskan, något som påverkar många kveners tänkande, särskilt de äldres, ligger också bakom en önskan om att det finska standardspråket ska brukas i undervisningen (för sammanfattning av olika attityder till val av varietet i undervisningen och grundreferenser, se Niiranen, 2001: 85).

4.6.2 Kvenskans status som eget språk utifrån attityder bland kvenner

Som framgått ovan är attityderna bland kvenerna till kvenskans status som eget språk blandade. Det pågår emellertid en förändring i riktning mot en positivare attityd i sektorer av den kvenska befolkningen. Det är uppenbart att språket idag spelar en väsentlig roll som etnisk markör, något som blivit tydligt genom de senaste årtiondenas etniska mobilisering. Som en konsekvens av detta är det efter hand tydligt att den etniskt mest medvetna delen av den kvenska befolkningen, bl a de som på nära håll verkat för eller deltagit i utökade funktioner för kvenskan (t ex enskilda språkvårdare som Terje Aronsen respektive de föräldrar vars barn fått undervisning i kvenska) uttrycker intresse för och vilja att bevara och revitalisera kvenskan.

Den etniska medvetenheten bidrar till en mer djuplodande reflektion över vilka värden som utgör den egna gruppens viktigaste kännemärken, eller kärnvärden (’core values’, Smolicz, 1981) och denna medvetenhet är av naturliga skäl mest utvecklade och verbaliserade i etnicitetens organiserade former. Norska Kveners Förbund argumenterar i aktuella uttalanden tydligt för att det är kvenska och inte standardfinska som uttrycker det kvenska folkets historiska och kulturella särart (särskilt NKF, 2002). Inom varje minoritet finns som illustrerats ovan motsatta åsikter om det egna språket eller den egna språkformen. Vissa menar att språkformen är ett eget språk, andra att den inte är ett ”riktigt” språk, eller i fråga om dialekter som genomgått en särutveckling i en speciell ekologi,¹²

¹² Termen ’linguistic ecology’ i den bemärkelse som den används här, dvs om ett språks sociokulturella kontext, lanserades av Voegelin & Voegelin (1964). Mer känd för den liknande

”bara” en varietet av det språk som det utvecklats ur. Ju starkare assimilationstrycket varit och ju större graden av stigmatisering, desto vanligare är negativa attityder bland dem som själva varit utsatta för etniskt och språkligt förtryck, ibland också bland deras efterföljande generationer. När attityderna håller på att förändras i riktning mot högre självvärdering är det självklart att inte alla inom gruppen ändrar åsikt – åtminstone inte samtidigt. Dock är just detta, att inte *samtliga* minoritetsmedlemmar är förespråkare av en stärkt funktion för den egna varietet, ofta en förevändning för majoritetssamhällen att inte stödja en statusförändring förändring av varietet mot eget språk.

Även om det således inte finns full enigheten i fråga om attityderna till kvenska som eget språk, kan den självkänsla och etniska medvetenhet som finns inom den kvenska befolkningen idag antas innebära att kvenskan successivt kommer att betraktas som ett självständigt språk av allt fler inom minoriteten.

4.7 Kriteriet politiskt-administrativa förhållanden

4.7.1 Kunskapsläget

Som vi varit inne på tidigare har kvenskan i Norge både utvecklats och bevarats under helt annorlunda förutsättningar än finska varieteter i Finland; allra mest skild är därigenom kvenskan från den finska standardvarietet. Kvenskans utveckling och bevanademönster skiljer sig också från den som gäller för meänkieli i Sverige, även om skillnaderna här är betydligt mindre.

Kvenskans specifika utveckling under sekler i det nordnorska samhället i kontakt med norska och samiska har skapat en varietet som är den kvenska befolkningens kulturbärare; nerlagda i kvenskan finns denna samhällsgrupps historiska livserfarenheter, påverkade av norska politiska åtgärder i förhållande till gruppen och gruppens samhälleliga omständigheter i övrigt. De politiska gränsernas stadfästning mot Sverige 1751 respektive mot Ryssland/Finland 1826 innebar att den specifikt norska särutvecklingen för kvenska blev än tydligare.

Den kvenska gruppens språk, under tidigare perioder oftast omnämnt som kvenska av norska myndigheter, senare omväxlande som finska och kvenska och i aktuella dokument oftast kvenska/finska, har ställning som ett av de norska regions- eller minoritetsspråken (Kultur- og kirkedepartementet, 1999, 2002). Detta politiska ställningstagande kan sägas ha avgörande betydelse för varietetens karaktär av språk; kvenskan är accepterad av centrala myndigheter som ett av landets minoritetsspråk. Dock innebär den något oklara benämningsfrågan att bilden trots detta är suddig. Å ena sidan är det rimligt att se saken så att det är den varietet av finska som utvecklats i Norge som är föremål för stöd enligt Europarådets språkkonvention. Denna varietet *kallas* både kvenska och finska, såväl av talarna själva som av utomstående, även om kvenska vinner terräng

termen ’ecology of language’ är Haugen (1971), som använder termen med en vidare innebörd om ”studiet av interaktionen mellan ett givet språk och dess omgivning” (s 19).

för att markera de specifikt norska karaktärsdragen. Å andra sidan spelar idag också finsk finska (både standardspråket och de olika dialekter som talas av senare tiders invandrare från Finland) en roll i den norska kontexten. Av detta skäl leder användningen av begreppet 'kvensk/finsk' till oklarhet om vilken varietet som bör ges stöd under minoritetsspråkskonventionen.

4.7.2 Kvenskans status som eget språk utifrån politisk-administrativa förhållanden

Givet den enligt vår mening rimligaste tolkningen av kvenska/finska i myndigheternas skrivning, nämligen att det är fråga om den talade varietet som utvecklats i Norge under århundraden, och som alltså har särskild hävd i Norge, har denna varietet genom själva erkännandet *de facto* uppnått status som språk. Om den andra tolkningen gäller, nämligen att kvenska är en dialekt av finska är det rimligtvis finska språket, inkluderande dialekten kvenska, som har minoritetsspråkskydd.

Vi sluter oss alltså på grund av att den första betydelsen är att föredra till att kvenska enligt kriteriet politiskt-administrativa förhållanden har uppnått språkstatus.

5. Språkbyte och språklig revitalisering

5.1 Teoretiska utgångspunkter

Den demografiska situation som gäller för den kvenska befolkningen och det politiska styrkeförhållandet mellan kvener och den norska majoritetsbefolkningen har skapat en situation där kvener över generationer har gått över till norska och lämnat kvenskan bakom sig. Frågan om kvenskan över huvud taget är "levedyktig" har debatterats livligt under de senaste åren (se Sundelin, 1997: 84), och det finns de som menar att "dødsattesten dessverre allerede [er] skreven ut" (Ernst Håkon Jahr i en artikel i *Dag og Tid* 8.10.90, citerad i Sundelin, *ibid.*). Trots allt finns det emellertid sammanhang särskilt bland äldre kvener där kvenskan fortsatt används (*ibid.*), och många känner som nämnts tidigare en stark identitet med språket.

Fenomenet språkbyte observeras överallt i världen där minoritetsbefolkningar lever sida vid sida med majoritetsbefolkningar; exemplen är otaliga där minoritetsspråk överges eller där minoriteter tvingas överge sitt eget språk. Sådana språkbyten sker i stor utsträckning utanför den enskilda individens kontroll. De är i sista hand beroende av hela den samhällssituation som föreligger i det aktuella fallet. Livssituationen för minoritetsmedlemmarna utvecklas så att dessa å ena sidan – för sin utkomsts skull eller för att kunna ta del av rättigheter/skyldigheter i storsamhället – måste lära sig att behärska majoritetsspråket, medan de å andra sidan finner begränsad användning för minoritetsspråket.

Särskilt under 1900-talets två sista decennier har en världsomspännande rörelse utvecklats för revitalisering av hotade minoritetsspråk. Detta kan ses som ett tydligt exempel på hur globaliseringsprocesser har likartade effekter på det lokala planet i skilda områden som på grund av de globala kontaktnäten nu får kontakt med varandra (jfr begreppet 'glokalisering'; Robertson, 2003: 2). Det finns ett stort antal redogörelser för revitaliseringsarbete på olika håll i världen, t ex maori i Nya Zeeland (Spolsky, 1989; 1995), flera amerindiska språk på den nordamerikanska kontinenten (Hinton & Hale, 2001), quechua i Ecuador (Hornberger & King, 1996), walesiska (Awbery, 1998), hawaiianska (Warner, 2001). Huss (1999) redogör för språkrevitalisering på Nordkalotten. Vad man börjar kunna skönja är att lyckad revitalisering är beroende av en komplex samverkan mellan faktorer på olika nivåer i samhället – precis som språkbytesprocessen sätts igång och fortskrider i interaktion med dessa faktorer. Faktorerna behöver identifieras och en analys behöver göras omkring vilka faktorer som har större eller mindre roll att spela i det enskilda samhället.

Många insatser för minoritetsspråksbevarande världen över har inte tagit hänsyn till detta utan har varit begränsat inriktade mot någon enstaka faktor ofta relaterad till själva språket (språkvård, språkundervisning, undervisningsprogram etc). Givetvis är det på denna nivå som det är relativt enkelt att besluta om och genomföra insatser, medan sådana faktorer som har att göra med medborgares attityder, ekonomiska förhållanden etc kan vara svårare att påverka med riktade åtgärder. Ofta förnekas också behovet av särskilda insatser med hänvisning till uppfattningen att ansvaret för språkbevarande bör ligga helt på minoriteten själv som genom att uppfostra sina barn på minoritetsspråket och genom att använda minoritetsspråket i alla sammanhang där detta är möjligt i praktiken faktiskt genomför bevarandet av sitt språk. Även om det är en viktig och riktig princip att endast minoriteten själv kan bevara sitt språk – och att det är minoriteten som faller avgörandet om vad målet ska vara – är det som framgått ovan viktigt att inse att de enskilda individernas "minoritetsspråksagerande" kan underlättas eller försvåras beroende på hur situationen ser ut på olika sociala nivåer. Likaså kan t ex ett utbildningsprogram bli framgångsrikt eller misslyckat alltefter vilka de samhälleliga förutsättningarna för programmet är. Vår ståndpunkt är alltså att det är samhällsförhållandena i stort som styr språkbytesprocessen och att individernas eget agerande i tämligen stor utsträckning begränsas och styrs av de ramar som sätts av den samhälleliga kontexten.

5.2 Modeller för språkbyte och språklig revitalisering applicerade på kvenskan

De förhållanden som karakteriserar en flerspråkig samhällssituation med maktohlans mellan etniska grupper har i litteraturen om språkbyte/språkbevarande beskrivits med hjälp av ett antal faktorer

som har betydelse i det enskilda majoritets-minoritetsförhållandet. Vi kommer i det följande att diskutera den kvenska situationen i förhållande till två olika teoretiska analyser av språkbytes-/språkbevarandesituationer. Den ena utgörs av en taxonomi som Hyltenstam & Stroud (1990, 1991) utarbetat utifrån en genomgång av litteraturen omkring språkbyte och språkbevarande. Den andra är en teoretisk modell, utvecklad av Fishman (1991), som identifierar de systematiska stegen i språkbytesprocessen.

I Hyltenstams och Strouds taxonomi grupperas de inverkande faktorerna i förhållande till om de berör relationen mellan minoritet och majoritet i samhället i stort (*faktorer på samhällsnivå*), om de gäller interna förhållanden inom minoriteten (*faktorer på grupp-nivå*) eller om de hänför sig till individuella talares beteenden eller uppfattningar (*faktorer på individnivå*). Efter en kort presentation av de enskilda faktorerna på respektive nivå beskrivs den kvenska situationen på den aktuella nivån i exemplifierande ordalag.¹³

Faktorerna på *samhällsnivå* beskriver fenomen som speglar och i viss utsträckning bestämmer minoritetens status i förhållande till majoriteten eller inom samhället i stort. Dessa faktorer omfattar

- (a) *politiskt-legala förhållanden*, dvs huruvida minoritetsgruppen i fråga har någon grad av politisk autonomi eller allmänt om de har rättigheter att själva besluta om frågor som rör den egna gruppen
- (b) *majoritetssamhällets ideologi*, som har att göra med hur majoritetssamhället uppfattar minoriteten och vilken behandling olika uppfattningar leder till, t ex i termer av pluralistisk, segregativ eller assimilatorisk policy gentemot minoritetsgruppen
- (c) *språklagstiftning* vilket hänför sig om det i storsamhällets lagverk finns specificerade särskilda stödåtgärder för minoritetsspråket
- (d) *implementering* av minoritetspolitik, vilket berör huruvida och i vilken utsträckning politiska beslut angående minoriteten i praktiken genomförs enligt sin avsikt eller ej
- (e) *ekonomiska förhållanden*, t ex i vilken utsträckning industrialisering och urbanisering, företagsidkande och företagsägande, arbetsmarknaden och samhällets kommunikationer och infrastruktur i övrigt är orienterade mot minoritetens eller majoritetens intressen eller om det finns balans mellan grupperna

¹³ Faktorerna är utförligt beskrivna i Hyltenstam & Stroud (1990: 81-120; 1991: 75-113).

- (f) *sociokulturella normer*, dvs huruvida normer i vanor, beteende, klädsel, språk etc som gäller inom minoriteten är synliga i majoritetssamhället
- (g) *utbildning*, dvs vilka utbildningsresurser som är tillgängliga för minoriteten respektive majoriteten och således om dessa resurser är jämnt fördelade på likvärdiga villkor, bland annat likvärdiga språkliga villkor.

I förhållande till denna grupp faktorer kan allmänt sägas att en minoritetsgrupp som har en stigmatiserad identitet i storsamhället, som har tillgång till få lagliga medel för att hävda sina intressen, som lever i ett samhälle som är karakteriserat av en assimilatorisk ideologi och som är missgynnad i förhållande till majoriteten med avseende på ekonomiska och utbildningsmässiga resurser kan förväntas ha jämförelsevis större svårigheter att i det långa loppet bevara sitt språk. En sådan karakteristik kan sägas ha gällt för kvenerna under vissa historiska och avgörande skeden, vilket kan antas vara förklaringen till den framskridna språkbytesprocessen bland talare av kvenska med följden att få personer under 30 år har språket som modersmål; de flesta är äldre eller medelålders (Seppola, 1999: 48; Huss, 1999: 93). Språkbytesprocessens förlopp kan beskrivas i förhållande till övergången från ett agrart till ett industrialiserat och moderniserat samhälle under en period präglad av assimilatorisk ideologi.

Medan kvenskan länge fortsatt användes i domänerna familj och sociala nätverk – och även på den religiösa arenan av laestadianer (Sundelin, 1997: 132) – kom majoritetsspråket norska att bli det enda instrumentet för kommunikation i formella domäner som utbildning och massmedia (Lindgren, 1994: 33f; Andreassen, 1999: 54ff). I utbildningssammanhang användes under ett tidigt skede kvenska i den initiala undervisningen. Bland annat kunde kvenska elever i Vadsö fram till ca 1860 få undervisning på sitt modersmål upp till 10-årsåldern, och det fanns läromedel på både kvenska och norska. Vidare lärde sig många kvenska barn och ungdomar sitt yrke i närmiljön på kvenska. Från slutet av 1800-talet och under hela 1900-talet skedde undervisningen på norska; år 1936 infördes ett direkt förbud mot att använda kvenska ens som hjälpspråk (Seppola, 1999: 38). Vissa barn fick dessutom sin utbildning på internat, vilket gjorde att barnen avskärmades från den kvenska språkmiljön i hemmet. Man tillsatte i många fall lärartjänster med personer som endast behärskade norska; ett exempel är beslut i Sappens skolkrets 1905 att endast anställa lärare som var enspråkiga i norska (Sollid, 2003: 44). Så småningom gjorde språkbytet även sitt intåg i familjedomänen och i individernas sociala nätverk. Bytet till norska skedde vid olika tider i de skilda kvenska bosättningsområdena. T ex började språkbytet i familjedomänen i Nordreisa redan på 1890-talet — här var språkbytet genomfört ca 1940-1950 (ibid.: 31) — medan förhållandena i Börselv var sådana att de flesta kvenska barn där började skolan som enspråkigt kvensktalande så sent som på 1950-talet (Lindgren, 1999:

147f); för enskilda elever gällde detta fram till 1960-talet (Aronsen, personlig kommunikation, september, 2003).

Sett utifrån ett revitaliseringsperspektiv har en mer positiv utveckling påbörjats i samband med det norska samhällets förändring mot ett idag uttalat pluralistiskt förhållningssätt. En milstolpe i det kvenska sammanhanget utgörs av erkännandena av kvenerna som nationell minoritet och av kvenska som ett nationellt minoritetsspråk i Norge. Även om central politik idag vilar på en pluralistisk ideologi är det dock troligtvis så att detta synsätt inte genomsyrar hela samhället, vilket innebär svårigheter på implementeringsnivå. Den största delen av revitaliseringsarbetet ligger i framtiden och kräver för att faktorer på denna nivå ska få ett positivt värde betydande insatser från samhällets sida. De legala förhållandena omkring kvenskan behöver regleras så att tillfälle ges till en autonomisering av kvenskan på kvenernas egna villkor, dvs att resurser ges för standardisering och modernisering av språket så att det kan komma till användning i officiella sammanhang på bred front (media, utbildning, barnomsorg, äldreomsorg, vid myndighetskontakter etc). I utbildningsavseende är såväl utbildning för den uppväxande generationen, i vilken kvenska kommer till användning, som utbildning i läsning och skrivning på kvenska för de vuxna som talar språket men som aldrig lärt sig skriva det angelägna åtgärder. Av alldeles särskild betydelse skulle en användning av kvenska som kommunikationsmedel redan i *barnehagen* vara. Organisation av detta kräver dock betydande resurser med tanke på att kvenskan i dagsläget talas av få personer som kunde ta upp denna verksamhet; äldre kvener skulle i enlighet med modeller från andra håll i världen (se t ex Spolsky, 1995) kunna ha en roll här. Generellt behöver sambandet mellan utbildningsinstitutioner och verkligheten utanför dessa institutioner betonas. T ex säger Sollid (2003: 52) om situationen idag att ”[b]arn og ungdommer kan lære kvensk/finsk på skolen, men dette har i liten grad bidratt til at kvensk brukes aktivt i samfunnet utenfor skolen”. Resurser behöver också ges för informationsinsatser och attitydförändrande insatser främst bland majoritetsbefolkningen, men också bland kvenerna själva, för att bereda möjligheter för en framgångsrik implementering av politiskt beslutna åtaganden. Stöd för en ökad synlighet av kvenska sociokulturella normer har idag startat t ex via initiativ omkring språk- och kulturdokumentation samt mötesplatser omkring kultur- och språkaktiviteter vid Kväntunet och Vadsö museum. Ytterligare stöd åt etermedia tillåter i valda delar tillgänglighet både för kvenerna själva och majoritetsbefolkningen.

Faktorerna på *gruppnivå* berör som nämnts ovan de interna förhållandena inom minoritetsgruppen. De omfattar gruppens

- (h) *demografiska karakteristika*, dvs sådant som gruppens storlek, geografiska utbredning (särskilt om gruppens språk talas i ett tätare befolkat kärnområde eller ej och om gruppens bosättning är geografiskt avskild eller blandad med majoritetsbefolkningen), ålders- och könsfördelning, i vilken

utsträckning giftermål sker inom eller utom den egna gruppen och gruppens mobilitet

- (i) *språkförhållanden*, dvs om språket har status av officiellt språk, om det är officiellt språk i annat land, om det talas i flera dialekter och vilken grad av standardisering som gäller samt förhållandet mellan tal och skrift liksom graden av tvåspråkighet, minoritetsmedlemmarnas behärskning av respektive språk och vilken syn gruppen har på språklig purism och minoritetsspråkets status i förhållande till majoritetsspråket
- (j) *heterogenitet/homogenitet* inom gruppen, dvs existensen av social, professionell och kulturell variation
- (k) *näringar*, dvs om speciella sysselsättningar eller ekonomiska nischer innehas av gruppen
- (l) *typ av etnicitet* som kan bestämma vilken typ av mobilisering för t ex språkbevarandefrågor som förekommer inom gruppen eller om sådana frågor betraktas som viktiga över huvud taget
- (m) *intern organisation*, t ex om det förekommer organisationer och sammanslutningar inom gruppen, om man har tillgång till (karismatiska) ledare eller talesmän samt om gruppen omfattar en utbildad elit
- (n) *egna institutioner* för t ex utbildning, religionsutövning, forskning, mediaproduktion, språkvård och kulturaktiviteter
- (o) *media*, dvs om gruppen har egna tidningar, radio- och TV-sändningar, särskilt på minoritetsspråket
- (p) *kulturyttringar* som om gruppens kulturella angelägenheter manifesteras genom berättartraditioner, musik och litteratur eller teater.

På samma sätt som vid faktorerna på samhällsnivå, kan de faktorer som beskrivs här samverka på olika sätt för att antingen stödja ett språkbevarande eller bidra till att förhållandena tappar över mot ett språkbyte. Allmänt kan sägas att en stor, väl sammanhållen och geografiskt avgränsad befolkningsgrupp med en väl utvecklad inre organisation, med egna institutioner och media och vars språk, både av gruppen själv och av utomstående, uppfattas ha prestige har jämförelsevis större möjligheter att bevara sitt språk. Om språket dessutom är en viktig symbol för etnisk identitet och om det används i den religiösa utövning eller de näringsfång som är speciella för gruppen, är chanserna för språkbevarande ännu mer gynnsamma.

Kvenernas situation har historiskt karakteriserats av förhållanden som i stor utsträckning är motsatta sådana gynnsamma omständigheter. Kvenerna har inte varit bosatta i ett större

sammanhängande geografiskt område utan snarare i smärre avgränsade öar i för övrigt norska och samiska områden. Det har inte byggts upp någon påtaglig inre organisation omkring den kvenska etniciteten, mycket på grund av att den varit tillbakaträngd eller stigmatiserad. Tidigare perioders bevarande av kvenskan byggde dock på stabila näringar inom jordbruk och även egna nischer som t ex tjärbränning (se t ex Andreassen, 1999: 56), men i och med samhällsförändringarna främst från och med mitten av 1900-talet har dessa miljöer splittrats upp, vilket varit en negativ faktor för språkbevarandet. Det har inte tidigare funnits egna institutioner, egna media, eller något större utbud av egna kulturyttringar.

Revitaliseringsarbetet har dock kommit igång. Av främsta vikt är den etniska mobiliseringen som har pågått sedan 1970-talet och som under de senaste två decennierna har stärkts betydligt. Bildandet av Norska kvenerns förbund 1987 (www.kvener.no) innebär en samling omkring kvenska kulturella värden med språkbevarande som ett viktigt mål. Organisationen innebär också en kvensk samtalspart för majoritetssamhället. Norska kvenerns förbunds initiativ till media (*Ruijan Kaiku* från 1995) och förlagsverksamhet har varit viktiga uttryck för kvenska angelägenheter, även om dessa verksamheter ännu haft begränsad betydelse för revitalisering av det kvenska språket. Svårigheterna att få fram texter skrivna på kvenska illustrerar tydligt principen att språklig revitalisering behöver försiggå samtidigt på bred front. Media på kvenska kan inte åstadkommas om inte samtidigt fler kvener kan och är villiga att uttrycka sig på kvenska i dessa sammanhang.

Den tredje gruppen av faktorer, *faktorer på individnivå*, som alltså hänför sig till den individuella minoritetsmedlemmens språkliga beteende, är

- (q) *språkval*, dvs i vilken utsträckning och i vilka domäner den tvåspråkiga minoritetsmedlemmen väljer minoritetsspråket i interaktion med andra tvåspråkiga
- (r) *socialisation*, speciellt med avseende på hur de två aktuella språken används i barnuppfostran.

I vilken utsträckning individuella minoritetsmedlemmar använder minoritetsspråket är inte uteslutande en fråga om individuella, kommunikativa eller attitydbaserade val, utan snarare en spegling av den status språken har i gruppen och i samhället i stort. Hur det ser ut i det enskilda fallet med avseende på faktorerna på individnivå bestäms alltså som vi nämnt tidigare i stor utsträckning av det konkreta värdet hos faktorerna på grupp och samhällsnivå.

Att kvener som behärskar kvenska i allmänhet använder norska sinsemellan, särskilt utanför den mest intima familje- och vänskapssfären och kvenska huvudsakligen när de kommunicerar med finsktalande (se t ex Niiranen, 2001: 86), betyder att individuella språkval ofta är negativa för bevarandet av kvenskan. När språket inte används i den utsträckning som skulle vara möjligt, och inte om

företeelser där det konkurrerande språket (här norska) känns smidigare, betyder det att kvenskan inte heller utvecklar de uttrycksmedel som krävs i det moderna samhället. När det gäller användning av kvenska i barnuppfostran begränsas detta av att få personer i fertil ålder är kvensktalande. En ytterligare komplikation är att i de familjer där en av föräldrarna är finsktalande och familjen använder finska och kvenska sinsemellan, är det i allmänhet finska som förmedlas vidare till barnen (Anttonen, 1984, citerad i Niiranen, 2001: 81). Det är oftare modern som är den finsktalande parten, och finska har dessutom fortfarande högre status än kvenska.

Revitaliseringen av kvenskan kommer på ett avgörande sätt att bli beroende av att enskilda individer är villiga att välja kvenska i samtal sinsemellan och att de har möjligheter att använda kvenska när de uppfostrar sina barn. Detta är kärnan i hur språk hålls levande. Även om det kan förefalla som om utvecklingen helt hänger på individernas eget agerande, måste det inses att detta agerande är en del i ett mer övergripande samhällsligt sammanhang. Det måste finnas ett behov av kunskaper i kvenska i samhället också utanför den intima familjesfären för att socialisation på kvenska ska kännas motiverad och meningsfull. Detta är åter ett exempel på hur revitalisering behöver stödjas i åtgärder på alla samhällsnivåer samtidigt.

Vi ska kort också betrakta den kvenska språkbytes- och språkbevarandesituationen utifrån Fishmans modell (Fishman, 1991). Modellen beskriver språkbyte som ett språks stegvisa förlust av funktioner, talare och uttrycksmedel. Modellen kan presenteras på följande sätt:

- Steg 1: Språket används i alla funktioner, även högre utbildning, samhällsadministration och media.
- Steg 2: Språket används på lokal myndighetsnivå och i media.
- Steg 3: Språket används på arbetsplatser även om utomstående lyssnar.
- Steg 4: Språket används i (lägre) obligatorisk utbildning.
- Steg 5: Läs- och skrivkunnighet i språket förekommer.
- Steg 6: Språket används i barnuppfostran.
- Steg 7: Språket används som modersmål, men av personer som är över fertil ålder.
- Steg 8: Språket används bara av enstaka äldre talare.

Modellen ska läsas så att steg som ligger högre i hierarkin också omfattar de språkanvändningsförhållanden som beskrivs i lägre steg. Efter steg 8 i språkbytesprocessen har språket försvunnit.

Vad gäller kvenskan är det uppenbart att de funktioner som beskrivs i steg 1 och 2 aldrig har existerat. Troligtvis har förnorskningspolitiken inneburit att kvenska använts endast i begränsad utsträckning på arbetsplatser (steg 3) när icke-kvener har varit inom hörhåll, men detta finns så vitt vi har funnit ingen dokumenterad kunskap om. Vad gäller undervisning (steg 4) användes kvenska i någon utsträckning under den tidiga bosättningen i Nordnorge på 1700-talet, innan den organiserade skolgången hade

startat, av missionspräster vid kristendomsundervisning, men idén att bruka elevernas språk i obligatorisk skolundervisning upphörde successivt, när skolan från 1860-talet blev det främsta instrumentet för att främja det norska språket bland kvenska barn. Läs och skrivkunnighet (steg 5) har aldrig varit en utvecklad funktion med vidare spridning för kvenska. I vilken utsträckning kvenskan används i barnuppfostran idag är inte klart, men allt talar för att detta sker i försvinnande liten utsträckning. Den rimligaste tolkning som kan göras utifrån tillgängliga data är att kvenskan befinner sig på steg 7 i språkbytesprocessen, och att det således är detta som måste utgöra avstampet för revitaliseringsansträngningarna.

Revitalisering blir alltså utifrån denna modells synvinkel frågan om att vända processen genom att, bildligt uttryckt, kliva upp för de förlorade eller aldrig uppnådda stegen. Fishmans idé är att revitaliseringsansträngningar bör börja på det steg där ett språk befinner sig. Om ett språk kommit så långt i språkbytesprocessen att det befinner sig på steg 5 eller lägre, är det till en början främst ansträngningar på den individuella nivån, dvs i den mest intima miljön, som krävs. Text om språket befinner sig på steg 7 eller 8 krävs det att personer i fertil ålder faktiskt *lär sig* språket, så att de *sedan* själva kan använda det i uppfostran av sina barn. Detta kräver stark motivation och fast beslutsamhet av individerna, vilket kan byggas upp och stödjas både av ökad etnisk mobilisering och av gynnsamma attityder hos majoriteten. Särskilt stegen ovanför steg 5 är beroende av samhällsinsatser till stöd för minoriteten; minoriteten å sin sida måste utöver egna målmedvetna insatser samarbeta med och få stöd för sin språkrevitalisering av det omgivande samhället.

Båda de här nämnda modellerna omkring språkbytesprocessen kan användas för uppslag om hur språkrevitalisering kan genomföras eller fortskrida. Båda modellerna beskriver vad som gått förlorat, eller vad för slags språkanvändningar som inte förekommer på minoritetsspråket, och revitaliseringens väg är att ta igen dessa funktioner samt utveckla sådana funktioner som aldrig funnits. Som nämnts ovan betonar Hyltenstams och Strouds modell ett *samtidigt* agerande på bred front, på alla samhällsnivåer. Fishmans modell understryker att språkbytesprocessen bör vändas *i en given ordning*, från den intima språkanvändningen till de övergripande samhälleliga förutsättningarna för användning av minoritetsspråket i alla typer av sammanhang.¹⁴

Vi anser att båda synsätten är värdefulla och inte behöver utesluta varandra. Det är absolut i kärnan av språkbevarandet, som vi sagt ovan, att individerna verkligen använder språket, och framför allt på ett naturligt sätt i barnuppfostran förmedlar det vidare till nästa generation. Samtidigt måste möjligheterna och behovet för

¹⁴ Det finns teoretiska invändningar mot detta perspektiv (se Stroud, u.u. med exempel från afrikanska kontexter), vilka vi inte kan gå in på i detalj här. De bygger på att Fishmans modell inte tar hänsyn till aktuella globaliseringsprocesser och poststrukturalistiska synsätt på språk, där bl a intima och privata språkfunktioner är sammanvävda med makt- och statusfunktioner, varför det är svårt såväl att tala om diskreta språkssystem som klart avgränsade steg i språkbytes- och revitaliseringsprocesser.

användning av språket i samhället utanför familjen, inte minst i utbildning, utvecklas så att det språk som barnen lär sig i hemmen faktiskt kommer till vidare användning när de själva växer upp och under hela deras kommande liv. För språkrevitaliseringen är det inte frågan om att "rädda" språket för ett par tiotal år framöver. Det är givetvis frågan om att bevara det för framtiden.

6. Sammanfattning och överväganden

I denna genomgång av kvenskans situation har vi fört ett resonemang om huruvida kvenskan bör betraktas som ett eget språk eller en dialekt av finska, samt diskuterat på vilket sätt kvenskan och meänkieli förhåller sig till varandra. Vi har därvid använt gängse kriterier för vad som inom sociolingvistisk forskning kan definieras som språk och som dialekt. Vi har också tagit upp aspekter på kvenskans form och funktion som härrör från det faktum att kvenskan utvecklats och använts i den typ av maktobalans mellan minoritet och majoritet som särskilt sedan senare delen av 1800-talet på många håll i Europa och i världen i övrigt lett till språkbytesprocesser; i kvenskans fall är denna process långt framskriden. Vi har i det sammanhanget också tagit upp vilka steg som hittills tagits för att åstadkomma en revitalisering av kvenskan. Vidare har vi tuschat vid några specifika drag i norsk språkpolitik i förhållande till majoritetsspråket norska, eftersom denna speglar en språkideologi som i delar skulle kunna appliceras på kvenska.

Nedan sammanfattar vi i punktform vad vi kommit fram till.

1. Storleken på skillnader mellan en språkvarietet och en annan kan aldrig ensam ge svaret på frågan om dessa varieteter är dialekter av olika språk eller om de är olika språk.

Utifrån språkstrukturella olikheter kan kvenskan sägas skilja sig från det finska standardspråket ungefär lika mycket som norska skiljer sig från svenska. Skillnaderna gentemot meänkieli är mindre, men ändå tydliga.

De speciella karakteristika som gäller för kvenskan har uppstått på grund av att varieteterna har utvecklats i en egen ekologi i Nordnorge som är skild från de kontexter som gällt för utvecklingen av finska i Finland och meänkieli i Sverige. Historiskt sett har kvenskan sin grund i de finska torne- och kemidialekterna. De västkvenska dialekterna som används i kvensktalande bygder i området mellan Lyngen och Porsangen bygger huvudsakligen på tornedialekter och

har utvecklats så att de skiljer sig mer från de nordfinska dialekterna i Finland och Sverige än de östkvenska dialekterna som används i Varangerområdet och bort till Tana i väst. De östkvenska dialekterna bygger också på tornedialekter, men inslaget av kemidialekter är här större; de ligger närmre finska dialekter i Nordfinland. De kvenska dialekterna har utvecklats i kontakt med norska och samiska och deras grammatiska form och framför allt ordförrådet har starka influenser från dessa språk, mest från norska. Delar av den särutveckling som skett kan emellertid hänföras till internt betingade förändringar så som språkliga varieteter alltid utvecklas i olika riktningar, och är alltså oberoende av språkkontaktsituationen.

2. Det faktum att talare av en språklig varietet förstår talare av en annan – och *vice versa* – kan aldrig ensamt tas som kriterium för huruvida två varieteter är dialekter av samma språk eller två olika språk.

I kvenskans fall finns ingen forskningsbaserad kunskap om ömsesidig förståelighet i förhållande till standardfinska eller meänkieli. Utifrån kommentarer i litteraturen kan sägas att kvener förstår standardfinska och tvärtom ungefär som normmän och svenskar förstår varandra med all den individuella variation som kan förekomma. Den ömsesidiga förståeligheten i förhållande till meänkieli förefaller vara god.

Att förståelsesvårigheter förekommer mellan kvenska och finska, eller i mindre utsträckning mellan kvenska och meänkieli, har sin bakgrund i särutvecklingen för kvenskan i dess nordnorska kulturella kontext, i avsaknad av kontakt med det finska standardspråket och i förhållande till meänkieli att denna varietet utvecklats i sin speciella svensktornedalska miljö.

3. Språkliga varieteter som förekommer i en standardiserad form och således bl a har skriftspråk uppfattas oftast som språk snarare än dialekter.

Kvenskan befinner sig i initiala skeden av en standardiseringsprocess. Arbeten pågår med en kvensk ordbok och en kvensk referensgrammatik. Kvenska används på en ort i undervisningen inom ämnet finska som andraspråk. Det föreligger ett antal texter, både skönlitterära och sådana som är avsedda för skolbruk eller andra fackspråkliga sammanhang. Önskemål om en utvecklad standardform för kvenska och ett kvenskt språkråd har uttryckts bland kvener.

Bakgrunden till att kvenskan saknar standardiserad form är att varieteten i tidigare skeden (1700-talet, första hälften av 1800-talet) använts i en samhällstyp där läs- och skrivkunnighet inte var utbredd eller krävdes. När den organiserade folkskolan startade i mitten av 1800-talet blev denna ett instrument för hela den norska befolkningens litteracitet i norska. Den långa perioden av assimilationspolitik gentemot kvenerna innebar bland annat att deras språk aldrig kom att få funktioner utanför den intima familjesfären och den nära sociala miljön. Först i och med den etniska mobiliseringen mot slutet av 1900-talet blev skrift på kvenska utöver enskildas (t ex Beronkas) litteracitetsaktiviteter aktuell.

4. Ett av de avgörande kriterierna för om en varietet betraktas som ett eget språk är om dess talare själva uppfattar den så.

I kvenskans fall uttrycks genom den etniskt organiserade verksamheten klart uppfattningen att kvenskan är ett eget språk och att det är kvenskan och inte standardfinska som uttrycker det kvenska folkets historiska och kulturella särart.

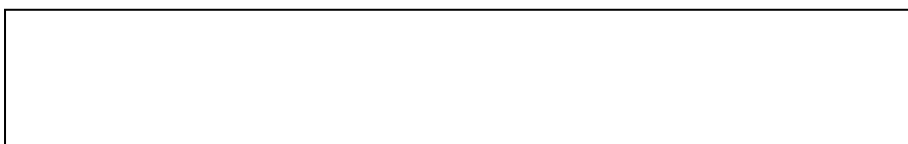
Slutsats: Kvenskan kan betraktas som eget språk mot bakgrund av att kvenerna själva ger uttryck för att de uppfattar kvenska som ett eget språk.

Att kvenska uttryckligen börjat uppfattas som kvenernas språk med status av språk bland kvenerna själva, sammanhänger med den aktuella etniska mobiliseringen och organiseringen. På grund av historiska fakta, främst den långa perioden av språkligt assimilationstryck och den stigmatisering som blev en följd av detta, förekommer bland kvener idag skilda attityder till frågan om kvenskans värde och vilken status varietetet bör ha. Det finns kvener som inte anser att kvenskan är värd att bevara över huvud taget, och de som tycker att en satsning i stället bör göras på standardfinska, något som utöver rent praktiska motiv kan förklaras av att denna varietet åtnjuter en högre status på grund av att den är just ett standardspråk. Detta är en naturlig effekt av att särskilt äldre kvener fortfarande ger uttryck för de värderingar som de etablerat tidigt i livet under en tydligt assimilatoriskt färgad ideologi. Det måste konstateras att sådana olika uppfattningar förekommer i alla

minoritetssammanhang som en effekt av minoritetsskapet (Hyltenstam, 1999: 133; Lindgren, 2003). Det är inte realistiskt att stöd för revitalisering ska bygga på en total konsensus inom minoriteten i uppfattning om den egna varietet. Det ett samhälle kan bygga sina beslut och åtgärder på i detta avseende är de attityder som kommer till uttryck genom den etniskt organiserade verksamheten inom en minoritet (jfr P. Anttonens kritik, 2001: 37, av M. Anttonen, 1999).

5. Det andra avgörande kriteriet för om en varietet kan betraktas som ett eget språk utgörs av existensen av politiska beslut som definierar varietet som sådan.

Norges erkännande av kvenska (kvenska/finska) som norskt region- eller minoritetsspråk i enlighet med den europeiska minoritetsspråkskonventionen innebär i sin mest koherenta tolkning att kvenskan har status av eget språk.

Frågan om kvenskans status som språk respektive dialekt av finska blev inte aktuell förrän i samband med återintroduktionen från 1980-talet av kvenska eller finska i den norska skolan. Den tidigaste undervisningen byggde på standardfinska, men det faktum att undervisning på kvenska startades i Börselv kastade ljus på frågan om vilken varietet som skulle ha status som undervisningsämne. Därefter har frågan mer akut kommit på dagordningen i samband med Norges politiska beslut i förhållande till den europeiska minoritetsspråkskonventionen och uppföljningarna av besluten.

6. Kvenskan befinner sig i ett långt framskridet skede av språkbyte. De tydligaste exponenterna av detta är att kvenska talas som modersmål av få personer i åldrarna under 50 år, samt förmedlas i liten utsträckning till den uppväxande generationen. Revitaliseringsinsatser har dock startat, vilket kan sägas ha hejdat språkbytesprocessen i vissa dimensioner.

Slutsats: Kvenskan hotas av att försvinna som ett levande verbalt uttryck för den kvenska kulturen om inte omedelbara och kraftfulla insatser kommer till stånd i revitaliserande syfte. Status som eget språk skulle för kvenskans del tydliggöra insatsernas inriktning och därmed effektivisera revitaliseringen.

Språkbytet från kvenska till norska har kommit till stånd genom ett komplext samspel av faktorer i den samhällssituation på

olika nivåer som under århundradena gällt för kvenerna. Av särskild betydelse har varit den norska assimilationspolitiken och därmed skolans inriktning på förnorskning av minoriteterna samt de stora samhällsförändringar som ägt rum under 1900-talet. Den etniska mobiliseringen som skett under 1900-talets sista decennier utgör den avgörande kraften bakom revitalisering av kvenskan, men revitalisering kan inte ske utan tillskott av ekonomiska resurser från samhällets sida.

7. Kvenerna lever sida vid sida med en majoritet vars språkpolitik präglas av acceptans och uppmuntran av språklig variation. Norsk språkpolitik har beskrivits som ett unikt exempel på språklig tolerans och demokrati (Trudgill, 2002: 1). En bärande idé i ideologin bakom denna språkpolitik är att individens egen språkvarietet bäst ger uttryck för dennes kulturella, sociala och geografiska identitet.

disering.

Kvenskan manifesterar en del av den språkliga variation som konstituerar det norska samhället. I Stortingsmelding 15 (2000-2001: sektion 1.2) konstateras att utgångspunkten för regeringens politik är att kulturell mångfald är en rikedom för gemenskapen i det norska samhället. Regeringen tar där också uttryckligen avstånd från tidigare politik i förhållande till historiska icke-norska etniska grupper i det att den ”seier seg [...] lei for den fornorskningspolitikken som har råka alle dei nasjonale minoritetane” (ibid.). Kvenskan kan genom erkännandet som nationellt minoritetsspråk inlemmas i den allmänna norska språkpolitiken med framhävande också av detta språks värde för individuell och etnisk identitet. På samma sätt kan arbetet med kodifiering och elaborering av kvenskan dra nytta av idéerna bakom den tolerans och öppenhet för språklig variation som präglat och präglar norskt språkvårdsarbete.

8. Slutligen vill vi kommentera den komplexitet som dels har att göra med den aktuella terminologin omkring kvenernas språkvarietet, dels med det faktiska förhållandet mellan å ena sidan kvenskan och å andra sidan det finska standardspråket. Det finns tre delvis sammanvävda förhållanden som gör att diskussionen lätt kan bli suddig vad gäller stöd för samhälleligt bruk av kvenskan och därmed dess revitalisering:

- 1) Både ’kvenska’ och ’finska’ används bland kvenerna själva som beteckning på den egna varietet.

- 2) Det föreligger oenighet också bland kvenerna själva angående om kvenska är ett eget språk eller en dialekt av finska.
- 3) Det föreligger oenighet om kvenska, dvs den varietet som traditionellt använts av kvenerna, eller standardfinska ska användas i formella situationer, t ex i skolans undervisning.

Alla tre förhållandena kan motivera dubbelbeteckningen 'kvenska/finska'. Att det inte finns enighet bland kvenerna om deras språk ska *kallas* för kvenska eller finska är det uttalade skälet till att den norska regeringen valt att oftast officiellt använda dubbelbeteckningen 'kvenska/finska' (Stortingsmelding 15, 2000-2001, sektion 5.2.2.1). Också det förhållandet att det bland kvenerna själva finns olika uppfattningar angående om kvenska är ett eget språk eller en dialekt av finska ligger bakom den officiella hållningen att detta är en fråga för kvenerna själva att avgöra, och kan kopplas till den försiktiga hållning som uttrycks i dubbelbeteckningen. För vissa kvener är det en självklarhet att det är den historiskt-etniska varietet som ska användas i officiella sammanhang. Andra anser den vara ointressant; de föredrar att det finska standardspråket används i sådana sammanhang som t ex skolans undervisning.

Det är naturligtvis en helt riktig hållning från centralt håll att både namnfrågan och de konceptuella frågorna omkring kvenska bör hanteras av kvenerna själva. Deras olika uppfattningar i dagsläget kring dessa frågor måste dock betraktas analytiskt om ett riktat stöd ska kunna genomföras, och den genomgångna litteraturen ovan tillhandahåller användbara tolkningar, vilket presenterats tidigare i rapporten. Problemet för närvarande är att både politiska beslut om konkreta åtgärder och därmed den behövliga revitaliseringsprocessen hämmas av föreliggande oklarheter. Som utomstående forskare kan inte vi hålla fram något specifikt förhållningssätt till dessa frågor som det riktiga; det är den interna debatten och etniska utvecklingen bland kvenerna själva som i slutändan kommer att stå för konkreta ageranden. Samtidigt förefaller frågan ha kommit in i ett dödläge på grund av nämnda komplikationer. Vi ser det därför som vår uppgift att kommentera frågan från ett minoritetsspråksvetenskapligt perspektiv.

Först vad gäller beteckningen har vi sett i den tidigare genomgången att *finska* troligtvis varit mer frekvent använt än *kvenska*. Detta har ett visst sammanband med den tidigare stigmatiseringen av kvenbeteckningen. När kvenska nu blivit en alltmer neutral beteckning är den ett lämpligt namn på språket. Beteckningen kvenska understryker särarten i förhållande till finska och den blir också allt oftare använd i etniskt medvetna sammanhang, t ex inom Norska kveners förbund (se t ex NKF, 2002). Det gäller att observera i vilken riktning attityderna förändras över tid, och det är den etniskt medvetna rörelsens uppfattningar under de senaste decennierna som efterhand allt tydligare för fram användningen av kvenska. Yngre kvener som inte själva upplevt termens negativa laddning verkar inte ha något motstånd mot den.

Frågan om kvenskan är en dialekt av finska eller ett eget språk går hand i hand med terminologifrågan. Bland kvener själva är det oftare de etniskt organiserade som starkast betonar att kvenska är ett eget språk. Detta uttrycks klart i NKF (2002). För övrigt är detta perspektiv utförligast presenterat i sammanhängande form och inlemmat i ett större sammanhang av Aronsen (1999).

Bruket av standardfinska i det språkämne, finska som andraspråk, som riktas till kvener kritiserar i NKF (2002). Argumentationen för att det bör vara kvenska och inte standardfinska som används i undervisningen är tydligast utformad hos Aronsen (1999). I en analys av Lindgren (2003) formuleras problematiken på följande sätt:

Hvis riksfinsk er den språklige normen og kvendialekter og meänkieli dialekter av finsk, så lever kvener og tornedalinger med en dobbel belastning fra majoritetene: den norske/svenske og den riksfinske majoriteten. Hvis riksfinsk skal være normen, kan det lede til frustrasjoner som hindrer revitalisering. [...] Autonomisering av meänkieli og kvensk gir mulighet til å befri seg fra dominansbelastning fra den riksfinske sida. Autonomisering åpner for en mulighet til å utvikle et eget språk som bærer kvensk og tornedalsk mentalitet og kulturarv, og som eger seg til å uttrykke minoritetenes virkelighet på en variert og treffende måte. (Lindgren, 2003)

Man kan tillägga att användningen av standardfinska i kvenernas språkundervisning – om denna undervisning nu inte ska ses endast som en instrumentell modern främmandespråksundervisning – över tid skulle resultera i en diglossisituation med en högform (standardfinska) för officiella sammanhang och en lågform (kvenska) för det mer intima språkbruket i familj och närmiljö. Denna fråga är emellertid ytterst komplicerad, och endast tiden kan utvisa hur kvenerna kommer att behandla den. Andreassen (1999), som intar en liknande ståndpunkt som Aronsen och Lindgren, hävdar ”likevel ikke at elevene ikke skal ha kunnskaper i riksfinsk og om forhold i Finland” (s 61) Vidare säger hon: ”Vi trenger i høg grad å ha et nytteperspektiv på faget også; det er ikke økonomisk lønnsomt å styrke bare den etniske identitet!” (ibid.)

Vår slutsats är att det hur som helst nu verkar vara ett läge där stöd enligt minoritetsspråkskonventionen klart skulle riktas mot kvenska och inte standardfinska. I det sammanhanget vore det ett naturligt steg att betrakta kvenska som ett eget språk. Detta skulle kunna innebära ett betydande steg framåt vad gäller de behövliga resurserna för kvenskans revitalisering. Detta innebär emellertid inte att det behövs några specifika föreskrifter från centralt håll för hur kvenerna bör förhålla sig till standardfinskan, särskilt i utbildningssammanhang. Det finns inget som talar emot att många kvener framöver skulle välja formell skolning också i standardfinska. Man kan tänka sig att både grundläggande och fortsatt språkutbildning genomförs i den egna varieteten, kvenska, men att man i senare skede parallellt erbjuder också grannspråksundervisning i finska.

7. Sammanvägd slutsats

Vi menar att de samhälleliga och språkliga förhållanden som idag gäller för den kvenska minoriteten och som vi redogjort för i föreliggande rapport motiverar att kvenska betraktas som ett eget språk snarare än som en dialekt av finska. En sammanvägning och viktning av de slutsatser utifrån språk-dialekt-kriterierna samt språkbytes- och revitaliseringsaspekterna som presenterades i avsnitt 7 leder till denna slutsats. Relationen till meänkieli, som har status av eget språk i Sverige, är i alla avseenden tätare än till standardfinska, men kvenska har historiskt utvecklats i en annan sociokulturell kontext än meänkieli, varför de två varieteterna inte enkelt kan slås samman till ett gemensamt språk.

Att betrakta kvenska som ett eget språk skilt från finska och meänkieli bör inte innebära isolering av respektive varietet i förhållande till de övriga. Tvärtom är det viktigt med samråd och samarbete t ex i språkvårdsfrågor och utbildningsfrågor för att bevara en god ”interfinsk” förståelse.

8. Referenser

- Allén, S. (1995), Skrift. I: *Nationalencyklopedin*, band 16.
- Andreassen, I. (1989), *Ordtilfang i kvenske fiskerihushold. En etnolingvistisk-dialektologisk analyse fra Vestre Jakobselv/ Annijoki, Varanger*. Hovedoppgave i finsk språk. Universitetet i Tromsø.
- Andreassen, I. (1994), Kontakt med norsk og samisk i kvendialekter. I: Kotsinas, U.-B. & Helgander, J. (utg.), *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*. MINS, 40. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Andreassen, I. (1999), *Kvensk i dag*. I: Niiranen, L. (red.), *Ymmärys, kom frem! Kulturskrift om kvenenes språk- og skoleforhold*. Alta: Landslaget for finsklærere i Norge.
- Andreassen, I. (2001), Språk, dialekt, varietet og eget språk. Om situasjonen til de finsk-ugriske minoritetsspråka i nordområda. I: Ryymin, T. & Karikoski, E. (red.), *Kvensk forskning. Rapport fra kvensemminaret ved Universitetet i Tromsø, mai 2000*. Skriftserie fra Institutt for historie, 2. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Andreassen, I., Huss, L. & Lindgren, A.-R., (2001), Om kvensk/finske språkforhold sammenlignet med Tornedalen. I: Mikkonen, M., Sulkala, H. & Mantila, H. (red.), *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Publications of the Department of Finnish, Saami and Logopedics*. Oulu: University of Oulu.
- Anttonen, M. (1984), *Suomalaissiirtolaisten akkulturoituminen Pohjois-Norjassa. Studies of the Ethnology Department of the University of Jyväskylä*, 18.

- Anttonen, M. (1999), *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvella*. Helsinki: SKS.
- Anttonen, P. (2001), Etnopolitikk, Nord-Norge og finsk kulturforskning. To doktoravhandlingar om kvenspørsmål. I: Ryymin, T. & Karikoski, E. (red.), *Kvensk forskning. Rapport fra kvensemminaret ved Universitetet i Tromsø, mai 2000. Skriftserie fra Institutt for historie, 2*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Aronsen, T. (1999), Bruk av lokalkunnskap i kvænskundervisninga. I: Niiranen, L. (red.), *Ymmärys, kom frem! Kulturskrift om kvenenes språk- og skoleforhold*. Alta: Landslaget for finsklærere i Norge.
- Aronsen, T. (2000), Kaihnuunkieli – löytyykö se? I: Sulkala, H. (red.), *Kieli- ja kulttuurikontaktit*. Jyväskylä.
- Beronka, J. (1921), *Iagttagelser om orddannelse og bøyningsslære fra de finske dialektene i Porsanger og Varanger*. Kristiania.
- Beronka, J. (1922), *Syntaktiske iagttagelser fra de finske dialekter i Vadsø og Porsanger*. Kristiania.
- Blomqvist, J. & Sabatakis, V. (1992), Grekiska. I: *Nationalencyklopedin*, band 8.
- Bugarski, R. (1993), The language situation and language education in Jugoslavia. In: Ager, D., Muskens, G. & Wright, S. (eds.), *Language Education for Intercultural Communication*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Börestam Uhlmann, U. (1991), Språkmöten och mötesspråk. *Rapport 16*. Oslo: Nordisk språksekretariat.
- Börestam Uhlmann, U. (1994), *Skandinaver samtalar. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmen och svenskar. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet*, 38.
- Cooper, R. L. (1989), *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, (1996), *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edlund, L.-E. (1995), Svenska dialekter. I: *Nationalencyklopedin*, band 17.
- Edwards, J. (1985), *Language, Society and Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elenius, L. (2001), En plats i nationens minne. Minoritetspolitik mot de finskspråkiga i Sverige och Norge. I: Ryymin, T. & Karikoski, E. (red.), *Kvensk forskning. Rapport fra kvensemminaret ved Universitetet i Tromsø, mai 2000. Skriftserie fra Institutt for historie, 2*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Ellegård, A. (1991), Engelska. I: *Nationalencyklopedin*, band 5.
- Ferguson, C. A. (1959), Diglossia. *Word*, 15. 325-340.
- Fishman, J. A. (1991), *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fraurud, K. & Hyltenstam, K. (1999), Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige. I: Hyltenstam, K. (red.),

- Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv.* Lund: Studentlitteratur.
- Gröndal, A. (1980), Radio Norrbottens finska publik hösten 1971. *Rapport nr 17*, 1980. Stockholm: Sveriges Radio.
- Guttormsen, H. (1998), Spor etter eldre kvenskbosetting i Nord-Troms og Finnmark. I: Guttormsen, H. (red.), *Kvenenes historie og kultur. Seminarrapport, Nordreisa 19.-20. september 1997.* Nordreisa : Nord-Troms Historielag.
- Hansegård, N.-E. (1988), *Språken i det Norrbottensfinska området. Arbetsrapport 3:1988.* Lärarutbildningarna. Högskolan i Luleå.
- Haugen, E. (1953), Nordiske språkproblemer – en opinionsundersøkelse. *Nordisk tidskrift*, 29. 225-249.
- Haugen, E. (1966), Dialect, language, nation. *American Anthropologist*, 68. 922-935. (1972) I: Pride, J. B. & Holmes, J. (eds.), *Sociolinguistics.* Harmondsworth: Penguin Books.
- Haugen, E. (1971), The ecology of language. *The Linguistic Reporter, Supplement 25.* 19-26.
- Haukedal, G. (1980), *Den kvenske innvandringen til Nord-Troms og Vest-Finnmark 1770-1865.* Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen.
- Hinton, L. & Hale, K. (eds.) (2001), *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* San Diego: Academic Press.
- Hornberger, N. & King, K. (1996), Language revitalization in the Andes: Can the schools reverse language shift? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 17. 427-441.
- Hudson, R. A. (1996), *Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Huss, L. (1999), *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia*, 31. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hübschmannová, & Neustupný (1996), The Slovak-and-Czech dialect of Romani and its standardization. *International Journal of the Sociology of Language*, 120. 85-109.
- Hyltenstam, K. (1999), Begreppen språk och dialekt – om meänkielis utveckling till eget språk. I: Hyltenstam, K. (red.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv.* Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. (1990), *Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige. Underlagsrapport utgiven av samerättsutredningen. SOU 1990:84.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. (1991), *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk.* Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsson, G. (1995), Serbokroatiska. I: *Nationalencyklopedin*, band 16.
- Jansson, A. (2003), Core values and language choice in Sami families and educational institutions: A case study. In: Fraurud, K. &

- Hyltenstam, K. (eds.), *Multilingualism in Global and Local Perspectives. Selected Papers from the 8th Nordic Conference on Bilingualism. November 1-3, 2001, Stockholm – Rinkeby*. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University and Rinkeby Institute of Multilingual Research, City of Stockholm.
- Jansson, T. (1995), *Språkhistoria. I: Nationalencyklopedin*, band 17.
- Johansson, S. (1978), *Studies of Error Gravity. Native Reactions to Errors Produced by Swedish Learners of English. Acta universitatis Gothoburgensis. Gothenburg Studies in English 44*. Göteborgs universitet.
- Jonasson, K. (1991), *Franska. I: Nationalencyklopedin*, band 6.
- Karikoski, E. & Pedersen, A.-K. (1996), *Kvenane/dei finskætta i Noreg. Språk, kultur og tilhøvet til nyinnvandrarar*. Tromsø: Institutt for språk og litteratur. Universitetet i Tromsø.
- Kloss, H. (1978), *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800. 2. Auflage. Sprache der Gegenwart. Schriften des Instituts für deutsche Sprache*. Düsseldorf: Schwann.
- Korhonen, O. (1989), *Tre språk i kontakt - en fråga om jämvikt eller dominans. I: Symposium Lingua - Cultura. Övertorneå 1988-11-21--22*. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Utbildningsenheten.
- Kotsinas, U.-B. (1995), *Stockholm. Dialekt. I: Nationalencyklopedin*, band 17.
- Kultur- og kirke departementet (1999), *The European Charter for Regional or Minority Languages. Initial Periodical Report by Norway, May 1999*.
- Kultur- og kirke departementet (2002), *European charter for regional or minority languages. Second Periodical Report, Norway, March 2002*.
- Kvernmo, S. E. & Heyerdahl, S. (1999), *Ethnic identity and acculturation attitudes in ethnic diverse groups in Norway: indigenous Sami, ethnocultural Kven and majority Norwegian adolescents. (submitted article included in Kvernmo, S. E., 1999, North Norwegian Adolescents in a Multiethnic Context. A Study of Emotional and Behavioural Problems, Ethnic Identity, and Acculturation Attitudes in Sami, Kven and Norwegian Adolescents. Karasjok: Department of Child and Adolescent Psychiatry, Faculty of Medicine, University of Tromsø.)*
- Lainio, J. (1999), *Språk, genetik och geografi – om kontinuitetsproblematiken och debatten om finska som minoritetsspråk. I: Hyltenstam, K. (red.), Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, L.-G. (1991), *Finska. I: Nationalencyklopedin*, band 6.
- Larsson, L.-G. (1995), *Samiska. I: Nationalencyklopedin*, band 16.
- Lindgren, A.-B. (1994), *Kvensk språk. I: Torekoven Strøm (red.), Rapport fra seminaret "Kvenene – en glemte minoritet?" Mandag 14.11.94 ved Universitetet i Tromsø/Tromsø Museum*.
- Lindgren, A.-R. (1998), *Finnish in Norway. In: Ó Corráin, A. & Mac Mathúna, S. (eds.), Minority Languages in Scandinavia, Britain,*

- and Ireland. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Celtica Upsaliensia*, 3. Uppsala/Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindgren, A.-R. (1999), Linguistic variation and the historical sociology of multilingualism in Kven communities. In: Jahr, E. H. (ed.), *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lindgren, A.-R. (2003), Språklig emansipasjon eller språkdød blant kvener og tornedalinger? I: Mellem, R. (red.), *Innsyn i kvensk historie, språk og kultur*. Tromsø: Norske Kveners Forbund — Ruijan Kveeniliitto.
- Linell, P. (1978), *Människans språk*. Lund: Liber Läromedel.
- Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen: L97. Oslo: Det konglige kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Malmberg, B. (1964), *Språket och människan*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Matras, Y. (1999), Writing Romani: The pragmatics of codification in a stateless language. *Applied Linguistics*, 20. 481-502.
- Maurud, Ø. (1976), Nabospråksforståelse i Skandinavia. *Nordisk utredningsserie* 1976:13. Stockholm: Nordiska rådet.
- Megard, B. O. (1999), Kvener og finskætta: en undersøkelse av betegnelsene ”kvener” og ”etterkommere etter finske innvandrere” i politisk diskurs og i utforming av identitetstilknytning. Hovedoppgave i sosialantropologi, Univeristetet i Oslo.
- Mühlhäusler, P. (1987), The politics of small languages in Australia and the Pacific. *Language and Communication*, 7. 1-24.
- Mühlhäusler, P. (1989), On the causes of accelerated linguistic change in the Pacific area. I: Breivik, L. E. & Jahr, E. H. (eds.), *Language Change. Contributions to the Study of its Causes*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NFR (1996), *Kvensk forskning i Norge. Rapport fra ei arbeidsgruppe*. Oslo: Norges forskningsråd. Området for kultur og samfunn.
- Niemi, E. (1978), Den finske kolonisasjon av Nordkalotten – forløp og årsaker. *Ottar*, 103. 49-70.
- Niemi, E. (1991), Kven – et omdiskutert begrep. *Varanger Årbok*. Alta.
- Niemi, E. (1994), Kvenene og staten – et historisk riss. I: Torekoven Strøm (red.), *Rapport fra seminaret ”Kvenene – en glemt minoritet?” Mandag 14.11.94 ved Universitetet i Tromsø/Tromsø Museum*.
- Niemi, E. (2000), ”Urfolk”, ”nasjonal minoritet”, innvandrere”. Minoritetspolitikken og kampen om kategoriene. I: Myhre, J. E. (red.), *Historie, etnisitet og politikk*. Tromsø: Institutt for historie, Universitetet i Tromsø.
- Niemi, E. (2002), Kategoriernes etikk og minoritetene i nord. Et historisk perspektiv. I: NESH (utg.), *Samisk forskning og forskningsetikk. Publikasjon nr. 2*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.

- Niiranen, (1994), "Det var artig at ho valgte finsk!" *Språkkunskaper, språkbruk, språkkontakt og identifisering med det finske språket i familier som har skolebarn i prøveprosjektet "Finsk som andrespråk"*. FDH-rapport 1994:2. Alta: Finnmark Distriktshøgskole.
- Niiranen, L. (1996), Kvensk-/finskundervisning i Nord-Norge. Bevisstgjøring av elever og kommunikasjon over grensen. I: Huss, L. (red.), *Många vägar till tvåspråkighet. Uppsala Multiethnic Papers*, 38. Uppsala: Centre for Multiethnic Research, Uppsala University.
- Niiranen, L. (2001), The relationship between Kven and the Finnish Languages. In: Martinussen, B. (ed.), *Languages in a Multilingual Region. Report from CDCC Seminar. Challenges and Approaches to the Teaching of Minority Languages in a Multilingual Region – Language Contact in the Barents Region as an Example*. Alta: Høgskolen i Finnmark.
- NKF (2002), *Kommentarer til Norges rapport til charteret for region- og minoritetsspråk*. Norske Kveners Forbund.
- Nordberg, B. (1995), Stadsmaal. I: *Nationalencyklopedin*, band 17.
- Norsk kulturråd (1976), *Instilling om norsk-finske kulturforhold*. Oslo.
- NOU (1985), *Samisk kultur og utdanning*. Norges offentlige utredninger, 1985:14.
- Olsen, V. (1985), *Inngruppe- og utgruppe i kommunikasjon mellom etniske grupper. En teoretisk tilnærming til etnologisk analyse av kulturelle former. Arbeidsrapport nr. 2 fra prosjektet Finsk kulturforskning i Nord-Norge*. Tromsø: Tromsø Museum/IMV. Universitetet i Tromsø. Norges allmennvitenskaplige forskningsråd.
- Paunonen, H. (1991), Till en ny indelning av de finska dialekterna. *Fenno-ugrica suecana*, 10. 75-95.
- Phillipson, R. (1992), *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Qvigstad, J. (1921), Den kvænske indvandring til Nord-Norge. *Tromsø Museums Årshefte 1920*. Tromsø.
- Robertson, R. (2003), Glocality and disciplinarity: The global-local "de-antinomized". Paper presented at "Antinomie dell'Educazione nel XXI Secolo. Dipartimento di Science dell'Educazione. Università degli Studi Roma Tre.
- Saressalo, L. (1996), *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia*, 638. Helsinki.
- Sato, C. J. (1989), A nonstandard approach to Standard English. *TESOL Quarterly*, 23. 259-282.
- Seppola, B. (1996), *Norsk skolepolitikk overfor kvenene 1720-1996*. Hovedoppgave i finsk språk. Universitetet i Tromsø.
- Seppola, B. (1999), Opplæringa i finsk i norsk grunnskole. I: Niiranen, L. (red.), *Ymmäryks, kom frem! Kulturskrift om kvenenes språk- og skoleforhold*. Alta: Landslaget for finnskylærere i Norge.

- Smolicz, J. J. (1981), Language as a core value of culture. *RELC Journal*, 11. 1-13.
- Sollid, H. (2003), *Dialektsyntaks i Nordreisa: Språkdannelse og stabilisering i møtet mellom kvensk og norsk*. Avhandling till dr.art.-graden. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Spolsky, B. (1989), Maori bilingual education and language revitalization. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 10. 89-106.
- Spolsky, B. (1995), Conditions for language revitalization: A comparison of the cases of Hebrew and Maori. *Current Issues in Language and Society*, 2. 177-201.
- Stortingsmelding 15 (2000-2001), *Nasjonale minoriteter i Norge – om statlig politikk overfor jøder, kvener, rom, romanifolket og skogsfinner*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.
- Stringer, C. (2003), Human evolution: out of Ethiopia. *Nature*, 423. 692-695.
- Stroud, C. (u.u.), Revisiting reversing language shift: African languages in high modernity. In: Smieja, B. & Bromber, K. (eds.), *African Languages and Globalisation: A Festschrift to Karsten Legère*. Duisburg: Duisburg Verlag.
- Sundelin, E. W. (1997), *Utdanning og ulikhet. Forsterker særegne religiøse og etniske forhold utdanningsulikhetene i Finnmark?* Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Tromsø.
- Teleman, U. (1995), Svenska. I: *Nationalencyklopedin*, band 17.
- Trudgill, P. (1974), *Sociolinguistics*. London: Penguin.
- Trudgill, P. (2002), Norwegian as a Normal Language. Webversion, <www.sprakrad.no/trudgill>
- Utvik, H. E. (1996), *Norske ord i finsk språkdrakt. En studie av nyere skandinaviske substantivlån i kvensk/ruijafinsk tekstmateriale med hovedvekt på norske lån*. Hovedoppgave i finsk språk. Universitetet i Tromsø.
- Vahtola, J. (1994), Kvenerne – vem var de ursprungligen? I: Torekoven Strøm (red.), *Rapport fra seminaret "Kvenene – en glemt minoritet?" Mandag 14.11.94 ved Universitetet i Tromsø/Tromsø Museum*.
- Vahtola, J. (2001), Folk och folkgrupper inom det nordliga rummet över tid. I: Tedebrand, L.-G. & Edlund, L.-E. (red.), *Tre kulturer i möte. Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr*, 27. *Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet*, 23. Umeå.
- Wande, E. (1982), Tornedalsfinskan och dess särdrag. I: *Finska språket i Sverige. Finska språket i Tornedalen*. Föreningen Norden. Kulturfonden för Sverige och Finland. Finn-kirja.
- Wande, E. (1984), Two Finnish minorities in Sweden. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 5. 225-241.
- Wande, E. (1994), Morötter och andra grönsaker - några anmärkningar med anledning av en tornedalsfinsk ordbok. I: *Hugskott och hågkomster. En vänskrift till Karin Forsberg när*

- måttbandet tog slut*. Avdelningen för forskning och utbildning i modern svenska (FUMS), Uppsala universitet.
- Warner, S. L. (2001), The movement to revitalize Hawaiian language and culture. I: Hinton, L. & Hale, K. (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. San Diego: Academic Press. ss. 133-144.
- Werdelin, L. (1994), Människans utvecklingshistoria. *Nationalencyklopedin*, band 13.
- Vikør, L. S. (1994), *Språkplanlegging: prinsipp og praksis*. Oslo: Novus Press.
- Vikør, L. S. (2001), *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Oslo: Novus Press.
- Winsa, B. (1991), *Östligt eller västligt? Det äldsta ordförrådet i gällivarefinskan och tornedalsfinskan. Acta universitatis Stockholmiensis. Studia Fennica Stockholmiensia 2*. Stockholm.
- Winsa, B. (1999), *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and Revival of a Minority Language in Sweden*. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.
- Voegelin, C. F. & Voegelin, F. M. (1964), Languages of the world: Native American Fascicle one. *Anthropological Linguistics*, 6. 2-45.
- Wurm, S. (1982), *Papuan Languages of Oceania*. Tübingen: Gunter Narr.